

Borðeyri – Verndarsvæði í byggð

Tillaga og greinargerð

Höfundur efnis:

Vilhelm Vilhelmsson, sagnfræðingur

Aðfaraorð

Á vormánuðum 2017 var undirritaður ráðinn af Húnaþingi vestra til þess að vinna húsakönnun á því svæði á Borðeyri í Hrútafirði sem til stendur að gera að verndarsvæði í byggð ásamt því að rita greinargerð um sögu Borðeyrar og leggja drög að tillögu um verndarsvæði. Ég hef unnið að þessu verkefni samhliða öðrum störfum frá því í byrjun apríl 2017 og fram á ársbyrjun 2018 þegar greinargerðin var lögð fyrir sveitarstjórn Húnaþings vestra. Í þessari vinnu hef ég notið margvíslegrar aðstoðar og mér er bæði skylt og ljúft að þakka hér fyrir öllum þeim aðilum sem hafa verið mér innan handar. Þar ber fyrst að nefna Heiðar Skúlason á Ljótunnarstöðum í Hrútafirði. Hann veitti mér aðgang að umtalsverðu heimildasafni um sögu Borðeyrar sem hann hefur tekið saman í gegnum tíðina auk þess að svara margvíslegum spurningum mínum um efnið. Aron Stefán Ólafsson frá Reykjum í Hrútafirði veitti mér leyfi til að nota kort og uppdrætti sem hann útbjó í tengslum við ritun B.S. ritgerðar sinnar við Landbúnaðarháskóla Íslands og sendi mér efnið í handhægu formi. Jón Rafnar Benjamínsson landslagsarkitekt aðstoðaði mig við gerð korta og aðra myndvinnslu. Benjamín Kristinsson, húsasmiður og deildarstjóri Byggðasafns Húnavetninga og Strandamanna var mér innan handar við gerð húsakönnunar og svaraði spurningum um byggingarstíla ásamt því að taka ljósmyndir af húsunum á Borðeyri. Loks hefur Sólveig Hulda Benjamínsdóttir, forstöðumaður safna í Húnaþingi vestra, verið mér innan handar við heimildaöflun, yfirlestur og ýmsa ráðgjöf. Kann ég þeim öllu bestu þakkir fyrir veitta aðstoð.

Hvammstanga, 2. febrúar 2018.

Vilhelm Vilhelmsson

Efnisyfirlit

1. Tillaga um verndarsvæði í byggð	1
1.2 Afmörkun svæðis	1
1.3 Rökstuðningur með þessu svæði	4
1.4 Stækkun svæðis	4
2. Greinargerð með tillögu. Inngangur	5
3. Saga og þróun byggðar á Borðeyri	7
3.1 Staðfræði svæðisins	7
3.2 Saga Borðeyrar	9
3.3 Byggingarsaga Borðeyrartanga	40
4. Mat á varðveislugildi byggðar	65
4.1 Lýsing á byggðinni	67
4.2 Greining á svipmóti	71
4.2.1 Byggingarlist	72
4.2.2 Menningarsögulegt gildi	73
4.2.3 Umhverfislugildi	77
4.2.4 Upprunalegt gildi	77
4.2.5 Ástand	80
4.3 Varðveislugildi	81
5. Verndarflokkar	81
5.1 Hús og mannvirki sem falla undir ákvæði laga um menningarminjar	81
5.2 Verndarflokkar samkvæmt varðveislumati	83
6. Skilmálar um verndun og uppbyggingu	83
7. Samráð	86
8. Samþykkt sveitarstjórnar	86
9. Staða verndarsvæðis innan skipulags	86
10. Heimildaskrá	87
11. Viðauki - Yfirlit húsakönnunar (2017)	95

1. Tillaga um verndarsvæði í byggð

Húnaþing vestra leggur til að sá hluti Borðeyrar við Hrútafjörð sem stendur á svokölluðum Borðeyrartanga og lengi gekk undir viðurnefninu „plássíð“¹ verði gerður að verndarsvæði í byggð samkvæmt lögum um verndarsvæði nr. 87/2015 og reglugerð nr. 575/2016. Í lögnum er verndarsvæði í byggð skilgreint sem „afmörkuð byggð með varðveislugildi sem nýtur verndar samkvæmt ákvörðun ráðherra á grundvelli laga þessara“.² Með þessu vill Húnaþing vestra staðfesta menningarsögulegt gildi verslunarstaðarins á Borðeyri. Markmið þess að gera hluta Borðeyrar að sérstöku verndarsvæði er að viðhalda og styrkja byggð á Borðeyri með þeim hætti að söguleg arfleifð kaupstaðarins fái notið sín og gildi hennar undirstrikuð gagnvart heimamönnum jafnt sem aðkomufólki en þó ekki síst gagnvart komandi kynslóðum.

1.2 Afmörkun svæðis

Svæðið sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði í byggð á Borðeyri er 14.771 m² á stærð eða tæplega 1,5 hektarar og stendur á landspildu sem kallast Borðeyrartangi (sjá mynd 1). Mörk þessa svæðis ná frá læk sem fellur úr grónum gilskorningi sem kallast Lækjardalur að vestanverðu og meðfram sjólinunni á suðurhlið tangans frá þeim stað sem lækurinn fellur í víkina allt fram á eyraroddann í austri. Þaðan liggja mörkin meðfram sjóvarnargarði til norðvesturs þar til náð er beinni sjónlínu við brattan malarkamb rétt norðan við norðurgafli gamla sláturhússins. Þaðan ná mörkin í hallandi línu meðfram kambnum til vesturs að læknum.

¹ Böðvar Guðlaugsson, „Hvar sem vantar vegi“, bls. 26.

² Vef. Lagasafn Alþingis nr. 87/2015. 3.gr.

Mynd 1. Verndarsvæði í byggð á Borðeyri.

Mynd: Jón Rafnar Benjamínsson, landslagsarkitekt

Alls eru á tilnefndu verndarsvæði tíu hús auk lítilla viðbygginga við tvö þeirra. Þau eru eftirtalin:

1. *Brynjólfshús* (fastanr. 2129935)
2. *Ólafshús* (fastanr. 2129931)
3. *Landssímahús* (fastanr. 2129930)
4. *Riishús* (fastanr. 2129944)
5. *Kaupfélag* (fastanr. 2129938)
6. *Tangahús* (fastanr. 2129947)
7. *Gamla sláturhús* (fastanr. 2129942)
8. *Fjárrétt* (fastanr. 2129941)
9. *Sláturhús* (fastanr. 2129940)
10. *Tómasarbær* (fastanr. 2129945)

Mynd 2. Húsin á Borðeyrartanga. Verndarsvæðið er litað grænt. Kort: Jón Rafnar Benjamínsson, landslagsarkitekt.

Af þessum byggingum eru fjögur íbúðarhús en föst búseta á ársgrundvelli er aðeins í einu þeirra. Hin sex standa á viðskipta- og þjónustulóðum. Þar af eru tvö í notkun. Í *Tangahúsi* (6) er starfrækt gistiheimili en í *Riishúsi* (4) er sögusýning og veitingasala yfir sumartímann. Önnur hús eru ekki í notkun nema sem geymsluhúsnæði. Nánar er fjallað um hvert hús í kafla 3.3 um byggingarsögu Borðeyrar og kafla 4 um svipmót byggðar.

1.3 Rökstuðningur með þessu svæði

Þegar uppbygging verslunarstaðarins á Borðeyri hófst upp úr miðri 19. öld voru fyrstu byggingar þessa tilvonandi þorps reistar á Borðeyrartanga, því svæði sem hér er lagt til að verði gert að verndarsvæði í byggð. Þar stendur enn fyrsta timburhúsið sem var reist í bænum, svonefnt *Riishús* (4) (byggt 1860). Það er jafnframt elsta uppistandandi hús við Húnaflóa og hefur verið friðað samkvæmt ráðherraskipun frá árinu 2000. Byggðin á Borðeyrartanga myndar heildstætt og einstakt svipmót þessa gamla verslunarstaðar sem hefur lítið breyst um langt skeið. Á tanganum fór fram öll sú starfsemi sem fylgdi uppbyggingu verslunarstaðarins og þangað sóttu bændur og búalið úr nærliggjandi sveitum hundruðum saman þegar skip bar að landi. Þar voru allar verslanir kaupsins staðsettar ásamt greiðasölu, gistihúsum og annarri þjónustu og tengdri starfsemi. Borðeyri var frá því á síðari hluta 19. aldar og vel fram á 20. öld mikilvægur verslunarstaður fyrir almenning á stóru svæði. Auk íbúa beggja vegna Hrutafjarðar sótti þangað stór hluti íbúa af stóru svæði allt frá suðurhluta Strandasýslu yfir í Dalasýslu og innsveitir Borgarfjarðar og frá öllum vesturhluta Húnavatnssýslu allt að Vatnsdal. Þegar verslunarstöðum í nálægum byggðum fjölgaði í kringum aldamótin 1900 dró úr mikilvægi Borðeyrar. Þrátt fyrir það var þar blómleg verslun og tengd starfsemi fram á síðari hluta 20. aldar þegar dró smám saman úr umsvifum Kaupfélags Hrutfirðinga. Á fyrri helming 20. aldar var þar einnig símstöð sem gegndi veigamiklu hlutverki í samskiptakerfi landsmanna uns hún var flutt nokkuð innar með firðinum að Brú árið 1951.

Byggðin á tanganum myndar jafnframt náttúrulega heild sem takmarkast frá náttúrunnar hendi af læknum vestan til og malarkambinum til norðurs en sjávarkantinum sunnan og austan til. Svipmót byggðarinnar á tanganum hefur lítið breyst í rúmlega hálfra öld, síðan nýja *kaupfélagshúsið* (5) var byggt árið 1960 og nýja *sláturhúsið* (9) þremur árum síðar. Sú uppbygging hróflaði aðeins lítið eitt við eldra svipmóti staðarins sem annars hafði staðið lítið breytt frá því að byggð hófst á Borðeyri á síðari hluta 19. aldar. Byggðin er því vel varðveitt sýnishorn af þéttbýliskjarna á landsbyggðinni á Íslandi líkt og varð til víða um land á síðari hluta 19. aldar og fyrri hluta 20. aldar en á öðrum stöðum á landinu hafa slíkir þéttbýlisstaðir tekið töluverðum breytingum á undanfarinni hálfri öld.

1.4 Stækkun svæðis

Utan við mörk þessa svæðis, sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði, tilheyra þéttbýlinu á Borðeyri tvær húsapýrpingar til viðbótar. Annars vegar er það svæði sem kallast ýmist „eyrin“ eða „austureyrin“ og liggur norður með strandlengjunni undir malarkambnum austanverðum. Hins vegar er það yngri byggð í hlíðinni fyrir ofan lækinn sem byggðist upp í

landi bæjarins Lyngholt á sjöunda og áttunda áratug 20. aldar og samanstandur meðal annars af húsinu sem þar til nýlega hýsti grunnskólann og sparisjóðinn, nokkrum íbúðarhúsum og vélaverkstæðinu Klöpp. Mögulegt er að stækka verndarsvæðið þegar frá líður svo að það nái einnig yfir austureyrina, en byggð þar er lítið eitt yngri en elsta byggð á Borðeyrartanga.

2. Greinargerð með tillögu. Inngangur.

Markmið þessarar greinargerðar er að kynna meginröksemdir fyrir þeirri tillögu sveitarstjórnar Húnaþings vestra að sá hluti þorpsins Borðeyrar við Hrutafjörð sem stendur á Borðeyrartanga og gekk undir viðurnefninu „plássíð“ verði gerður að verndarsvæði í byggð og njóti þ.a.l. verndar samkvæmd lögum nr. 87/2015 og reglugerð nr. 575/2016. Samantektin er unnin af dr. Vilhelm Vilhelmssyni sagnfræðingi fyrir hönd sveitarstjórnar Húnaþings vestra. Hún er unnin samkvæmt leiðbeiningum frá Minjastofnun Íslands um frágang á tillögu og greinargerð um verndarsvæði í byggð. Samantektin byggir á fornleifaskráningu sem unnin var fyrir Bæjarhrepp árið 2008 af Margréti Hallmundsdóttur og Caroline Paulsen og húsakönnun sem Vilhelm Vilhelmsson útbjó vegna þessarar tillögu árið 2017 auk heimilda- og rannsóknarvinnu hans á sögu Borðeyrar, sem enn hefur ekki verið skrifuð með heildstæðum hætti. Hér er því um umtalsverða frumheimildarannsókn að ræða.

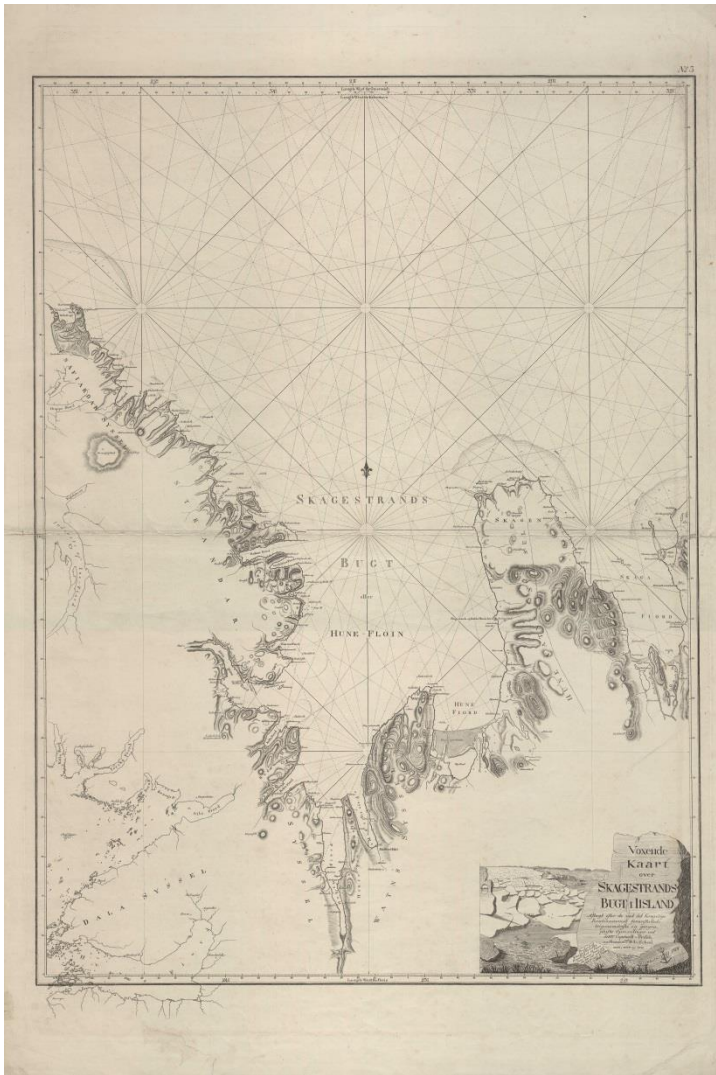
Greinargerðinni er skipt í kafla eftir því sem hér segir: Fyrst er greint frá staðfræði svæðisins, landfræðilegri legu og sérkennum (kafla 3.1). Þá er ítarlegt yfirlit yfir sögu Borðeyrar frá fyrstu tíð Íslandsbyggðar og fram á byrjun 21. aldar (kafla 3.2). Áhersla er lögð á verslunarsögu staðarins enda er það helsta sérkenni sögu Borðeyrar og grundvöllur þess að þéttbýli myndaðist þar upp úr miðri 19. öld. Því næst er fjallað um byggingasögu á fyrirhuguðu verndarsvæði á Borðeyrartanga þar sem farið er kerfisbundið yfir sögu allra húsbygginga á svæðinu, bæði þeirra sem nú standa og þeirra sem horfið hafa af sögusviðinu í tímans rás (kafla 3.3). Að sögulegu yfirliti loknu tekur við mat á varðveislugildi byggðarinnar sem lagt er til að verði gerð að verndarsvæði (kafla 4). Þar er farið eftir leiðbeiningum frá Minjastofnun Íslands um matsgerð á svipmóti byggðar, sérkennum í byggingarlist og umhverfi svæðisins, upprunalegu gildi byggðarinnar og ástandi og ekki síst menningarsögulegu gildi Borðeyrar. Í 5. kafla eru hús og mannvirki á Borðeyrartanga sett í verndarflokka eftir ákvæðum laga þar að lútandi. Loks er greint frá skilmálum um vernd og uppbyggingu (6. kafla), fjallað um það samráð sem haft var við heimamenn og aðra aðila sem málið varða við gerð þessarar greinargerðar (7. kafla) og sett fram samþykkt sveitarstjórnar og upplýsingar um stöðu verndarsvæðis innan deiliskipulags á svæðinu (kaflar 8 og 9). Aftan við greinargerðina má svo finna heimildaskrá greinargerðar og húsakönnunar.

3. Saga og þróun byggðar á Borðeyri

Í þessum kafla greinargerðarinnar er verndarsvæðinu lýst með tilliti til landfræðilegrar legu og annarra staðfræðilegra þátta. Þá er fjallað um sögu verslunar og þéttbýlismyndunar á Borðeyri auk sérstaks kafla um byggingarsögu Borðeyrartanga og þróun byggðar á svæðinu.

3.1 Staðfræði svæðisins

Þorpið Borðeyri myndaðist fyrst upp úr miðri 19. öld á svokölluðum Borðeyrartanga, lítilli sand- og malareyri við vestanverðan Hrótafjörð í Húnaþingi vestra, um það bil fjóra til fimm

Mynd 3. Kort af Húnaflóa eftir danska kortagerðarmenn frá upphafsárum 19. aldar. Hrótafjörður gengur inn af flóanum langt til suðurs og mjókkar mjög þegar innar kemur.

kílómetra frá fjarðarbotni. Hrótafjörður liggur inn af Húnaflóa og nær lengst inn í land af öllum norðlenskum fjörðum. Hann er um 35 km langur en fremur mjór, 6-7 km á breidd í fjarðarmynni en mjókkar mjög þegar innar kemur. Botninn er að mestu sandur og fjörðurinn er nokkuð djúpur, víða 40 faðmar eða meira, en mjög grunnur innst og saltlítill. Hann leggur því oft á vetrum langt út eftir firði, áður fyrir allt að Reykjatanga en nú til dags er sjaldgæft að ísinn nái lengra en að Borðeyrartanga.³ Inn Hrótafjörð er ágæt siglingaleið en nokkuð þröng og skerjótt fyrir innan Prestbakka svo hún getur verið varasöm fyrir þá sem ekki eru staðkunnugir. Mun það vera ein af ástæðum þess að verslun á Borðeyri lagðist af um langt skeið á tímum einokunarverslunar.⁴

Sunnan við Borðeyrartangann er lítil vík sem er nokkuð djúp. Þar er því gott skipalægi. Þar er var fyrir sjávarstraumum og brimi þar sem tanginn er svo innarlega í firðinum. Upp af eyrinni er brattur melbakki

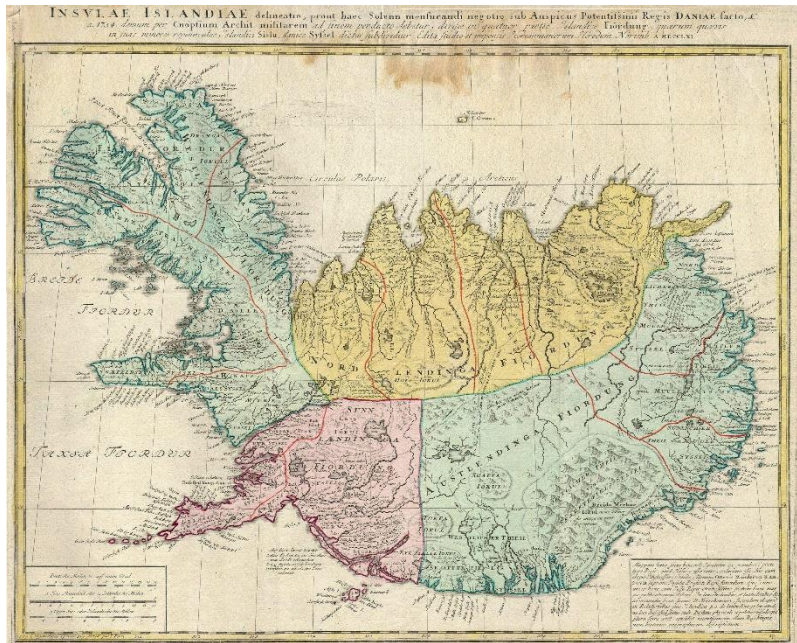
³ Þór Magnússon, *Vestur-Húnavatnssýsla frá Hrótafjarðará að Gljúfurá*, bls. 15; Þorsteinn Jósepsson og Steindór Steindórsson, *Landið þitt Ísland II*, bls. 140.

⁴ Jóhann Hjaltason, *Strandasýsla*, bls. 28, 35.

og norður af honum langur melur er nefnist Borðeyrarmelur. Austan undan melnum er mjó og löng eyri þar sem einnig er hluti byggðarinnar á Borðeyri er nefnist í daglegu tali Austureyri. Vestan við melinn er lítill lækur í djúpum og gróðursælum farvegi sem nefnist Lækjardalur og rennur í víkina. Ofan við lækinn að vestanverðu er svo þriðji hluti byggðarinnar á Borðeyri og er hann jafnframt sá yngsti, en hann byggðist upp á sjöunda og áttunda áratug síðustu aldar.

Vegna legu fjarðarins á mörkum Vestfjarðakjálka, norðvesturhluta hálandis Íslands (Holtavörðuheidi) og vestasta hluta Norðurlands hefur hann frá fornu fari markað stjórnsýslulega skiptingu landsvæðisins. Árið 965 var landinu skipt í fjögur dómsagnar- og framfærslusvæði sem kölluðust fjórðungar. Mörk Vestfirðingafjórðungs og Norðlendingafjórðungs voru við Hrútafjarðarbotn þannig að austurhlutinn tilheyrði Norðlendingafjórðungi en vesturhlutinn Vestfirðingafjórðungi.⁵

Vestfirðingar gátu þó flutt yfir fjórðinn án þess að þurfa að segja sig úr þingmannasveit þess goða sem þeir höfðu áður fylgt. Var sú undanþága lögbundin. Má draga af því þá ályktun að Hrútafjórður hafi allur verið einn hreppur að fornu.⁶ Þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín var tekin saman í upphafi 18. aldar var Hrútafjarðarhreppur (síðar Staðarhreppur) austan fjarðar en Bæjarhreppur að vestanverðu og því ljóst að hreppnum hafði þá verið skipt í tvennt, en ekki er með öllu ljóst hvenær það hefur verið.⁷ Með einveldistökunni í danska ríkinu árið 1661 var fjórðungakerfið lagt niður og tekið upp nýtt fyrirkomulag þar sem landsvæðum var skipt upp í ömt. Ísland varð eitt amt og yfir því sat stiftamtmaður sem æðsti fulltrúi konungs. Rúmri öld síðar, árið 1770, var ömtum landsins fjölgað. Þá fylgdi skipting Vesturamts og Norður- og austuramts gamla fjórðungsfyrirkomulaginu og línan dregin upp úr botni Hrútafjarðar við Hrútafjarðará. Sýslumörk Strandasýslu og Húnavatnssýslu fylgdu einnig sama fyrirkomulagi þar til sýslur lögðust af sem stjórnsýslueining á níunda áratug 20. aldar.⁸

Mynd 4. Íslandskort frá 1761 sýnir skiptingu landsins í fjórðunga.

⁵ Einar Laxness, *Íslandssaga a–ö I*, bls. 135–136.

⁶ Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*, bls. 108.

⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VII*, bls. 435 og VIII, bls. 3.

⁸ Einar Laxness, *Íslandssaga a–ö I*, bls. 37–39; Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*, bls. 108; II, bls. 42.

Borðeyri stendur við vestanverðan Hrutafjörð og tilheyrði því Bæjarhreppi í Strandasýslu í Vesturamti þegar byggð þar hófst á síðari hluta 19. aldar. Þann 1. janúar 2012 sameinaðist Bæjarhreppur Húnaþingi vestra, sem samanstendur af því landsvæði sem áður var Vestur-Húnavatnssýsla, og var það í fyrsta sinn í margar aldir sem hróflað var við þessari fornu afmörkun stjórnsýslunnar á svæðinu.

3.2 Saga Borðeyrar

Kauptúnið Borðeyri varð til á síðari hluta 19. aldar í landi samnefndrar bújarðar, sem síðan þá er gjarnan kölluð Borðeyrarbær til aðgreiningar frá kauptúninu. Árið 1846 hafði Borðeyri verið gerð að löggildum verslunarstað með konungsúrskurði og í kjölfarið hófst smám saman uppbygging á staðnum, en fyrsta bygging hins nýja verslunarstaðar var torfbær sem byggður var af kaupmanninum Péttri Eggerz árið 1858.

Borðeyri á sér þó mun lengri sögu. Í *Vatnsdælu* segir frá landnámi í Hrutafirði. Ingimundur gamli Þorsteinsson kom í Borgarfjörð og fór landleiðina norður til að nema sér land. Kom hann í „eyðifjörð einn“ og sá þar á ferðum sínum tvo hrúta koma hlaupandi niður fjallshlíð og nefndi því fjörðinn Hrutafjörð. Komu hann og menn hans síðar á eyri nokkra og fundu þar „borð stórt nýrekið“ (þ.e. rekaviðarborð). Kallaði hann því eyrina Borðeyri. Hann fór svo í austurátt og setti sér á endanum bú í Vatnsdal.⁹ Heimildir geta um hafskipahöfn á Borðeyri á þjóðveldisöld (930–1262) og slíkum höfnum fylgdi yfirleitt verslun. Í *Laxdælu*

Mynd 5. Knörrinn Skuldelev I er dæmigerður fyrir þau skip sem sigldu til Íslands á þjóðveldisöld. Hann er varðveittur á Víkingaskipasafninu í Hróarskeldu.

segir til að mynda frá skipi í eigu Þorkels Eyjólfssonar, auðugs manns sem hafði tvo knerri „í förum“ (þ.e. í millilandasiglingum) sem kom til Borðeyrar hlaðið viði og hefur það væntanlega verið verslunarvara.¹⁰ Einnig segir frá viðar kaupmönnum á Borðeyri í *Hrómundar þætti halta* en það voru „ósvífir menn og illorðir“ og taldir víkingar með illa fenginn varning.¹¹ Í ýmsum fleiri fornsögum segir frá komu skipa með varning til Borðeyrar.¹² Skipakomum í Hrutafjörð mun þó hafa farið fækkandi þegar frá leið og siglingar á milli Íslands og Noregs færðust í auknum mæli í hendur norskra farmanna á stærri

⁹ *Íslendingasögur* IV, bls. 141–142.

¹⁰ *Íslendingasögur* III, bls. 161.

¹¹ Sama heimild, bls. 398.

¹² Sjá t.d. *Íslendingasögur* I, bls. 310 (Gunnlaugs saga Ormstungu); I, bls. 333 (Bjarnar saga Hítðælakappa); V, bls. 331 (Finnboga saga); VII, bls. 325 (Kjalnesinga saga).

skipum og með betri búnað. Þá var siglt til mun færri hafna en áður.¹³ Þó er getið um skipakomur í Hrútafjörð öðru hvoru allt fram undir einokunartímann. Til dæmis var í firðinum norskt skip sem meðal annars bar bjórfarm árið 1242.¹⁴ Þýskir Hansakaupmenn komu reglulega í Hrútafjörð á 15. og 16. öld og var það talið höfninni þar til tekna að þar mátti fá keyptan lax í miklu magni auk hákarlalýsis, sem var sú afurð sem Þjóðverjarnir sóttust eftir á Ströndum.¹⁵ Eftir að kaupmenn þurftu að fá leyfi konungs til verslunar á einstökum höfnum og greiða fyrir þær gjald á síðari hluta 16. aldar skiptust hafnir í leyfishafnir og svokallaðar úthafnir, eins konar útibú frá leyfishöfnunum. Hrútafjörður tilheyrði þá verslunarsvæði Hamborgara. Ekki er fyllilega ljóst hvort Borðeyri hafi verið leyfishöfn eða úthöfn, en til er heimild frá árinu 1590 sem greinir frá því að undirkaupmaður á Skagaströnd hafi fengið leyfi til að versla líka í Hrútafirði og bendir því til hins síðarnefnda.¹⁶ Ekki er vitað hversu tíðar skipakomur voru um það leyti, en getið er um þýskt skip sem brotnaði í Hrútafirði árið 1599 í *Skarðsárannál*. Ári síðar kom annað skip til að sækja hið fyrra eða leifar þess en brotnaði líka. Þriðja skipið kom árið 1601. Eftir það urðu stór kaflaskipti í sögu Borðeyrar og landsins alls.¹⁷

Árið 1602 var sett á verslunareinkokun á Íslandi. Hansakaupmönnum var meinað að stunda hér verslun og einkaleyfi til verslunar gefin út kaupmönnum í Kaupmannahöfn, Málmei (Malmø) og Helsingjaeyri (Helsingør) til handa. Þá var fyrir mælt að siglt skyldi á 20 hafnir á Íslandi og var Borðeyri ekki þeirra á meðal. Einu verslunarhafnirnar við Húnaflóa skyldu vera í Kúvíkum í Reykjarfirði og á Spákonufellshöfða (Skagaströnd).¹⁸ Verslunin í Kúvíkum var oft leigð út saman með Skagastrandarverslun sem eins konar úthöfn og var oft látin mæta afgangi, svo að nokkuð oft kom fyrir að engin skip komu þar um sumartímann (t.d. á árunum 1713–1719 og 1728–1731, 1742, 1746 og 1748–1749). Eins og gefur að skilja kom staðsetning verslunarstaðarins svo norðarlega í Strandasýslu íbúum sunnar í þessari víðfeðmu sýslu afar illa, ekki síst þar sem samgöngur voru oft erfiðar. Ekki bætti úr skák að kaupmenn – sem sóttust einna helst eftir hákarlalýsi í Kúvíkum – höfðu ekki alltaf fyrir því að bíða eftir bændum sunnan að, sem höfðu slátur og prjónlesi að láta í skiptum fyrir vörur kaupmannanna, og héldu á brott þegar búið var að koma lýsinu um borð. Vegna þessarar tilhögunar sóttu íbúar úr Bæjarhreppi oft frekar til Stykkishólms til að stunda viðskipti.¹⁹ Einnig var reglulega kvartað til yfirvalda vegna þessa fyrirkomulags. Hópur embættismanna skrifaði undir kærú á hendur versluninni árið 1613 og kvörtuðu undan fáum skipum og lélegri vöru. Þar var óskað eftir því að sigling á Hrútafjörð verði tekin upp á ný.²⁰ Á árunum 1720–1722 skrifaði Ormur Daðason sýslumaður reglulega til stiftamtmanns um málið og lagði til að verslunarstaður Strandamanna yrði færður sunnar í sýsluna. Tveimur áratugum síðar lagði Einar Magnússon sýslumaður það til að verslunarstaðurinn á Borðeyri yrði endurvakinn og verslun á Skagaströnd og Reykjarfirði lögð niður í staðinn. Það hlaut engan hljómgrunn hjá yfirvöldum

¹³ Helgi Þorláksson, „Frá landnámi til einokunar“, bls. 61–69.

¹⁴ Sama heimild, bls. 116.

¹⁵ Sama heimild, bls. 178.

¹⁶ Sama heimild, bls. 200; Helgi Þorláksson, „Frá kirkjuvaldi til ríkisvalds“, bls. 147.

¹⁷ *Annálar 1400–1800 I*, bls. 183–186.

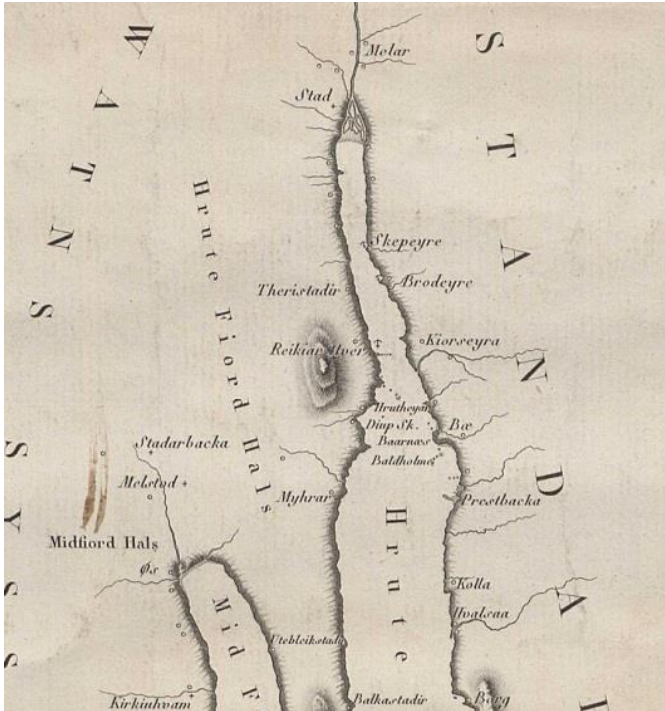
¹⁸ *Lovsamling for Island I*, bls. 141–142.

¹⁹ Jón J. Aðils, *Einokunarverslun Dana á Íslandi 1602–1787*, bls. 287–289.

²⁰ Sama heimild, bls. 85

í Kaupmannahöfn, enda höfðu kaupmenn sett sig á móti slíkri tilhögun þar sem siglingin inn Hrutafjörð þótti erfið og órugg sökum hafísa, skerja og grynninga. Raunar hafði kaupmönnum nokkrum sinnum verið ætlað að sigla þangað, líkt og sjá má á útgefnum vegabréfum árin 1661 og 1662, en ekki er víst hvort þeir hafi í raun látið af því verða.²¹

Þar sem einokunarkaupmenn veigruðu sér við því að sigla inn Hrutafjörð þá skapaðist þar markaður fyrir launverslun, eins og raunar víða um land. Ensk og hollensk fiskveiðiskip voru tíðir gestir á Íslandsmiðum á 17. og 18. öld og þessir duggarar stunduðu gjarnan verslun við heimamenn sem aukabúgrein. Kaupmenn og dönsk yfirvöld gerðu margsinnis atlögu að þessari heimuglegu verslun og varð vel ágengt um tíma, en tókst ekki að útrýma að fullu. Á þriðja áratugi 18. aldar skrifuðu kaupmenn og embættismenn skýrslur um athvarfsstaði duggara hér á landi til stiftamtmanns og voru þeir ófáir. Við Húnaflóa eru nefndir: Vesturskagi, Blönduós, Miðfjörður, Hrutafjörður, Bitrufjörður, Steingrímsfjörður, Reykjarfjörður, Trékyllisvík og Drangavík.²²

Mynd 6. Nærmynd af frönsku korti af strandlengju Íslands frá árinu 1822. Skipaeyri er merkt á kortið og auðkennd sérstaklega sem skipalægi með teiknuðu akkeri. Sama merki er við Reykjatanga.

Þegar séra Eiríkur Magnússon, prestur á Stað í Hrutafirði, skrifaði Landsnefndinni fyrri um stöðu mála í sinni sókn vorið 1771 sagði hann að enn væru á lífi menn sem myndu eftir því að Hollendingar hafi „siglt hér inn á fjörðinn“ og legið við Borðeyri. Hann nefndi ekki hvort þeir hafi stundað verslun, en það má gefa sér að einhverja verslun hafi þeir stundað. Eiríkur talar raunar ekki um Borðeyri heldur Skipaeyri, en ljóst má vera að um sama stað sé að ræða. Hann skrifar:

„... hér á Hrutafirði meinast að vera hin besta og rólegasta höfn, innan til við svokallaða Skipaeyri (sem meinast að draga nafnið af hafskipalegu þar til forna) er gengur vestur af landinu fram í fjörðinn (nokkuð líkt sem Oddeyri utan til við Akureyrarhöfn), á hvörri eyri að er

rétt hentugt og fallett pláts til kaupstaðarstöðu. Og víst hefur bygging á henni verið í gamla daga, hvað eð votta þær girðingar er þar sjást enn í dag og menn meina verið hafi kauphöndlunarbúðir framandi þjóða á fyrri tímum.“

Hann mældist því til að á Borðeyri yrði tekinn upp verslunarstaður á ný.²³

²¹ Sama heimild, bls. 288–289.

²² Sama heimild, bls. 610.

Þann 23. desember 1846 gaf Kristján VIII konungur út tilskipun, að ráðum Alþingis, þar sem Þórshöfn á Langanesi og Borðeyri við Hrítafjörð voru gerðir löggildir verslunarstaðir. Tilskipunin var upplestin og samþykkt í ömtum landsins sumarið á eftir að undanskildu Norður- og austuramti, en þar var hún fyrst lesin árið 1848 og hafði þar með öðlast lagagildi um allt land.²⁴ Þar með var öllum þegnum konungs heimilt að kaupa borgarabréf og setjast þar að og setja á fót verslun, svo fremi þeir uppfylli skilmála þá sem tilgreindir eru í reglugerð frá 28. desember 1836, en hún gerði meðal annars fyrrum úthafnir að fullgildum verslunarstöðum. Þar var einnig tilgreint að allir lausakaupmenn – svokallaðir spekulantar – mættu sigla á hvaða verslunarstað sem er og stunda þar kaupskap samkvæmt reglum þar að lútandi.²⁵ Þó skyldu „útlendir“ menn (þ.e. sem ekki voru þegnar Danakonungs) greiða himinhá gjöld og því lítið um Íslandssiglingar þeirra áfram um skeið.

Útnefning Borðeyrar sem löggilds verslunarstaðar var gerð í kjölfar þess að 25 búendur í Hrítafirði skrifuðu konungi bænaskrá þar sem óskað var eftir að lausakaupmönnum yrði gefið bráðabirgðaleyfi til fimm ára til að versla á Borðeyri og svo varanlegt leyfi ef þetta gæfist vel. Báru þeir fyrir sig að sökum vegalengda væri bæði tímafrekt og kostnaðarsamt fyrir þá að sækja til kaupstaðar, og það yfir hábjargræðistímam þegar þeir mættu síst við. Stjórnvöld í Kaupmannahöfn leituðu til sýslumanns Strandasýslu og amtmanns í Vesturamti vegna málsins og mældu þeir með því að leyfið yrði veitt. Sýslumaður bætti því meðal annars við að sökum vegalengda væru aðdrættir á þungavörum á borð við timbur erfiðir og stæðu því endurbótum á jörðum og húsakynnum fyrir þrifum. Amtmaður var sammála því að veita leyfið en setti þó þann fyrirvara að endurskoða þyrfti leyfið ef verslun á Borðeyri leiddi til þess að vöruframboð eða verðlag versnaði á nærliggjandi verslunarstöðum.²⁶ Það var í samræmi við þá ríkjandi skoðun ráðamanna um þetta leyti að auka þyrfti samkeppni í verslun hér á landi með fjölgun verslana á hverjum stað en um leið að fara hægt í fjölgun verslunarstaða. Þeir mættu ekki verða svo margir og smáir „að veltan á hverjum stað dygði aðeins einni verslun“, líkt og sagnfræðingarnir Helgi Skúli Kjartansson og Halldór Bjarnason hafa tekið til orða.²⁷ Frumvarp um útnefningu Borðeyrar sem löggilds verslunarstaðar var lagt fyrir hið ný-endurreista Alþingi árið 1845 og voru þingmenn einróma

Vi Christian den Ottende,

af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg.

Gjøre vitterligt: at Vi, efter at have modtaget allerdanishg Betænkning fra Vort nye Althing, allernaadigst ville have autoriseret et Handelssted ved Thorsbavn i Nord- og Vest-Amtet, samt et andet paa Bordeyri ved Hrutafjord i Vest-Amtet paa Vort Land Island, saaledes, at det navnlig skal være enhver af Vore Undersaatter tilladt der at nedfætte sig under de i Placat af 28de December 1836 fattede Betingelser. Grændserne for bemeldte Handelspladse forbeholdes Vi os nærmere at bestemme.

Oversæter alle Vedkommende sig allerdanishg have at rette. Givet i Vor Kongelige Residensstad Kjøbenhavn, den 25de December 1846.

Under Vort Kongelige Haand og Segl.

Christian R.

A. W. Moltke.

L. J. Unsgaard. G. Grothusen. F. Esbensen, medt. Kommitte.
Br. Pjetarsson.
Sm.

Mynd 7. Skjal þar sem Kristján VIII. konungur útnefnir Borðeyri sem verslunarstað ásamt Þórshöfn á Langanesi þann 23. desember 1846.

²³ *Landsnefndin fyrri/ Den islandske Landkommission 1770–1771 II*, bls. 378–379.

²⁴ *Lovsamling for Island XIII*, bls. 553–555.

²⁵ *Lovsamling for Island X*, bls. 824–843.

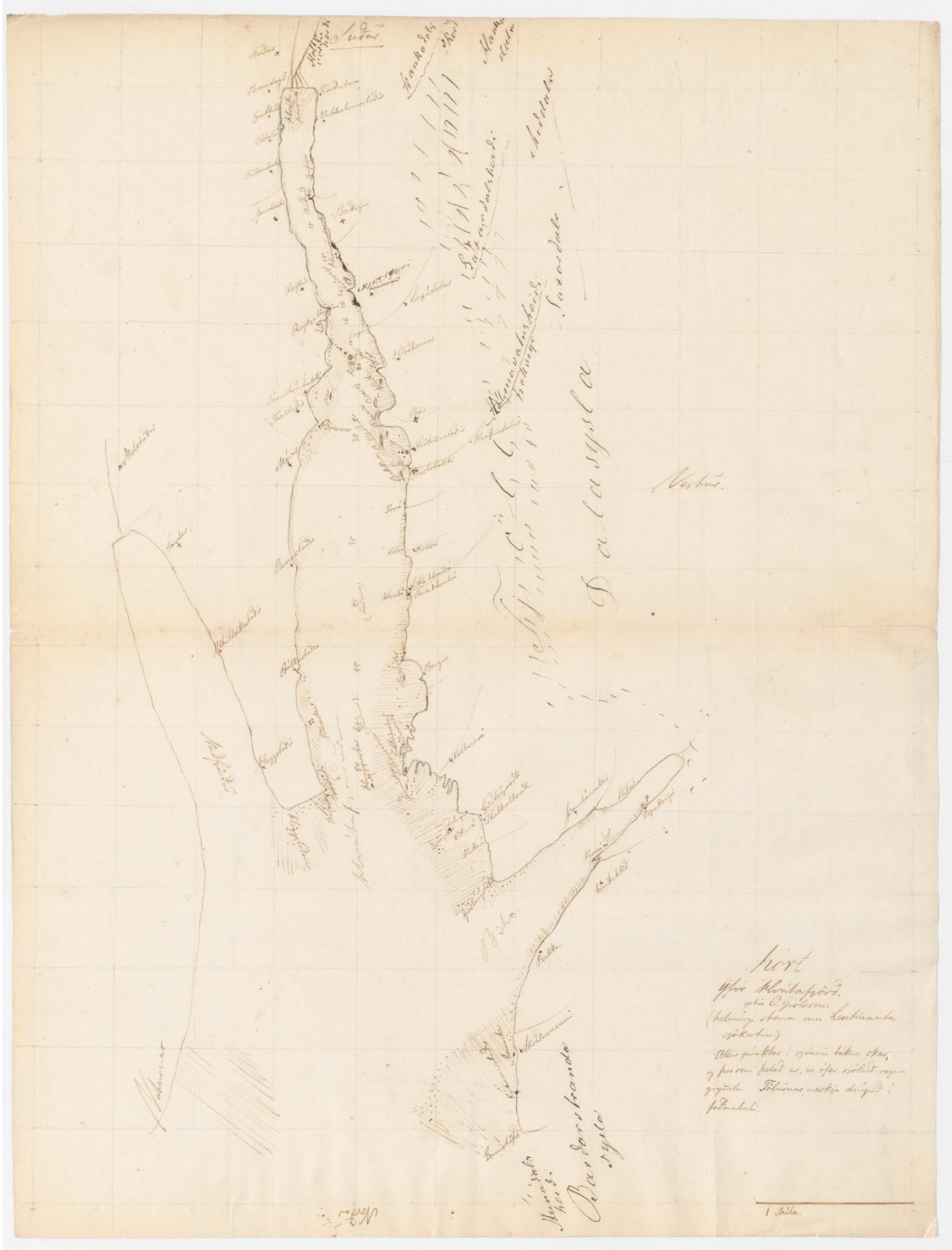
²⁶ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga 1845*. B. Þingskjöl, bls. 77–79.

²⁷ Helgi Skúli Kjartansson og Halldór Bjarnason, „Fríhöndlun og frelsi. Tímabilið 1830–1914“, bls. 18–19.

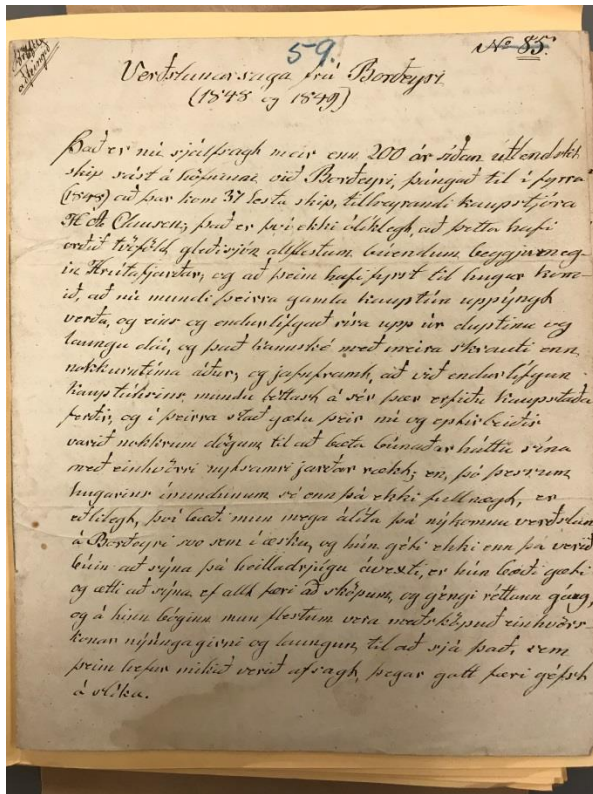
um að löggilda það og var því engin ástæða til að setja það í nefnd eða ræða frekar á þinginu.²⁸ Yfirvöld létu jafnframt af þessu tilefni teikna nýtt sjókort af innanverðum Húnaflóa og Hrútafirði sérstaklega. Ólafur Gíslason hafnsögumaður á Kolbeinsá teiknaði kortið einhvern tíma um 1850 og er það varðveitt á Þjóðskjalasafni Íslands. Hann starfaði um árabíl sem hafnsögumaður í Hrútafirði en þótti taka hátt gjald fyrir og þess vegna slepptu sumir skipstjórar því að nota þjónustu hans.²⁹

²⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1845. A. Umræður, bls. 20; 121–122.

²⁹ Jónadab Guðmundsson, „Fyrsta Borðeyrarverzlun“, bls. 210.

Mynd 8. Kort Ólafs Gíslasonar hafnsögumanns af innsiglingunni í Hrótafjörð frá því um 1850. Það er varðveitt á Þjóðskjalasafni Íslands.

Mynd 9. Fyrsta blaðsíða ritgerðar um upphaf verslunar á Borðeyri sem rituð var árið 1849. Hún er varðveitt á Landsbókasafni Íslands.

lítið kortlögð.³³ Má vera að það sé rétt en einnig hefur skipt máli í þessu samhengi að tilskipun um útnefningu Borðeyrar sem verslunarstaðar var ekki upplestin á þingum fyrr en sumarið 1847 og ekki fyrr en 1848 í Norður- og austuramti og hafði því ekki öðlast fulla löggildingu fyrr en þá.

Ekki komu fleiri kaupskip til Borðeyrar það árið en ekki eru heimildir sammála um framhaldið. Jónadab segir engin fleiri skip hafa komið til Borðeyrar fyrr en árið 1850. Aðrar heimildir geta hins vegar um annað. Björn Bjarnason á Brandsstöðum segir í annál sínum, *Brandsstaðaannál*, að Borðeyrarhöndlun hafi byrjað árið 1849 þegar tvö skip frá Höfðakaupstað (Skagaströnd) hafi siglt þangað og einn lausakaupmaður til viðbótar.³⁴ Í óútfinni ritgerð skrifaðri árið 1849 og er eftir ónafngreindan höfund segir frá skipi Clausens sumarið 1848 en einnig að sama skip hafi komið til Borðeyrar sumarið 1849 en nokkuð seinna en kaupskip voru almennt á ferðinni, eða þann 6. júlí. Skipið hafi borið mikið af vörum og hafi verið „óþolandi ös á skipinu“ af bændum úr Dalasýslu, Húnavatnssýslu og úr sunnanverðri Strandasýslu.³⁵ Þá er víst að spekulantar voru á Borðeyri árið 1850 og upp frá

Í grein um upphaf Borðeyrarverslunar eftir Jónadab Guðmundsson, sem lengi starfaði sem uppskipunarmaður á Borðeyri, segir frá fyrstu kaupsiglingu til Borðeyrar eftir að hún varð löggildur verslunarstaður. Það var í slæmu veðri í júníbyrjun árið 1848 að skip á vegum Hans A. Clausens kaupmanns í Stykkishólmi sigldi inn Hrutafjörð leiðsagnarlaust og þótti áræði mikið.³⁰ Clausen þessi var einn af umsvifamestu kaupmönnum á landinu og átti eftir að koma mikið við sögu Borðeyrar á næstu áratugum, allt þar til verslun hans varð gjaldþrota árið 1889.³¹ Jón Jónsson kammerráð á Melum og séra Þórarinn Kristjánsson prestur á Prestbakka höfðu nokkru áður riðið til Stykkishólms og farið þess á leit við Clausen að hann sendi skip til Borðeyrar og lögðu að sögn veð í jarðeign Jóns sem tryggingu.³²

Lætur Jónadab í veðri vaka að siglingar til Borðeyrar hafi ekki hafist fyrr sökum þess að enginn hafi viljað að sigla inn fjörðinn án slíkrar tryggingar því innsiglingin sé erfið og

³⁰ Sama heimild, bls. 208.

³¹ Guðjón Friðriksson og Jón Þ. Þór, *Kaupmannahöfn sem höfuðborg Íslands II*, bls. 101–103.

³² Finnur Jónsson, *Þjóðhættir og ævisögur frá 19. öld*, bls. 213.

³³ Jónadab Guðmundsson, „Fyrsta Borðeyrarverslun“, bls. 207–208.

³⁴ Björn Bjarnason, *Brandsstaðaannál*, bls. 167.

³⁵ Landsbókasafn Íslands – handritadeild. Lbs. 4508, 4to. Verðslunarsaga frá Borðeyri (1848 og 1849).

Því voru lausakaupmenn árlegir gestir í Hrútafirði um þriggja áratuga skeið.³⁶ Þó var breytilegt á milli ára hversu margir komu. Í júní 1861 er skrifað í *Þjóðólfi* að von sé á 5–6 lausakaupmönnum til Borðeyrar.³⁷ Ári síðar stendur í blaðinu *Íslendingi* að þá um sumarið hafi mun færri kaupmenn komið til Borðeyrar en árin á undan, aðeins tvö skip.³⁸ Oft voru það skip á vegum kaupmanna á öðrum verslunarstöðum, svo sem frá Stykkishólmi, Skagaströnd, Ísafirði og Reykjavík. Einnig komu þar við lausakaupmenn sem komu beint erlendis frá og er Carl Fredrik Glad frá Køge í Danmörku þeirra þekktastur. Hann er sagður hafa brotið upp verðsamráð hinna spekulantanna og boðið vörur sínar á mun lægra verði og þannig neytt hina til þess að gera slíkt hið sama.³⁹ Sams konar orð fór af enskum lausakaupmanni sem mun hafa verið á Borðeyri sumarið 1861 og boðið átta skildingum betur en aðrir fyrir ullina.⁴⁰ Ekki er vitað hvaða kaupmaður það mun hafa verið né hvort hann hafi vanið komu sína til Borðeyrar eitthvað áfram.

Það varð bersýnilegt strax í upphafi verslunar á Borðeyri hve mikil þörf hefur verið fyrir verslun á þessum slóðum. Samkvæmt einu handriti af *Brandsstaðaannál* voru fyrstu spekulantaskipin sem þangað komu „fljótt tæmd af mikilli aðsókn“. Þangað hafi leitað allir Miðfirðingar, Víðdælingar, Vatnsnesingar og margir „vestan yfir Skarð“ (vætanlega úr Haukadal) auk búenda úr Hrútafirði og Bitru árið 1851. Ári síðar „sóttu þangað lestir sunnan yfir heiði og vestan úr Dölum og allur Miðfjörður“.⁴¹ Jónadab Guðmundsson lýsir því svo að fólk hafi sótt „hundruðum saman“ á Borðeyri, konur og karlar, þegar kaupskip komu á vorin.⁴² Einnig breyttust innkaupsvenjur heimamanna þar sem aðdrættir urðu auðveldari, keypt var meira magn og jafnvel vörutegundir sem Hrútfirðingar og nærsveitungar höfðu ekki kynnst áður, t.d. hrísgrjón.⁴³ Ekki voru allir ánægðir með breytt verslunarmynstur Hrútfirðinga. Í grein um sögu Borðeyrar í *Þjóðólfi* árið 1897 kvartar ónafngreindur höfundur að menn hafi nú farið „fleiri kaupstaðarferðir en nauðsyn bar til, en einkum var það þó brennivínskaup og drykkjuskaparóregla, sem allmjög fór í vöxt“.⁴⁴

Thor Jensen, sem hóf feril sinn í viðskiptum hér á landi 16 ára gamall sem verslunarþjónn hjá verslun Valdimars Brydes á Borðeyri árið 1878, lýsir með skemmtilegum hætti hvernig verslun við spekulantana var háttáð, en fyrsta sumar hans á Borðeyri var verslað um borð í skipinu því Bryde hafði ekki komið upp húsakynnum. Skipið lá við akkeri um hundrað faðma frá landi og um borð var miðlest skipsins útbúin sem krambúð. Þar voru settar upp hillur og búðarborð og fleira af þeim toga. Heimamenn voru svo fluttir til og frá skipi ásamt vörum þeirra með skipsbáti sem Jónadab stýrði. Hann stóð aftast í skut bátsins og reri með einni ár. Í landi var útbúinn bryggjustúfur í flæðarmálinu svo fólk kæmist í bátinn án þess

³⁶ *Brandsstaðaannál*, bls. 209; 215.

³⁷ *Þjóðólfi* 26. júní 1861, bls. 120.

³⁸ *Íslendingur* 12. september 1862, bls. 69.

³⁹ Jónadab Guðmundsson, „Fyrsta Borðeyrarverslun“, bls. 210, 213.

⁴⁰ *Þjóðólfi* 26. júní 1861, bls. 120.

⁴¹ *Brandsstaðaannál*, bls. 171, 177.

⁴² Jónadab Guðmundsson, „Fyrsta Borðeyrarverslun“, bls. 211.

⁴³ Sama heimild, bls. 212.

⁴⁴ *Þjóðólfi* 23. apríl 1897, bls. 78.

að blotna í fæturna. Búkkarnir og fjalirnar úr bryggjunni voru svo geymd í landi um veturinn. Viðskiptavinum var svo skenkt kaffi og brennivín um borð á meðan á viðskiptunum stóð.⁴⁵

Umskipti urðu í sögu Borðeyrar árið 1858, en það ár byggði Pétur Friðriksson Eggerz (1831–1892) fyrsta húsið á Borðeyrartanga síðan einokunarverslun komst á rúmlega 250 árum fyrr. Nokkrum árum áður hafði verslun verið gefin alveg frjáls hér á landi og viðskiptaumhverfið því batnað verulega. Allra þjóða menn máttu nú versla hér á landi og öll gjaldtaka af verslun einfölduð til muna. Var þetta eitthvert mesta framfaraskref sem tekið var hér á landi á 19. öld og hafði byltingarkennd áhrif.⁴⁶ Þetta fyrsta hús á tanganum var lítil torfbær sem Pétur flutti sjálfur í ásamt fjölskyldu sinni. Hann hafði fengið verslunarleyfi árið áður og tekið Borðeyrabæ til ábúðar. Nú setti hann ráðsmann yfir búinu og einbeitti sér að verslunarstörfum, en hann hafði áður stundað verslunarnám í Englandi. Hann hefur verið stórhuga maður og strax árið 1860 byggir hann fyrsta timburhúsið á tanganum og stendur það hús enn (*Riishús*). Þá var hann farinn að kaupa vöruleifar af lausakaupmönnum á heildsöluverði og selja áfram til búenda á svæðinu. Í þessu húsi var komin krambúð árið 1864 þegar Finnur Jónsson á Kjörseyri kom fyrst til Hrutafjarðar en það var þó fyrst og fremst íbúðarhús.⁴⁷ Um svipað leyti byggði Pétur annað hús af svipaðri gerð ögn austar á tanganum og var það notað sem vörugeymsla og krambúð. Nánar er fjallað um sögu húsbygginga á Borðeyri í næsta kafla.

Pétur Eggerz var áráðinn og framtakssamur maður sem kom ýmsum framfaramálum á reksþöl í Hrutafirði, þó að ekki hafi þau öll gengið eftir. Hann stofnaði Lestrarfélag Hrutafirðinga árið 1865 og sá um að útvega því bækur. Einnig vann hann ásamt Torfa Bjarnasyni búfræðingi, sem gjarnan er kenndur við Ólafsdal, að þeirri framsæknu hugmynd að setja á fót alþýðuskóla þar sem börn og „vaxnir menn“ 10 ára og eldri fengu tilsögn í lestri og skrift, reikningslist, landafræði og fleiri greinum. Þeir höfðu safnað hárrí fjárhæð til

Mynd 10. Pétur Eggerz ásamt tveimur af börnum sínum. Hann hefur verið nefndur „faðir Borðeyrar“, en hann var fyrsti fastakaupmaðurinn þar og byggði fyrstu húsin á Borðeyrartanga.

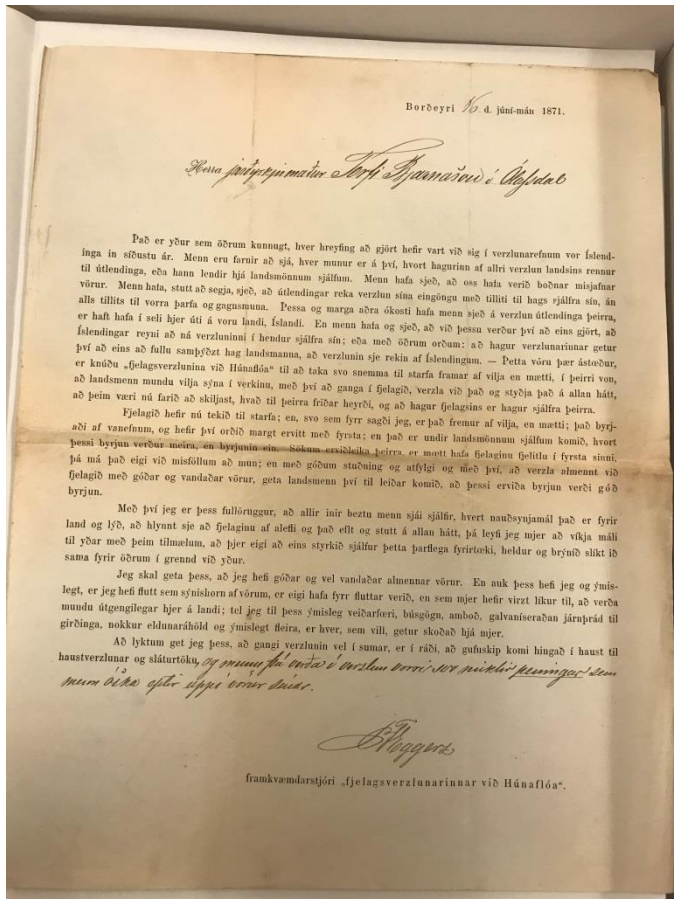
⁴⁵ Thor Jensen, *Minningar I: Reynsluár*, bls. 67–68; Jónadab Guðmundsson, „Fyrsta Borðeyrarverslun“, bls. 211.

⁴⁶ Helgi Skúli Kjartansson og Halldór Bjarnason, „Fríhöndlun og frelsi“, bls. 31.

⁴⁷ Finnur Jónsson, *Þjóðhættir og ævisögur*, bls. 21.

byggingar skólahúss árið 1868.⁴⁸ Af framkvæmdinni varð þó ekki og var hluti söfnunarfésins síðar gefinn til kvennaskólans á Ytri-Ey á Skaga.⁴⁹

Eftir að hafa rekið verslun á Borðeyri um tíu ára skeið tók Pétur þátt í stofnun nýs verslunarfélags árið 1870. Drög að stofnun Félagsverslunarinnar við Húnaflóa voru lögð á fundi á Þingeyrum þann 8. október 1869 að frumkvæði Páls Fr. Vídalín bónda í Víðidalstungu

Mynd 11. Prentað bréf sem sent var út til að bjóða mönnum að gerast hluthafar í Félagsversluninni við Húnaflóa árið 1871. Úr bréfasafni Torfa Bjarnasonar í Ólafsdal á Landsbókasafni Íslands.

og alþingismanns, en þeir Pétur voru mágar. Pétur var viðstaddur fundinn og voru þeir settir í nefnd til að undirbúa stofnun félagsins ásamt sr. Sveini Skúlasyni á Staðarbakka. Félagsverslunin var svo formlega stofnuð á fundi á Gauksmýri þann 15. mars 1870. Páll var kosinn formaður þess en Pétur var ráðinn sem kaupstjóri. Hann seldi félaginu allar eignir sínar á Borðeyri og keypti hlutabréf í Félagsversluninni fyrir andvirðið.⁵⁰ Einnig gerðist hann fulltrúi fyrir Gránufélagið og umboðsmaður þess í Noregi.⁵¹

Í æviágripi Páls Vídalín rituðu skömmu eftir andlát hans skrifaði Pétur Eggerz um aðdragandann að stofnun Félagsverslunarinnar að Páll hafi löngum barist fyrir bættum verslunarkjörum og meðal annars efnt til félagsskapar bænda í Víðidalstungusókn um viðskipti við nærliggjandi kaupmenn. Það hafi gefist svo vel að bændurnir hafi flestir orðið skuldlausir við kaupmenn. Út frá því hafi Páll ákveðið að stofna til verslunarfélags til þess að „koma verzluninni í hendur landsmanna sjálfra ... svo að arðurinn af verzluninni rynni inn í landið, en eigi út úr því“.⁵² Vafalaust er það rétt, en líklega hefur hann einnig orðið fyrir áhrifum af þeim hræringum sem

Í æviágripi Páls Vídalín rituðu skömmu eftir andlát hans skrifaði Pétur Eggerz um aðdragandann að stofnun Félagsverslunarinnar að Páll hafi löngum barist fyrir bættum verslunarkjörum og meðal annars efnt til félagsskapar bænda í Víðidalstungusókn um viðskipti við nærliggjandi kaupmenn. Það hafi gefist svo vel að bændurnir hafi flestir orðið skuldlausir við kaupmenn. Út frá því hafi Páll ákveðið að stofna til verslunarfélags til þess að „koma verzluninni í hendur landsmanna sjálfra ... svo að arðurinn af verzluninni rynni inn í landið, en eigi út úr því“.⁵² Vafalaust er það rétt, en líklega hefur hann einnig orðið fyrir áhrifum af þeim hræringum sem

⁴⁸ Guðmundur Eggerz, *Minningabók Guðmundar Eggerz sýslumanns*, bls. 5–12.

⁴⁹ *Hdr.* Georg Jón Jónsson, Borðeyri, bls. 9.

⁵⁰ Víða er fjallað um Félagsverslunina við Húnaflóa og raunir hennar. Hér er, auk annarra heimilda sem vísað er til, stuðst við eftirfarandi rit: Björn Sigfússon, „Félagsverslunin við Húnaflóa“; Magnús Jónsson, *Saga Íslendinga IX*, bls. 419–425; Arnór Sigurjónsson, *Íslensk samvinnufélög 100 ára*, bls. 138–143; Helgi Skúli Kjartansson og Halldór Bjarnason, „Fríhöndlun og frelsi“, bls. 92–94.

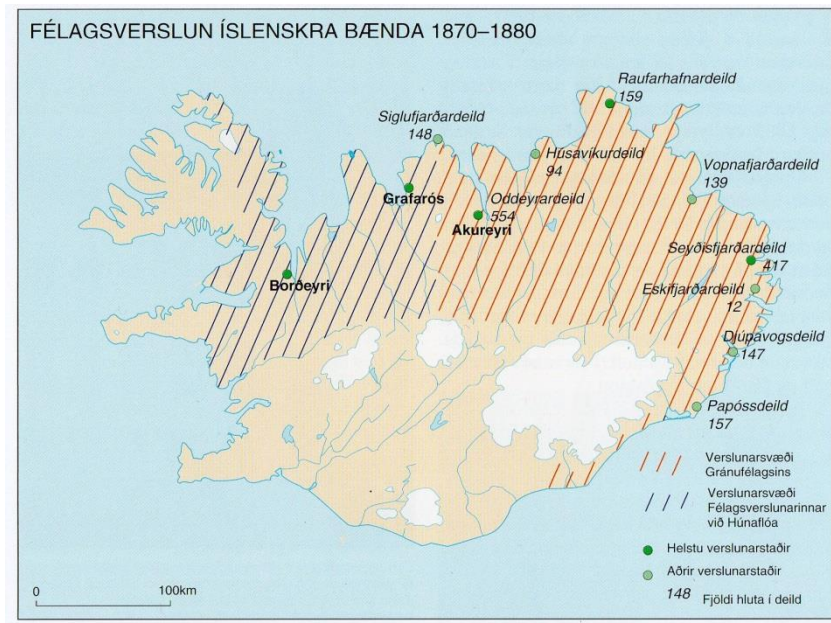
⁵¹ Þf. Tryggvi Gunnarsson bankastjóri. 2013. B/0018. Bréfasafn. Pétur Eggerz til Tryggva Gunnarssonar, Borðeyri 11. ágúst 1870.

⁵² Pétur Eggerz, „Páll Fr. Vídalín“, bls. 294.

áttu sér stað í verslunarmálum um þetta leyti. Útvegsbændur á Seltjarnarnesi hófu sumarið 1869 að stunda milliliðalaus verslun við kaupmenn í Danmörku og í framhaldinu fór Sigfús Eymundsson ljósmyndari og bókbindari um Vesturland og hvatti menn til samtaka um verslun. Hann hafði dvalið í Noregi skömmu áður og komist þar í kynni við kaupmann að nafni Henrik Krohn, sem einnig var harður þjóðfrelssinni og ötull stuðningsmaður sjálfstæðisbaráttu Íslendinga, og höfðu þeir uppi áform um samvinnu í þessum efnum. Það leiddi til stofnunar hlutafélags að nafni *Det islandske handelssamlag*, sem í daglegu tali nefndist Norska samlagið, og hafði aðsetur í Björgvin í Noregi. Það varð stærsti einstaki heildsali fyrir flest þeirra verslunarfélaga sem stofnuð voru á Íslandi um þetta leyti. Í Þingeyjarsýslu og Eyjafirði höfðu hugsjónamenn undir forystu sr. Arnljóts Ólafssonar prests og hagfræðings einnig stofnað hlutafélag árið 1869 sem síðan er þekkt sem Gránufélagið, eftir gælunafni á frönsku þilskipi sem hafði strandað á Skaga og félagið festi kaup á og gerði upp. Átti félagið að stunda milliliðalaus verslun við

útlönd. Félagið hafði ráðið Tryggva Gunnarsson, síðar bankastjóra, sem kaupstjóra.⁵³ Flestir þekktu þessir menn til hvers annars og stóðu allir í bréfaskriftum við Jón Sigurðsson forseta í Kaupmannahöfn um verslunarmál auk bréfaskrifta til hvers annars. Félagsverslunin við Húnaflóa var hluti af þessum stórhuga umbótum í verslunarmálum landsmanna og var um tíma umsvifamest þessara félaga. Það skipar þannig lykilsess í sögu verslunar hér á landi.

Annar hvati að stofnun Félagsverslunarinnar var langvarandi þreyta bænda við Húnaflóa á lélegri vöru þeirra kaupmanna sem þar störfuðu og þeirra lausakaupmanna sem vöndu komu sínar á þessar slóðir. Í blaðinu *Þjóðólfi* segir frá því að í janúar 1869 hafi komið til Reykjavíkur þrír menn úr Miðfirði með nokkra klyfjahesta í þeim erindagjörðum að kaupa kornmeti, kaffi og sykur þar sem ekkert af þessu væri fáanlegt í verslunum á Hofsósi, Skagaströnd og á Borðeyri. Jafnvel hið „maðkaða eða maðksmogna“ korn sem komið hafi til Skagastrandar haustið áður hafi verið búið.⁵⁴ Í árslok sama ár var birt í blaðinu *Norðanfara*

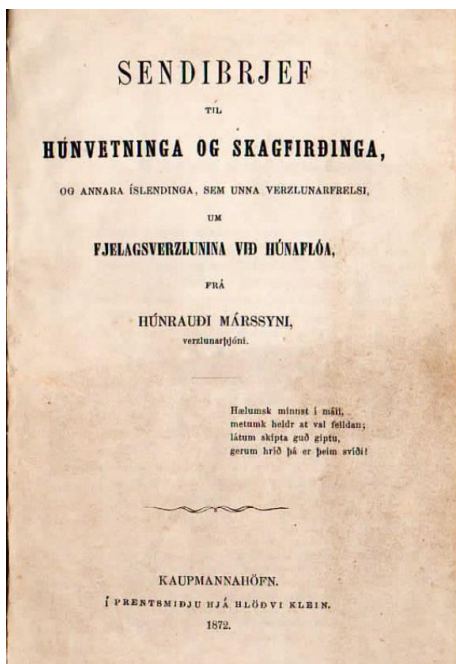

Mynd 12. Kort sem sýnir verslunarsvæði Félagsverslunarinnar við Húnaflóa. Kortið er úr bókinni Íslenskur söguatlas.

⁵³ Helgi Skúli Kjartansson og Halldór Bjarnason, „Fríhöndlun og frelsi“, bls. 92–93; Guðjón Friðriksson, „Norska samlagið og gufuskipið Jón Sigurðsson“, *Lesbók Morgunblaðsins* 9. október 1993, bls. 6.

⁵⁴ *Þjóðólfi* 30. janúar 1869, bls. 55.

bréf úr Steingrímsfirði sem skrifað var fyrr um haustið. Þar segir að rúgmjölið sem komið hafi til Borðeyrar þá um sumarið hafi verið „með ornum“ og varað við hungri og jafnvel hungurdauða á Ströndum sökum harðinda og lélegrar verslunar.⁵⁵ Í litlum pása sem gefinn var út undir dulnefni af ónafngreindum fulltrúum Félagsverslunarinnar árið 1872 er tekið enn dýpra í árinna og kaupmönnum borið á brýn margvísleg kúgun og níðingsháttur. Þar segir að dönskum Íslandskaupmönnum hafi boðist að kaupa maðkað mjöl á kostakjörum og þeir séð þar leið til að hagnast á fátækum og skuldum hlöðnum Íslendingum. „Þetta korn keyptu kaupmenn“, stendur þar, „og fluttu það upp til Íslands og seldu það þar, sem óskemmda vöru, fyrir fullt verð“. Þetta hafi kaupmennirnir Clausen og Árni Sandholt á Snæfellsnesi, Frederik Hillebrandt á Skagaströnd (Hólanesi) og Bjarni Sandholt lausakaupmaður á Borðeyri boðið viðskiptavinum sínum upp á.⁵⁶

Mynd 13. Titilsíða bæklingisins Sendibrjef til Húnvetninga og Skagfirðinga og annara Íslendinga sem unna verzlunarfrelsi um Fjelagsverslunina við Húnaflóa frá Húnrauði Mássyni verslunarþjóni, sem gefinn var út undir dulnefni en fyrir hönd félagsins árið 1872.

Þó að hið fræga ornamjöl danskra kaupmanna eigi sér líklega aðrar skýringar en eingöngu helbera mannvöngu þeirra og græðgi má ljóst vera að verslunarmál Íslendinga voru í ólestri og höfðu verið um langan tíma og staðið framförum landsins fyrir þrifum. Þegar komið var fram á seinni hluta 19. aldar voru aðstæður hins vegar þannig að Íslendingum reyndist auðveldara að leita leiða til þess að bæta úr stöðunni og stofnun Félagsverslunarinnar ber að skoða í því samhengi. Pétur Eggerz fór utan til vörukaupa um haustið 1870 hjá norska samlagi Henriks Kohn og kom til baka að vori á skipi í eigu norska samlagsins. Skipið var hlaðið vörum fyrir Félagsverslunina og þóttu samkvæmt Birni Sigfússyni frá Tjörn á Vatnsnesi vera „óvanalega góðar“, en hann var sjálfur virkur félagsmaður.⁵⁷ Einnig stóð félagið fyrir innflutningi á vörum sem lítið hafði borið á í verslunum fram að því, svo sem „galvaníseruðum járnþráð til girðinga“ og fleira af því tagi.⁵⁸

Starfsemi Félagsverslunarinnar gekk vel framan af, þrátt fyrir töluvert mótlæti af hálfu kaupmanna á svæðinu, og sumarið 1872 var félagsmönnum greint frá ágóða upp á 20 rdl. af hverju hundraði.⁵⁹ Árið áður hafði félagið fest kaup á verslunarhúsum að Grafarósi í

Skagafirði og verslunarsvæði félagsins náði frá Siglufirði og Skagafirði austan megin og vestur í Hrútafjörð, Dalasýslu, Mýrarsýslu og Borgarfjörð. Vorið 1874 komu þrjú skip til

⁵⁵ *Norðanfari* 7. desember 1869, bls. 95.

⁵⁶ *Sendibrjef til Húnvetninga og Skagfirðinga*, bls. 8.

⁵⁷ Björn Sigfússon, „Félagsverslunin við Húnaflóa“, bls. 56.

⁵⁸ Landsbókasafn Íslands – handritadeild. Lbs. 150 NF. Bréfasafn Torfa Bjarnasonar. Prentað bréf um stuðning til Félagsverslunarinnar undirritað af Pétri Eggerz á Borðeyri, 16. júní 1871.

⁵⁹ *Sendibrjef til Húnvetninga*, bls. 12.

landsins á vegum félagsins, eitt til Akraness og Borgarness, annað í Grafarós og það þriðja til Borðeyrar. Eftir það fór að halla undan fæti hjá félaginu. Má rekja það bæði til einskærrar óheppni en einnig til óhentugra skilyrða sem félagið bjó alla tíð við. Skip í eigu félagsins með fullfermi af vörum strandaði við Melrakkaslétu haustið 1873. Strandið rak smiðshöggið til gjaldþrots norska samlagsins í Bergen, en það átti kröfu á Félagsverslunina upp á 13.000 rdl. sem ekki var til handbært fé til að greiða.⁶⁰ Einnig höfðu aðföng reynst erfiðari og kostnaðarsamari fyrir Félagsverslunina en gert hafði verið ráð fyrir, þar sem flytja þurfti vörur frá Englandi og Danmörku til Björgvinjar í Noregi og svo þaðan til Íslands. Var þetta sökum skorts á almennum siglingum til Íslands, en Íslandskaupmenn sem áttu eða leigðu skip til að flytja vörur sínar neituðu að flytja vörur fyrir Félagsverslunina, enda samkeppnisaðili. Þá hafði af ýmsum sökum reynst erfitt að fá skip á haustin til að flytja sláturvörur á markað í Englandi líkt og félagið hafði ráðgert.⁶¹ Einnig hafði Pétur lagt töluverða vinnu í að koma á viðskiptum með lifandi fé til Englands og hafði þar tryggja kaupendur en af ýmsum ástæðum varð ekkert úr þeim áætlunum að sinni.⁶²

Vegna þessara erfiðleika var haldinn aðalfundur snemma árs 1875. Þar var ákveðið að skipta félaginu í tvennt; Grafarósfélag þar sem hluthafar úr Skagafirði og eystri hluta Húnavatnssýslu skyldu vera og svo Borðeyrarfélag fyrir alla félagsmenn vestan við Gljúfurá. Skipuð var nefnd til að skipta eignum og skuldum félagsins á milli þessara tveggja nýju félaga. Félögin héldu þó áfram nánú samstarfi. Þau sömdu við sama heildsalann í Björgvin, Mohn & Co, og voru vörur til þeirra sendar með sömu skipum. Starfsemi Borðeyrarfélagsins gekk þó ekki vel og það var lagt niður einhvern tíma veturinn 1877–1878 án þess þó að vera tekið til gjaldþrotaskipta. Ekki er vitað hvers vegna, en nokkru áður hafði Pétur Eggerz látið í veðri vaka í bréfi til Jóns Sigurðssonar í Kaupmannahöfn að heildsalarnir Wilhelm Mohn í Björgvin og Löwe í Liverpool hafi bæði „viljandi og óviljandi“ eyðilagt félagið.⁶³ Sjálfur varð Mohn gjaldþrota árið 1878 og var það talið stafa af háum ógreiddum skuldum íslenskra verslunarfélaga.⁶⁴ Á meðal þess sem gerði endanlega út af við Borðeyrarfélagið (og Mohn) var þegar skipið *Verðandi* fórst undan Þaralátursfirði á Ströndum í aftakaveðri þann 28. nóvember 1877, en skipið var á leið til Bergen frá Borðeyri með farm af gærum á vegum félagsins og deilur risu upp um váttryggingu farmsins.⁶⁵

Þegar Borðeyrarfélagið leið undir lok tók Carl Zöylner kaupmaður við verslun á Borðeyri fyrir hönd Hans A. Clausen kaupmanns, sem hafði mikil umsvif á Vesturlandi og var sá sem sendi fyrsta skipið til Hrutafjarðar eftir að Borðeyri varð löggildur verslunarstaður rúmlega þremur áratugum fyrr. Hann keypti húsakost félagsins og allan varning auk þess að

⁶⁰ Magnús Jónsson, *Saga Íslendinga* 9, bls. 423.

⁶¹ Björn Sigfússon, „Félagsverslunin við Húnaflóa“, bls. 56–58.

⁶² Þf. Tryggvi Gunnarsson bankastjóri. 2013. B/0018. Afrit af bréfi Péturs Eggerz til stjórnar Félagsverslunarinnar, Hull 25. september 1872; Sveinbjörn Blöndal, *Sauðasalan til Bretlands*, bls. 23–24.

⁶³ *Landsbókasafn-Háskólabókasafn*, handritadeild. Safn Jóns Sigurðssonar 134. Pétur Eggerz til Jóns Sigurðssonar, Leith, 15. ágúst 1876.

⁶⁴ *Þjóðólfur* 20. mars 1878, bls. 41; Gunnar Karlsson, „Upphafsskeið þjóðríkismyndunar 1830–1874“, bls. 345.

⁶⁵ *Þjóðólfur* 8. janúar 1878, bls. 18; Þf. Tryggvi Gunnarsson bankastjóri. 2013. B/0018. Bréfasafn. Pétur Eggerz til Tryggva Gunnarssonar. Ýmis bréf á árunum 1878 og 1879.

yfirtaka skuldir.⁶⁶ Pétur Eggerz rak verslunina fyrir hann til ársins 1879 þegar Kristján Hall, tengdasonur Péturs, tók við. Hann fyrirfór sér árið 1881 og Zöylner lét af störfum skömmu síðar. Um sama leyti hafði annar kaupmaður haslað sér völl á Borðeyri. Valdimar Bryde, sem verið hafði lausakaupmaður á Borðeyri um nokkurt skeið auk þess að hafa fasta verslun á Hólanesi á Skagaströnd, byggði sér stórt og vandað timburhús til verslunar og íbúðar síðsumars árið 1878. Hann hafði reyndar lengi haft í bígerð að byggja sér verslunarhús á Borðeyri. Í bréfi til Torfa Bjarnasonar skrifaði Pétur Eggerz í mars árið 1868 að Bryde hafi, samkvæmt samtali þeirra, haft slíkt í hyggju.⁶⁷ Um vorið 1878 hafði ungur drengur að nafni Thor Jensen komið til Íslands frá Danmörku til að starfa sem verslunarþjónn hjá Bryde. Hann varð síðar umsvifamikill í íslensku viðskiptalífi sem og afkomendur hans, sem kenndir eru við hann og kallaðir Thorsarar.⁶⁸

Mynd 14. Hans A. Clausen stórkaupmaður og útgerðarmaður með fleiru.

Þegar hér var komið sögu var Borðeyri orðinn líflægur verslunarstaður með samkeppni tveggja fastra verslana.

Verslunarsvæðið náði um stórt svæði og viðskiptavinir skiptu þúsundum. Bændur úr sunnanverðri Strandasýslu, úr Dalasýslu allt vestur í Saurbæ, úr Norðurárdal í Borgarfirði og öllum vesturhluta Húnavatnssýslu, allt til Vatnsdals, komu til Borðeyrar með sín viðskipti. Svo mikil voru umsvif Borðeyrar undir aldamótin 1900 að samtímamenn töluðu um bæinn sem „höfuðborg þriggja sýslna“ og helsta tengilið íbúa á svæðinu við umheiminn.⁶⁹ Um þetta leyti var hafinn mikill útflutningur til Bretlandseyja á sauðfé og hrossum á fæti.⁷⁰ Á meðal þeirra umsvifamestu var skoski kaupmaðurinn Robert Slimon frá bænum Leith, sem er skammt frá Edinborg og er meginhöfn hennar. Umboðsmaður hans, John Coghill, kom árlega hingað til lands á níunda og fram á tíunda áratug 19. aldar og keypti hross og síðar sauði af bændum og borgaði vel. Pétur Eggerz komst snemma í kynni við Slimon og Coghill, en hann hafði áður gert ítrekaðar tilraunir til að koma á flutningum á lifandi sauðfé á markaði í

⁶⁶ *Landsbókasafn – Háskólabókasafn*. Handritadeild. Lbs. 3635, 4to. Reikningar og viðskiptagögn úr búi Péturs Fr. Eggerz kaupstjóra. Yfirlýsing undirrituð af Pétri Fr. Eggerz og Carl Zöylner á Borðeyri 15. júlí 1878.

⁶⁷ *Landsbókasafn Íslands – handritadeild*. Lbs. 150 NF. Torfi Bjarnason: Skjala- og bréfasafn. A. AA. Sendibréf til Torfa Bjarnasonar. Pétur Eggerz til Torfa Bjarnasonar 10. mars 1868.

⁶⁸ Guðmundur Magnússon, *Thorsararnir*.

⁶⁹ Magnús F. Jónsson, „Úr endurminningum Magnúsar F. Jónssonar“, bls. 324.

⁷⁰ Sveinbjörn Blöndal, *Sauðasalan til Bretlands*.

Bretlandi en án árangurs. Coghill keypti mikið af hrossum í Húnavatnssýslu á árunum 1875 og 1876 og naut til þess aðstoðar vinar síns, Péturs Kristóferssonar á Stóru-Borg í Vesturhópi. Hrossin voru færð til skips á Borðeyri og var það að sögn mikill hamagangur.⁷¹ Frá því um 1880 varð Borðeyri ein helsta útflutningshöfn þessara viðskipta hér á landi. Það ár fór meira en helmingur allra útfluttra sauða frá Íslandi til skips á Borðeyri og næstu fimm ár nam útflutningur frá Borðeyri á bilinu 25–35% af heildarfjölda. Þá voru bændur einnig byrjaðir að panta vörur frá Slimon og skipta á þeim og sauðfé, en það þótti hagstæðara en að fá greitt í gulli eins og hafði tíðkast fram að því.⁷² Út frá því urðu til ný pöntunarfélög og voru þau fyrsti vísirinn að samvinnufélögunum sem síðar urðu stórtæk í öllu atvinnulífi landsmanna. Þar á meðal má nefna Vörupöntunarfélag Húnvetninga og Skagfirðinga og Verslunarfélag Dalasýslu, en það síðarnefnda sendi töluvert af sauðfé til Englands frá Borðeyri.⁷³

Mynd 15. Sauðfé rekið um borð í gufuskip. Myndin er í eigu Ljósmyndasafns Íslands.

Um miðjan tíunda áratug 19. aldar dró verulega úr útflutningi á sauðfé sökum nýrra laga í Bretlandi árið 1895 sem bönnuðu innflutning á lifandi sauðfé nema það væri geymt í sóttkví fram að slátrun, en mikil umræða hafði þá verið um hættuna á því að sauðfjársjúkdómar myndu berast til landsins með lifandi fé. Leiddi þetta til skammvinnrar kreppu í íslenskum landbúnaði með töluverðri minnkun búfjáreignar.⁷⁴ Það sem kom landbúnaðinum einna helst til bjargar var vaxandi útflutningur á söltuðu kjöti.⁷⁵ Það

hafði raunar tíðkast lengi að salta kjöt til útflutnings. Í kringum 1850 voru um 100 tonn af kjöti flutt á erlenda markaði, mest til Kaupmannahafnar. Sú verslun var í höndum danskra Íslandskaupmanna. Sá útflutningur jókst mjög á næstu áratugum en varð ekki meiriháttar útflutningsafurð fyrr en eftir að sauðasölunni til Bretlands lauk um aldamótin 1900, en síðast var lifandi fé flutt til skips á Borðeyri árið 1903.⁷⁶ Ári síðar hefja bændur og kaupmenn að beita nýjum aðferðum við verkun og söltun kjöts sem juku verðmæti afurðanna til muna.⁷⁷

⁷¹ William Lord Watts, *Norður yfir Vatnajökul 1875*, bls. 159.

⁷² Steingrímur Steinþórsson, *Saga Hvammstanga I*, bls. 136–138.

⁷³ Arnór Sigurjónsson, *Íslensk samvinnufélög hundrað ára*, bls. 144–145; Steingrímur Steinþórsson, *Saga Hvammstanga I*, bls. 138.

⁷⁴ Sveinbjörn Blöndal, *Sauðasalan til Bretlands*, bls. 53–56.

⁷⁵ Helgi Skúli Kjartansson og Halldór Bjarnason, „Fríhöndlun og frelsi“, bls. 56.

⁷⁶ Sama heimild, bls. 55–56.

⁷⁷ Helgi Skúli Kjartansson, „Vöxtur og myndun þéttbýlis“, bls. 170.

Á þessum tíma voru engin sláturhús heldur var slátrað á blóðvelli. Thor Jensen lýsir því í ævisögu sinni hvernig því var háttað á meðan hann var á Borðeyri á níunda áratug 19. aldar. Það voru reistir gálgar „á plássinu við verzlunarhúsin“ (þ.e. í portinu á milli Riishúss, verslunarhúss Clausens og vörugeymslunnar sem stóð þar þversum nokkru aftar). Skrokkarnir voru hengdir óflegnir á gálgana og flegnir þar og innnyflin svo sett í gæruna. Þá voru skrokkarnir þvegnir og síðan hoggnir í fjórðuparta og kjötið loks saltað niður í tunnur.⁷⁸ Síðar

Mynd 16. Slátrað á blóðvelli á Djúpvavogi nálægt verslunarhúsunum þar. Mynd í eigu Ljósmyndasafns Íslands.

var Verslunarfélag Hrótfirðinga með blóðvöll lengra úti á tanganum, á svipuðum slóðum og Tangahúsið stendur núna. En nú voru markaðsaðstæður erlendis breyttar og kröfur neytenda um gæði kjöts orðnar meiri. Ástand kjötsins sem slátrað var við þessar aðstæður og oft af mönnum sem kunnu lítið til verka var gjarnan lélegt þegar það komst á markað.⁷⁹

Umbylting varð á þekkingu manna á bakteríum og sjúkdómum og þar með á mikilvægi hreinlætis á síðari hluta 19. aldar og því voru gerðar auknar kröfur um heilbrigðissskoðanir á matvöru. Lög þess efnis voru sett hér á landi árið 1912, en þá hafði þegar verið hafist handa við byggingu sláturhúsa á nokkrum stöðum á landinu.⁸⁰ Þau fyrstu risu árið 1907 í Reykjavík, á Húsavík og á Akureyri. Árið 1908 reis sláturhús á Hvammstanga og á Borðeyri var sláturhús reist upp úr 1910 af Verslunarfélaga Hrótfirðinga. Árið 1914 reisti R. P. Riis stórt og veglegt sláturhús og er það líklega eina sláturhúsið frá þessum tíma hér á landi sem enn stendur lítið breytt frá því það var byggt (sjá næsta kafla).

⁷⁸ Thor Jensen, *Minningar I*, bls. 76–77.

⁷⁹ Vef. „Sláturfélag Suðurlands fagnar 110 ára afmæli“, Bændablaðið 26. janúar 2017. Vefslóð: <http://www.bbl.is/frettir/frettir/slaturfelag-sudurlands--fagnar-110-ara-afmaeli/16440/>

⁸⁰ Vef. Sigurður Örn Hansson, „Heilbrigðiseftirlit með sláturafurðum“, Dyr.is – vefur Dýralækningafélags Íslands. Vefslóð: <http://www.dyr.is/?c=webpage&id=291> Sótt: 20.11. 2017

Mynd 17. Borðeyri sumarið 1883. Ljósmynd eftir Sigfús Eymundsson og tekin um borð í vesturfaraskipinu Camoens. Mynd í eigu Ljósmyndasafns Íslands.

Samfara þessum stórauðnum umsvifum verslunar á Borðeyri á síðustu tveimur áratugum 19. aldar fjölgaði föstum íbúum og húsbyggingum. Árið 1875 ferðaðist kona að nafni Elizabeth Jane Oswald til Íslands. Hún kom við á Borðeyri og lýsti staðnum svo að þar hafi aðeins verið eitt verslunarhús, eitt kaupmannshús og ein fánastöng. Hún þáði hádegisverð hjá fjölskyldu Péturs Eggerz og hafði orð á því hve góða ensku hann talaði og hversu fágað heimilishaldið hafi verið á þessum hjara veraldar.⁸¹ Það sama ár kom William Lord Watts við á Borðeyri með hrossaflutningaskipi Slimons og leist ekki á blikuna. Hann sagði Borðeyri vera „frámunalega ómerkilegan stað“.⁸² Átta árum síðar kom Sigfús Eymundsson ljósmyndari, bóksali og „agent“ vesturheimsferða, til Borðeyrar með skipinu Camoens, sem flutti vesturfara frá Hrítafirði til Bretlands og svo vestur um haf. Hann tók ljósmyndir af staðnum sem síðan hafa birst víða. Á þeim sést að minnst sex hús eru þá risin á Borðeyri. Þeim átti eftir að fjölga töluvert næstu áratugi (sjá næsta kafla). Íbúum fjölgaði nokkuð ört. Árið 1870 eru 10 manns skráðir til heimilis á Borðeyri, allt heimilisfólk Péturs Eggerz. Áratug síðar voru íbúar orðnir 30 og árið 1901 eru þeir 56 talsins.⁸³ Auk þeirra sem verslunarmanna og fjölskyldna

⁸¹ Elizabeth Jane Oswald, *By fell and fjord, or scenes and studies in Iceland*, bls. 86–87.

⁸² William Lord Watts, *Norður yfir Vatnajökul 1875*, bls. 159.

⁸³ Vef. Manntalsvefur Þjóðskjalasafns Íslands. <http://manntal.is>

þeirra voru þá komnir til Borðeyrar einstaklingar sem höfðu atvinnu af því að þjónusta verslunina eða gesti hennar.

Ekki hefur verið vanþörf á slíkri þjónustu. Auk viðskiptavina verslananna kom reglulega fólk til Borðeyrar til tímabundinna starfa á borð við sláturvinnu og uppskipunar auk ferðalanga erlendra sem innlendra. Fólksflutningar Íslendinga til vesturheims hófust upp úr 1870 og fluttust allt að fjórðungur landsmanna – á bilinu 16.000 til 20.000 manns – vestur um haf á tímabilinu frá 1870–1914. Vegna þess að Borðeyri var ein helsta útflutningshöfn fyrir hross og sauðfé varð bærinn snemma ein af helstu útflutningshöfnum vesturfara frá Vesturlandi og Norðurlandi, en þaðan var siglt áleiðis til Ameríku (með viðkomu á Bretlandseyjum) að minnsta kosti frá árinu 1876.⁸⁴ Vesturfara söfnuðust fyrir á Borðeyri og í nærsveitum þegar von var á skipi og þurftu stundum að bíða vikum saman. Árið 1883 laskaðist skipið Camoens á Norðurfirði á Ströndum og kom ekki til Borðeyrar fyrr en í júlilok. Á meðan hírðust vesturfara í tjöldum og biðu.⁸⁵ Fjórum árum síðar – árið 1887 – urðu um 300 vesturfara strandaglópar í Hrutafirði um sjö vikna tíma þar sem skipið sem átti að flytja þá kom ekki fyrr en seint og síðarmeir. Mikill hafís var á Húnaflóa þetta sumar og skipstjórinn lenti í vandræðum í fyrstu tilraun sinni og varð frá að hverfa. Úr þessu urðu mikil málaferli sem luku með því að vesturförum voru greiddar tölverðar fébætur.⁸⁶ Það var því mikill fjöldi fólks sem átti leið um Borðeyri og því fylgdi eðlilega mikið mannlíf.

Mynd 18. Borðeyri á fyrsta áratug 20. aldar. Vertshús Jóns Jasonarsonar er fremsta húsið vinstra megin. Mynd í eigu Ljósmyndasafns Reykjavíkur.

Fylgifyskur verslunarstarfseminnar var margvísleg greiðasala sem þjónaði gestum og gangandi. Jón Jasonarson verslunarþjónn hóf til að mynda að selja veitingar á heimili sínu í gamla torfbænum (Pétursbænum) skömmu eftir að hann flutti til Borðeyrar á síðari hluta áttunda áratugar 19. aldar. Hann byggði síðar veglegt timburhús undir rekstur veitinga- og gistihúss sem kallað var Vertshúsið. Í baðstofunni í Pétursbænum voru haldnir dansleikir og

⁸⁴ Helgi Skúli Kjartansson og Steinþór Heiðarsson, *Framtíð handan hafs*, bls. 41.

⁸⁵ Thor Jensen, *Minningar I*, bls. 107.

⁸⁶ *Ísafold* 31. ágúst 1887, bls. 165; 18. júlí 1888, bls. 129.

spilað á harmóníku jafnvel hverja helgi.⁸⁷ Þær skemmtanir færðust síðan í vertshúsið. Ýmsir aðrir voru einnig orðaðir við greiðasölu og veitingarekstur. Guðmundur Einarsson, áður bóndi á Ljótunnarstöðum, starfaði sem verslunarþjónn á Borðeyri áður en Jón Jasonarson kom þangað. Hann stundaði kaffi- og vínveitingar meðfram verslunarstörfunum.⁸⁸ Eftir að vertshúsið hafði runnið sitt skeið á enda á öðrum áratug 20. aldar hóf Tómas Jörgenson greiðasölu og gistipjónustu í húsi sínu, sem síðan þá hefur verið kennt við hann og kallast enn Tómasarbær. Það var þá ennþá torfbær og ráku sumir gestir hans upp stór augu þegar þau áttuðu sig á því að umrætt hús væri hótelið í bænum.⁸⁹ Ýmsir aðrir stunduðu greiðasölu meðfram öðrum störfum. Guðmundur nokkur Þórðarson var verkamaður á Borðeyri og stundaði líka veitingarekstur á kreppuárunum og áratug síðar stundaði Halldór Ólafsson veitingasölu í húsi sínu, sem áður var samkomuhús Málfundafélagsins og kallast í dag Brynjólfshús.⁹⁰

Umrætt samkomuhús ber svo vott um aðra hlið félagslífs sem fylgir vexti þéttbýlis og aukinni velmegun í landinu á síðari hluta 19. aldar og í byrjun 20. aldar, það er að segja stofnun félagasamtaka af ýmsu tagi sem vinna að samfélagsmálum. Áður var minnst á stofnun Lestrarfélags Hrútfirðinga árið 1865 af Pétri Eggerz. Ekki er vitað hversu lengi það var starfrækt en nýtt lestrarfélag var stofnað í Bæjarhreppi árið 1905. Á Borðeyri var stofnað Málfundafélag árið 1918 og hélt það umræðufundi, leiksýningar og fleiri uppákomur af því tagi. Það byggði sér samkomuhús á árunum 1924–1926. Ungmennafélag var stofnað í Bæjarhreppi árið 1925 og Kvenfélag var stofnað árið 1927.⁹¹ Verkalýðs- og smábændafélag Hrútfirðinga var stofnað snemma árs 1934 þegar Hrútfirðingar í vegavinnu á Holtavörðuheidi urðu þess varir að samstarfsmenn þeirra sunnan megin heiðarinnar höfðu töluvert hærra kaup þar sem þeim var borgað eftir kauptaxta verkalýðsfélaga. Fljótlega eftir stofnun félagsins kastaðist í kekki á milli þess og Verslunarfélags Hrútfirðinga, sem þá var helsti vinnuveitandinn á svæðinu, og leiddi til verkfallsátaka víða um Norðurland eftir að félagsmenn höfðu neitað að vinna við uppskipun úr Lagarfossi á Borðeyri vorið 1934 og óskað eftir stuðningi félaga sinna í Verkalýðssambandi Norðurlands við að koma í veg fyrir afgreiðslu skipsins. Mikil átök urðu á Siglufirði og Akureyri vegna málsins sem síðan er þekkt sem Borðeyrardeilan.⁹² Félagar í Verkalýðs- og smábændafélagi Hrútfirðinga litu svo á að Verslunarfélag Hrútfirðinga vildi kæfa félagið í fæðingu.⁹³ Það er lýsandi fyrir smæð Borðeyrar og nokkuð spaugilegt að formaður Verkalýðsfélagsins var Björn Kristmundsson, sonur Kristmundar Jónssonar kaupfélagsstjóra og aðrir framámenn verkalýðsfélagsins voru fastráðnir starfsmenn kaupfélagsins til langs tíma, svo sem Hermann Búason og Jónas Benónýsson. Hrútfirðingum varð að sögn nokkuð hverft við þegar þeim tveimur var báðum

⁸⁷ Thor Jensen, *Minningar I*, bls. 95.

⁸⁸ Finnur Jónsson, *Þjóðhættir og ævisögur*, bls. 178.

⁸⁹ Olive Murray Chapman, *Across Iceland*, bls. 126.

⁹⁰ Jóhannes Ásgeirsson, „Svipmyndir frá Borðeyri og Hrútfirðingum“, bls. 64; *Þí. Fasteignamat ríkisins. L/370 Matsgerðir, Strandasýsla. Bæjarhreppur 1950-1968 – Viðbótar- og endurmat*

⁹¹ Lýður Björnsson, „Málfundafélag Hrútfirðinga“, bls. 414–416; Jón Kristjánsson, „Ungmennafélagið Harpa í Bæjarhreppi“, bls. 417; Guðbjörg Haraldsdóttir, „Kvenfélagið Iðunn í Bæjarhreppi“, bls. 194.

⁹² Sigurður Pétursson, *Vindur í seglum II*, 217–221, 226–228.

⁹³ Jón Kristjánsson, „Verkalýðs og smábændafélag Hrútfirðinga“, bls. 327.

fyrirvaralaust sagt upp störfum um það leyti sem verkfallið hófst vorið 1934.⁹⁴ Það lýsir vel vanþóknun Verslunarfélagsins á þessari framhleypli.

En víkjum aftur að verslunarsögu Borðeyrar. Árið 1892 urðu þau tíðindi að á Borðeyri varð aftur aðeins einn kaupmaður. Richard Peter Riis keypti þá verslun Brydes en tveimur árum fyrr hafði hann keypt verslun Clausens eftir að hafa starfað hjá honum sem verslunarþjónn um skeið. R. P. Riis varð einn af umsvifamestu kaupmönnum við Húnaflóa á fyrstu áratugum 20. aldar, en auk Borðeyrar rak hann verslun á Hólmavík frá árinu 1896 og á Hvammstanga frá árinu 1898. Þar reisti hann verslunarhús og réði verslunarstjóra árið 1901 og varð þar með fyrsti fastakaupmaðurinn við Miðfjörð. Sjálfur bjó hann í Kaupmannahöfn frá árinu 1896 en kom til Borðeyrar á vorin og dvaldi yfir sumartímamán líkt og Íslandskaupmenn höfðu gert á árum áður og kallaðist verslun þeirra því selstöðuverslun. Heimamenn voru margir hverjir uggandi yfir þessari þróun og töldu afturför og minna á verslunareinokun fyrri tíma.⁹⁵ R. P. Riis var nær allsráðandi á Borðeyri um tíma og hafði þar umráð yfir stærstum hluta landsvæðisins, samtals ríflega 19.000 ferálnir bæði á tanganum og á austureyrinni. Snemma árs 1895 fékk hann útmældar fjórar lóðir sem samsvara núverandi lóðum Tangahúss og svokallaðrar Kaupfélagslóðar auk afnota af strandlengjunni á suðurhlið tangans að undanskilinni umferðargötu 8 álnir að breidd fyrir framan verslunarhúsin.⁹⁶ Það er sama gata og enn liggur svo til óbreytt meðfram sjávarkantinum sunnan megin á tanganum. Hún hefur þó verið malbikuð og ræsi sett þar sem lækurinn fellur í víkina. Gatan var lengi kölluð „boulevard“ með vísun í breiðstræti stórborga erlendis og vafalaust hefur sú nafngift komið frá vesturförum. Þar var oft mikil umferð fólks í ýmsum erindagjörðum eða hreinlega í heilsubótargöngu, eða að „spássera“ eins og það var þá kallað.⁹⁷

Þrátt fyrir efasemdir margra heimamanna um ágæti þess að hafa aðeins einn kaupmann á Borðeyri reyndist R. P. Riis góður kaupmaður og sanngjarn við viðskiptavinum. Hann borgaði gjarnan betur en nærliggjandi verslanir fyrir afurðir bænda og þótti ívilnunargjarn við fátæka

Mynd 19. Richard Peter Riis kaupmaður var allsráðandi á Borðeyri um skeið, og raunar víðar við Húnaflóa, og þótti sanngjarn í viðskiptum. Elsta hús Borðeyrar er í dag kennt við hann þó að húsið hafi verið byggt löngu áður en hann hóf þar störf.

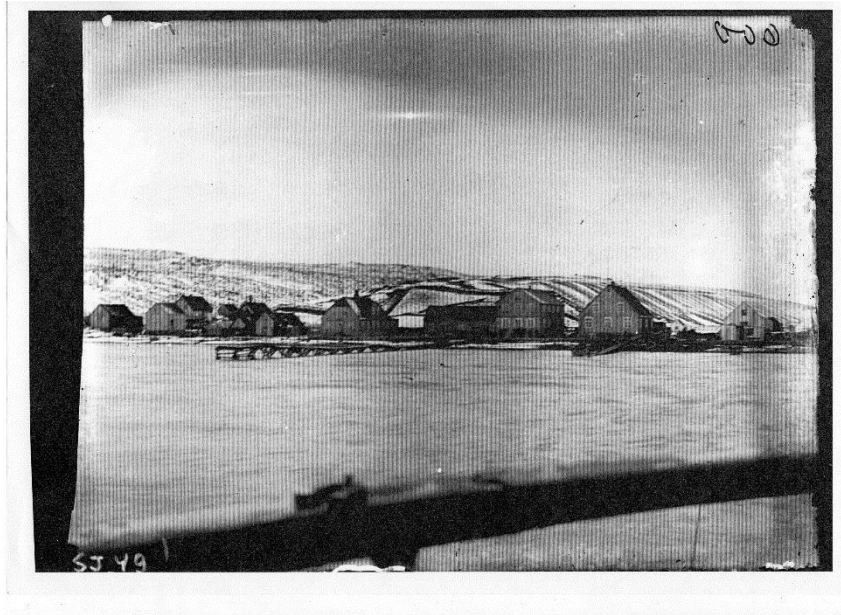
⁹⁴ Sama heimild, bls. 328.

⁹⁵ Sigurbjarni Jóhannesson, „Safn til sögu Borðeyrar. Nokkrar endurminningar árin 1889–1902“, bls. 53.

⁹⁶ Þf. Stjórnarráð Íslands II. Skrifstofa 0000. Bréfasafn. B/64-20. Kæra frá R. P. Riis á borðeyri út af lóðarmælingu. 1440-1441/1909. Afrit af útmælingargjörð sýslumanns 27. febrúar 1895 og bréf undirritað af Marinó Hafstein sýslumanni dags. 30. janúar 1909.

⁹⁷ Magnús F. Jónsson, „Úr endurminningum Magnúsar F. Jónssonar“, bls. 325.

viðskiptamenn.⁹⁸ Talað var um „Borðeyrarverð“ fyrir afurðir og samkvæmt frásögn Oscars Clausen tóku bændur í nærliggjandi sveitum mið af verðlagi hans áður en þeir seldu eina einustu kind í kaupstað.⁹⁹ Riis stóð einnig fyrir nokkrum framkvæmdum á Borðeyri. Lifandi sauðfé hafði áður verið flutt um borð í skip á bátum en hann lét, í félagi við fleiri aðila, byggja fjárrétt og færanlega bryggju austarlega á tanganum sem náði nógu langt út til að skip gátu legið við bryggjuna svo að hægt var að reka féð beint um borð.¹⁰⁰ Árið 1914 lét hann einnig byggja sláturhús sem var stórt og nýtskulegt á þess tíma mælikvarða.

Mynd 20. Borðeyri um það leyti sem Riis kaupmaður og Verslunarfélag Hrutfirðinga deildu um lóð á eyraroddanum. Hús Verslunarfélagsins er lengst til hægri.

Bygging fjárréttarinnar og bryggjunnar átti eftir að draga dilk á eftir sér og sýnir jafnframt að Riis hefur, þrátt fyrir að reynast viðskiptavinum sínum vel, verið harður í horn að taka gagnvart keppinautum sínum. Ein af þeim lóðum sem hann fékk útmældar árið 1895 var lóð austast á Borðeyrartanga (svokölluðum Eyrarodda) og var notuð undir fjárréttina og bryggjuna. Eftir að útflutningur á lifandi sauðfé lagðist af í upphafi 20. aldar hafði

Riis engin not fyrir þessa lóð og árið 1907 var bryggjan, sem ávallt var tekin upp á haustin og geymd í landi, seld á uppboði. Verslunarfélag Hrutfirðinga fékk afnot af þessari lóð fyrir uppskipun á vörum og sem blóðvöll á sláturtíð, en félagið hafði þá eignast lítinn skúr sem stóð alveg upp við lóðina og hafði áður verið í eigu Verslunarfélags Dalasýslu. Árið 1907 fór félagið þess á leit að fá lóðina útmælda í sínu nafni og hugði á frekari byggingar fyrir starfsemi sína. Riis brást ókvæða við og mótmælti slíkum gjörningi og kærði loks mælinguna þegar hún hafði verið gerð. Hann bar fyrir sig að hann hyggðist hefja útflutning á lifandi sauðfé að nýju. Einnig ætlaði hann að útbúa á þessum stað hafskipabryggju. Eftir tveggja ára þref í málinu var lóðarmæling fyrir Verslunarfélag Hrutfirðinga loks tekin gild árið 1909. Augljóst er að Riis hefur ekki hugnast að keppinautur sinn fengi þarna tækifæri til að víkka út starfsemi sína, en Verslunarfélagið hugðist reisa þar sláturhús. Rök hans voru aðeins fyrirsláttur, líkt og bæði sýslumaður og fulltrúar Verslunarfélagsins bentu ítrekað á í málsskjöllum, þar sem Riis vissi jafn vel og aðrir að engar líkur voru á því að hægt yrði að flytja út lifandi sauðfé að nýju, enda hafði fjárstofn bænda gjörbreyst samfara nýjum áherslum

⁹⁸ Ísafold 27. febrúar 1892, bls. 66; Jón L. Hansson, „R. P. Riis kaupm.“, *Frjáls Verslun* 4:3 (1941), bls. 21.

⁹⁹ Oscar Clausen, *Á fullri ferð. Endurminningar*, bls. 55.

¹⁰⁰ Sigurbjarni Jóhannesson, „Safn til sögu Borðeyrar“, bls. 57.

í afurðaútlutningi. Hafskipabryggja yrði einnig mun hentugri fyrir starfsemi hans ef hún væri nær verslunar- og vörugeymsluhúsum hans og ekkert kostnaðarsamari í framkvæmd innar á tanganum, líkt og forsvarsmenn Verslunarfélags Hrótfirðinga bentu ítrekað á í skrifum sínum um málið.¹⁰¹

Stofnun Verslunarfélags Hrótfirðinga árið 1899 markar önnur tímamót í sögu Borðeyrar. Það átti eftir að koma mikið við sögu og vera nánast allsráðandi á staðnum um áratugaskeið og standa þar fyrir töluverðri uppbyggingu. Starf þess hefur því haft afgerandi áhrif á svipmót byggðarinnar á Borðeyrartanga. Reyndar fór ekki mikið fyrir félaginu í byrjun og öðru hvoru kom til tals að leggja félagið niður allt fram undir 1920.¹⁰² Starfsemi félagsins fór hægt af stað og var margt sem stóð þeim fyrir þrifum á upphafsárunum. Fyrirnefnd málaferli um lóðarmælingu félaginu til handa er til merkis um það en einnig gekk erfiðlega að innheimta skuldir viðskiptamanna auk þess sem árekstrar komu upp í samstarfinu við umboðsmann félagsins í Englandi, Louis Zöllner kaupmann í Newcastle.¹⁰³ Félagið var einnig fremur smátt en svæði þess náði aðeins yfir Bæjarhrepp og Staðarhrepp í Hrótafirði auk þess sem einhverjir bændur í Bitru höfðu þar aðkomu þar til þeir stofnuðu sitt eigið kaupfélag í lok seinni heimsstyrjaldar. Félagið lagði mikið upp úr því að vanda vöruúrval og borga vel fyrir afurðir bænda og eitt af helstu markmiðum þess framan af var að draga úr lánastarfsemi með tilheyrandi skuldasöfnun bænda. Það reyndi því að notast sem mest við reiðufé í viðskiptum sínum.¹⁰⁴ Það náðist þó ekki að greiða úr skuldamálum fyrr en undir lok kreppuáranna fyrir seinni heimsstyrjöld þegar nýr kaupfélagsstjóri endurskipulagði reksturinn.¹⁰⁵

¹⁰¹ Þí. Stjórnarráð Íslands II. Skrifstofa 0000. Bréfasafn. B/64-20. Kæra frá R. P. Riis á borðeyri út af lóðarmælingu. 1440-1441/1909. Ýmis skjöl.

¹⁰² Jónas Einarsson, „Borðeyrarverzlun frá aldamótum“, bls. 108.

¹⁰³ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrótfirðinga“, bls. 227–234; Pétur Sigfússon, *Enginn ræður sínum næturstað*, bls. 211–215.

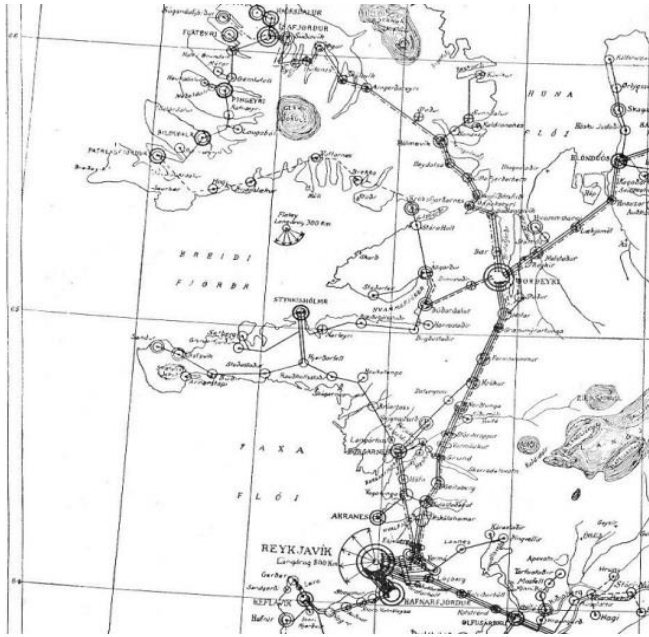
¹⁰⁴ *Fra Íslands Næringsliv*, bls. 125.

¹⁰⁵ Pétur Sigfússon, *Enginn ræður sínum næturstað*, bls. 211–215.

Mynd 21. Borðeyri á fyrsta áratug 20. aldar. Á myndinni má sjá eftirfarandi hús (talið frá vinstri): Vertshúsið, Tómasarbæ, útihús, Ólafshús, Pétursbæ (gamla torfbæinn), Riishús, Verslunarhús Péturs Eggerz, Sýslumannshúsið (verslunarhús Brydes) og húsakynni Verslunarfélags Hrútfirðinga yst á tanganum. Á bak við Riishús má sjá glitta í Langapakkhús. Bryggjan sem sést lengst til hægri var á búkkum og var hún tekin upp þegar kaupskip sigldu burt á haustin og geymd í landi yfir veturinn.

Á fyrsta aldarfjórðungi 20. aldar varð mikil uppbygging á Borðeyri sem mótaði útlit bæjarins líkt og hann er enn í dag. Þetta er mikið umbrotaskeið í sögu landsins þar sem torfbæjir taka að hverfa af sjónarsviðinu en timburhús og steinsteypuhús fara að verða ráðandi í landslaginu og þorp taka að vaxa um allt land. Borðeyri var þar engin undantekning. Íbúðarhús úr timbri og steinsteypu voru reist og árin 1925–1926 reisti Málfundafélag Hrútfirðinga steinsteypt samkomuhús. Tómasarbæ var breytt úr torfbæ í timburhús nokkru síðar. Riis kaupmaður byggði sláturhús úr timbri árið 1914 sem var stórt og veglegt á þess tíma mælikvarða. Þá var Halldór Kr. Júlíusson skipaður sýslumaður í Strandasýslu árið 1909 og bjó og starfaði upp frá því á Borðeyri allt þar til hann lét af störfum árið 1938.

Mynd 22. Úr korti yfir símastöðvar árið 1926. Hér sést hve mikilvæg tengistöð símastöðin á Borðeyri var í kerfinu.

Þegar landssíminn lagði símalínu til Ísafjarðar á árunum 1906 til 1908 var sett upp sírstöð á Borðeyri. Fyrsti stöðvarstjórinn, Björn Magnússon, byggði sér reisulegt hús úr steinsteypu árið 1911 á þeim stað sem fyrsta húsið á Borðeyrartanga, torfbær Péturs Eggerz, hafði áður staðið. Það var íbúðarhús hans en hýsti einnig sírstöðina. Sírstöðin á Borðeyri var skiptistöð og þar greindist línan frá Reykjavík í tvennt, vestur til Ísafjarðar og austur til Akureyrar. Sírstöðin þar þótti því einkar mikilvæg fyrir þessa nýju samskiptaæð sem gjörbylti lífi landsmanna. Í upphafi var Björn eini starfsmaðurinn en fljótlega fjölgaði þeim og á þriðja áratugnum voru þar fastráðnar þrjár símastúlkur auk stöðvarstjórans.¹⁰⁶ Eftir að svokallaður fjölsími var tekinn í notkun á Borðeyri árið 1932 fjölgaði starfsfólki enn frekar enda jókst þá umfang starfseminnar töluvert.¹⁰⁷ Það varð því nokkur blóðtaka fyrir bæinn þegar sírstöðin var flutt árið 1951 um tíu km. innar við Hrutafjörð, að Brú, og reist þar stórt hús undir starfsemina, sem enn stendur. Sökum áforma Landssímans um að flytja starfsemina skrifaði nafnlaus greinarhöfundur í *Morgunblaðinu* árið 1949 að stjórn Landssímans vinni að því að „leggja stað þennan [þ.e. Borðeyri] í rústir“ og ljóst að málið var viðkvæmt enda stöð byggð á Borðeyri höllum fæti þegar hér var komið sögu enda höfðu þá ýmis áföll dunið á staðnum.¹⁰⁸

Árið 1928 hafði Verslunarfélagið byggt stórt og glæsilegt hús undir starfsemi sína eftir að hafa starfað við bágbornar aðstaður frá upphafi. Þetta var steinsteypuhús á tveimur hæðum og hýsti bæði vörugeymslur, skrifstofur og verslun auk þess sem framkvæmdastjóri félagsins bjó þar ásamt fjölskyldu sinni. Tæpum þremur árum seinna, þann 28. janúar 1931, dundi ógæfan yfir. Þá kom upp eldur í húsinu og það brann að mestu, svo að aðeins stóðu uppi útveggir hússins. Eldsupptök voru í svefnherbergi í suðurenda hússins á efri hæð og talið að ungt barn hafi þar farið óvarlega með logandi kerti eða eldspýtur eða þá að kviknað hafi í út frá olíulampa.¹⁰⁹ Bruninn var áfall fyrir félagið en það var félaginu til happs að það hafði þá nýverið keypt allar eignir Riisverslunarinnar á Borðeyri. Riis hafði látist árið 1920 en verslun hans var rekin áfram sem hlutafélag í eigu Thors Jensen og fleiri aðila um tíu ára skeið áður

¹⁰⁶ Landssími Íslands: Minningarrit 1906–1926, bls. 76.

¹⁰⁷ Sigurveig Jónsdóttir og Helga Guðrún Johnson, *Saga Símans í 100 ár*, bls. 138–139.

¹⁰⁸ *Morgunblaðið* 22. október 1949, bls. 6.

¹⁰⁹ Þí. Stjórnarráð Íslands, I. skrifstofa 0000. Bréfasafn B/0381-1. Bruni húss Verslunarfélags Hrutfirðinga á Borðeyri.

en Verslunarfélag Hrótfirðinga keypti verslunina og eignir hennar. Eftir brunann var starfsemi félagsins færð í húsakynni Riisverslunar og var þar um áratuga skeið.¹¹⁰

Tíu árum síðar, aðfaranótt 26. febrúar árið 1941, varð aftur stórbruni á Borðeyri. Ísland hafði verið hernumið af Bretum vorið áður og um sumarið 1940 kom fjölmennt herlið í Hrótafjörð og setti upp bækistöðvar á

Reykjatanga. Bretar komu

einnig upp varðstöð á Borðeyri og þar voru fáeinir fótgönguliðar hverju sinni. Þeir höfðu aðsetur í sýslumannshúsinu svokallaða, sem Valdimar Bryde kaupmaður hafði byggt undir starfsemi sína árið 1878 en hafði verið aðsetur Halldórs Kr. Júlíussonar sýslumanns allt til ársins 1938.¹¹¹ Fyrirnefnda nótt kviknaði eldur í sýslumannshúsinu og logaði það fljótt í björtu báli. Eldurinn breiddist út og áður en birti af degi höfðu brunnið til grunna sýslumannshúsið, verslunarhús Kaupfélagsins, sem hafði breytt nafni sínu úr Verslunarfélagi Hrótfirðinga í Kaupfélag Hrótfirðinga árinu áður, og frystihús sem var áfast við suðurenda sláturhússins – byggt árið 1932 – og stóð þétt upp við hús Kaupfélagsins. Íbúum hafði með áræðni tekist að koma í veg fyrir að eldurinn næði sláturhúsinu og vöruheymsluhúsi Kaupfélagsins með því að rífa niður syðsta hluta sláturhússins og festa blauta ullarbala á vegg vöruheymslunnar og ausa það stöðugt með vatni. Einnig hafði þeim tekist að bjarga talsverðu af vörum úr húsum Kaupfélagsins áður en björgunarmenn urðu frá að hverfa sökum eldsins.¹¹² Tjónið var gríðarlegt fyrir kaupfélagið en þó er víst að hagstæð vindátt og áræðni íbúa á Borðeyri komu í veg að eldsvoðinn gerði útaf við allan bæinn.

Mynd 23. Borðeyri á sjötta áratug 20. aldar. Verslunarhúsið gamla og Sýslumannshúsið eru horfin en brunarústir frystihússins sjást enn. Braggar hersins eru enn standandi vestan við sláturhúsið.

Mynd í eigu Ljósmyndasafns Reykjavíkur.

¹¹⁰ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrótfirðinga“, bls. 234–235.

¹¹¹ Friðþór Eydal, *Hersetan á Ströndum og Norðurlandi vestra*, bls. 29–31.

¹¹² Þí. Stjórnarráð Íslands I. Db. 16, nr. 79. Bruni á Borðeyri. 2471/1941.

Þrátt fyrir endurtekin áföll af þessum toga létu kaupfélagsmenn ekki deigan síga. Verslunin var færð í elsta hús bæjarins, Riishúsið. Þar var komið upp verslun og skrifstofum og fór sá hluti af starfsemi Kaupfélagsins fram þar allt til ársins 1960 þegar ný húsakynni höfðu verið byggð á þeim stað sem þau eldri stóðu.¹¹³ Eftirstríðsárin voru gullöld samvinnureksturs hér á landi þegar kaupfélög víða um land urðu fyrirferðamikil í öllu athafnalífi og Kaupfélag Hrútfirðinga var hluti af þeirri hreyfingu.¹¹⁴ Félagið hafði gerst aðili að Sambandi kaupfélaganna árið 1909 en það varð síðar að Sambandi íslenskra samvinnufélaga (S.Í.S.). Sem aðili að Sambandinu varð Kaupfélagið á Borðeyri umboðsaðili fyrir tryggingafélög og lífeyrissjóði, meðeigandi að olúfélögum og svo mætti lengi telja. Á meðal þess sem félagið tók þátt í var stofnun innlánsdeilda, en frá árinu 1954 var starfrækt innlánsdeild í Kaupfélaginu. Með því batnaði lausafjárstaða félagsins til muna, en innistæður viðskiptamanna sem urðu til við innlegg afurða hjá Kaupfélaginu urðu þannig að ávöxtunar-

Mynd 24. Þrátt fyrir ýmis áföll var töluverð uppbygging á Borðeyri upp úr miðri 20. öld þegar vegur Kaupfélags Hrútfirðinga var einna mestur. Kaupfélagið byggði nýtt verslunarhús árið 1959 og nýtt sláturhús árið 1963 auk þess að gera Tangahús upp í áföngum, fyrst aðeins norðurhluta þess árið 1951 en svo húsið í heild árið 1978. Myndin er tekin árið 1974 og er í eigu Ljósmyndasafns Reykjavíkur.

og lánsfé sem kaupfélagið gat hagnýtt sér. Í kjölfar þess hóf félagið byggingu nýs verslunarhúss og var það tekið í fulla notkun árið 1960. Sem betur fer var horfið frá þeim fyrirætlunum sem í fyrstu var unnið með, að rífa Riishúsið og byggja nýtt hús á sama stað. Þremur árum eftir að Kaupfélagshúsið var tekið í notkun var nýtt og nútímalegt sláturhús reist

¹¹³ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrútfirðinga“, bls. 238.

¹¹⁴ Helgi Skúli Kjartansson o.fl., *Samvinnuhreyfingin í sögu Íslands*.

upp við það gamla. Þar var mikil starfsemi um skeið og búnaður þess var allur endurnýjaður og nútímavæddur árið 1979. Það dró engu að síður úr starfseminni þegar frá leið. Haustið 1996 var síðast slátrað í húsinu. Eftir það átti Kaupfélag Hrútfirðinga aðild að stofnun nýs sláturfélags – Norðvesturbandalagsins – sem sameinaði sláturvinnslu og afurðasölu kaupfélaga og búnaðarsambanda í nærliggjandi byggðalögum. Til rekstrarhagræðingar var starfsemi lögð niður á nokkrum starfstöðvum, þar á meðal á Borðeyri. Upp úr 1960 átti Kaupfélagið aðild að byggingu verkstæðishúss nokkru ofan við lækinn á Borðeyri og það var stækkað árið 1978 þegar verkstæðið Klöpp hóf starfsemi í húsinu.¹¹⁵ Það sama ár – 1978 – voru brunarústir gamla kaupfélagshússins á tanganum – svonefnt Tangahús – endurbyggðar til að hýsa starfsfólk sláturhússins á sláturtíð.

Þrátt fyrir miklar framkvæmdir og framfarahug þá stóð dráttur á öðrum nauðsynlegum innviðum vexti Borðeyrar fyrir þrifum. Rafmagn frá rafveitu ríkisins kom ekki til Borðeyrar fyrir en árið 1939, en Verslunarfélagið hafði þá um nokkurt skeið haft rafstöð á eigin vegum og Landssíminn sömuleiðis. Tilraunir til að bora eftir heitu vatni í nágrenni Borðeyrar báru ekki árangur fyrir en undir lok 20. aldar. Neysluvatn var lengi vel tekið úr læknum sem myndar vesturmörk verndarsvæðisins og síðar úr brunni skammt ofan við þorpið. Aðfærsluæð var fyrst lögð um þorpið á árunum 1955–1956 og vatnið þá tekið úr lindum skammt vestan við þorpið. Voru þessar framkvæmdir fjármagnaðar af Kaupfélagi Hrútfirðinga.¹¹⁶ Guðjón Guðlaugsson þingmaður Strandamanna lagði fram frumvarp á Alþingi árið 1912 um að stofnað yrði sérstakt læknisumdæmi fyrir Bæjarhrepp, Staðarhrepp og Óspakseyrarhrepp og yrði aðsetur læknisins á Borðeyri.¹¹⁷ Ekkert var úr því né sambærilegri tillögu – sem þó var samþykkt á Alþingi – á stríðsárunum.¹¹⁸

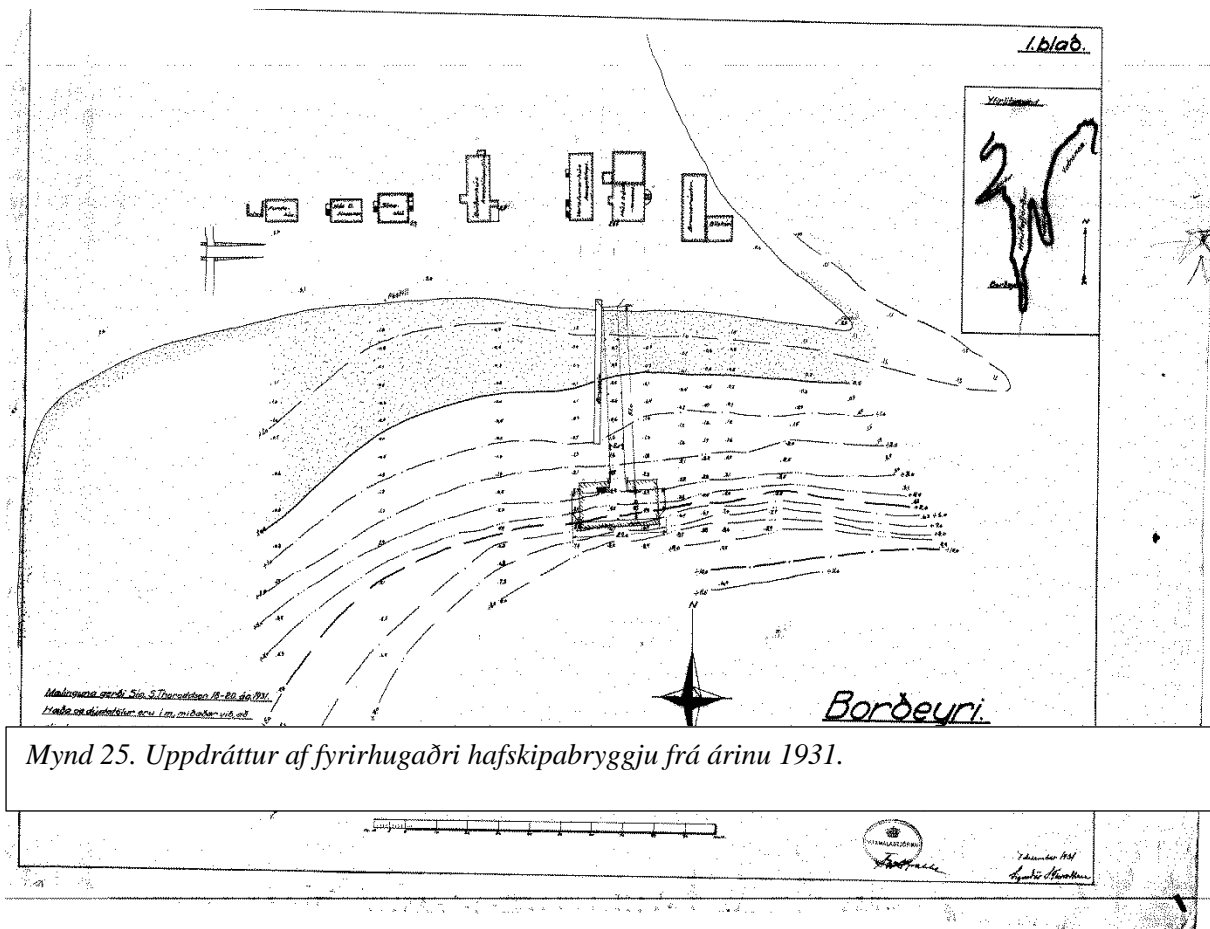
¹¹⁵ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrútfirðinga“, bls. 238–252.

¹¹⁶ Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi II*, bls. 351.

¹¹⁷ *Þjóðviljinn* 31. júlí 1912, bls. 137.

¹¹⁸ Lárus H. Blöndal og Vilmundur Jónsson, *Læknar á Íslandi II*, bls. 173.

Hugmyndir um gerð hafskipabryggju á Borðeyri höfðu fyrst komið fram hjá R. P. Riis kaupmanni í byrjun 20. aldar og kaupfélagið hélt þeim hugmyndum á lofti eftir hans tíð. Á fjórða áratug aldarinnar komst hugmyndin á rekspöl en sökum gjaldeyrishafta og skorts á fjármagni varð ekkert úr framkvæmdum, jafnvel þó að teikningar hafi verið klárar og timbur í máttarstólpa bryggjunnar hafi þegar verið komið á staðinn.¹¹⁹ Það lá í fjörुकambinum um árabíl og fúnaði. Sökum bryggjuskorts fór öll uppskipun á staðnum fram með litlum bátum sem lögðust við lausa bryggju sem færð var upp eða niður fjöruna eftir sjávarföllum. Síðar var skurðgrafa með langri bómu notuð til þess að hífa vörur upp úr bátum.¹²⁰ Ekki þarf að velkjast í vafa um hversu mikinn óhag þetta fyrirkomulag hafði, ekki síst þegar góðar bryggjur voru komnar í nærliggjandi byggðalögum eins og á Hvammstanga og vegir til flutninga með

vörubílum urðu betri og flutningar á landi fljótlegri. Raunar hafði kaupfélagið verið nauðbeygt til þess að hefja slíka vöruflutninga snemma eftir að frystihúsið brann árið 1941. Kaupfélagið stóð því framarlega í þeim efnum. En skipakomum fækkaði smám saman og árið 1978 lögðust lögðust skipakomur til Borðeyrar endanlega af. Kaupfélagið starfaði áfram en það dró smátt og smátt úr rekstrinum. Sem fyrr segir var slátrun hætt í sláturhúsi Kaupfélagsins á Borðeyri eftir sláturtíðina 1996 og árið 2002 hætti félagið alfarið rekstri og

¹¹⁹ Pétur Sigfússon, *Enginn ræður sínum næturstað*, bls. 238.

¹²⁰ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrútfirðinga“, bls. 238–239.

hóf nauðarsamningaferli við lánadrottna.¹²¹ Kaupfélag Vestur-Húnvetninga tók við versluninni og rak áfram um skeið. Árið 2006 var gerð skammvinn tilraun til sjálfstæðs verslunar- og veitingaþjónustureksturs í húsakynnum kaupfélagsins en húsin hafa nú staðið að mestu auð um árabíl.

Þessa þróun má einnig sjá í skráum um íbúafjölda á Borðeyri og endurspeglar þær vel þróun atvinnuhátta á Borðeyri. Árið 1870 eru 10 manns skráðir til heimilis á Borðeyri, allt heimilisfólk Péturs Eggerz sem þá var eini fasti kaupmaðurinn á staðnum fyrir hönd Félagsverslunarinnar. Áratug síðar voru íbúar orðnir nærri 40 enda voru þá komnir tveir kaupmenn á Borðeyri með tilheyrandi auknum umsvifum. Árið 1901 eru íbúarnir 56 talsins og þó að þá hafi Riis verið eini kaupmaðurinn og Verslunarfélag Hrutfirðinga í startholunum þá var töluvert aukin starfsemi á staðnum og því margs kyns atvinna í boði við uppskipun, slátrun og verkun, trésmíðar og fleira.¹²² Þegar Pétur Sigfússon flutti til Borðeyrar og tók við starfi framkvæmdastjóra Verslunarfélagsins árið 1935 bjuggu þar um 60 manns á u.þ.b. níu heimilum. Þá var Borðeyri í blóma með líflegri símstöð þar sem ávallt voru nokkrar starfsstúlkur auk stöðvarstjórans, sýslumaður Strandamanna hafði þar aðsetur og Verslunarfélagið rak umsvifamikla starfsemi.¹²³ Fljótlega eftir það fer að halla undan fæti. Árið 1961 eru skráðir 33 íbúar á Borðeyri, en þá var sýslumaðurinn á brott og símstöðin flutt inn að Brú. Eftir það fjölga íbúum mest upp í 44 árið 1965, líklega í tengslum við starfsemi nýja sláturhússins, en eru aftur orðnir 38 árið 1971. Áratug síðar, árið 1981, eru íbúarnir 24 talsins og helst sá fjöldi nokkuð stöðugur næsta áratuginn. Þeim hefur svo fækkað í byrjun nýrrar aldar eftir að Kaupfélagið leið undir lok í aldarbyrjun og eru nú rúmlega 10 talsins.

Í seinni tíð hefur það einkum verið skólahald sem haldið hefur lífi í byggðinni á Borðeyri. Fyrstu áratugi íbúðar á Borðeyrartanga nutu börn engrar skólagöngu umfram þá sem gildi um önnur alþýðubörn í sveitum landsins. Ný lög voru sett árið 1880 sem kváðu á um kennslu í skrift og reikningi til viðbótar við lestur og kristindómsfræðslu í fermingarfræðslu presta. Eftir það jókst farkennsla í sveitum landsins til muna. Ný fræðslulög árið 1907 gjörbyltu menntamálum landsmanna með skólaskyldu og ítarlegum

Mynd 26. Í bakgrunni má sjá nýja skólahúsið í byggingu árið 1974 en gamli skólinn, Landssímahúsið, er fyrir miðri mynd. Það var mikil bót fyrir skólahald á Borðeyri að fá sérhannað húsnæði. Mynd í eigu Ljósmyndasafns Reykjavíkur.

¹²¹ DV 29. ágúst 2002, bls. 8; Morgunblaðið 28. janúar 2003, bls. 4.

¹²² Vef. Manntalsvefur Þjóðskjalasafns Íslands. <http://manntal.is>

¹²³ Pétur Sigfússon, *Enginn ræður sínum næturstað*, bls. 208–210.

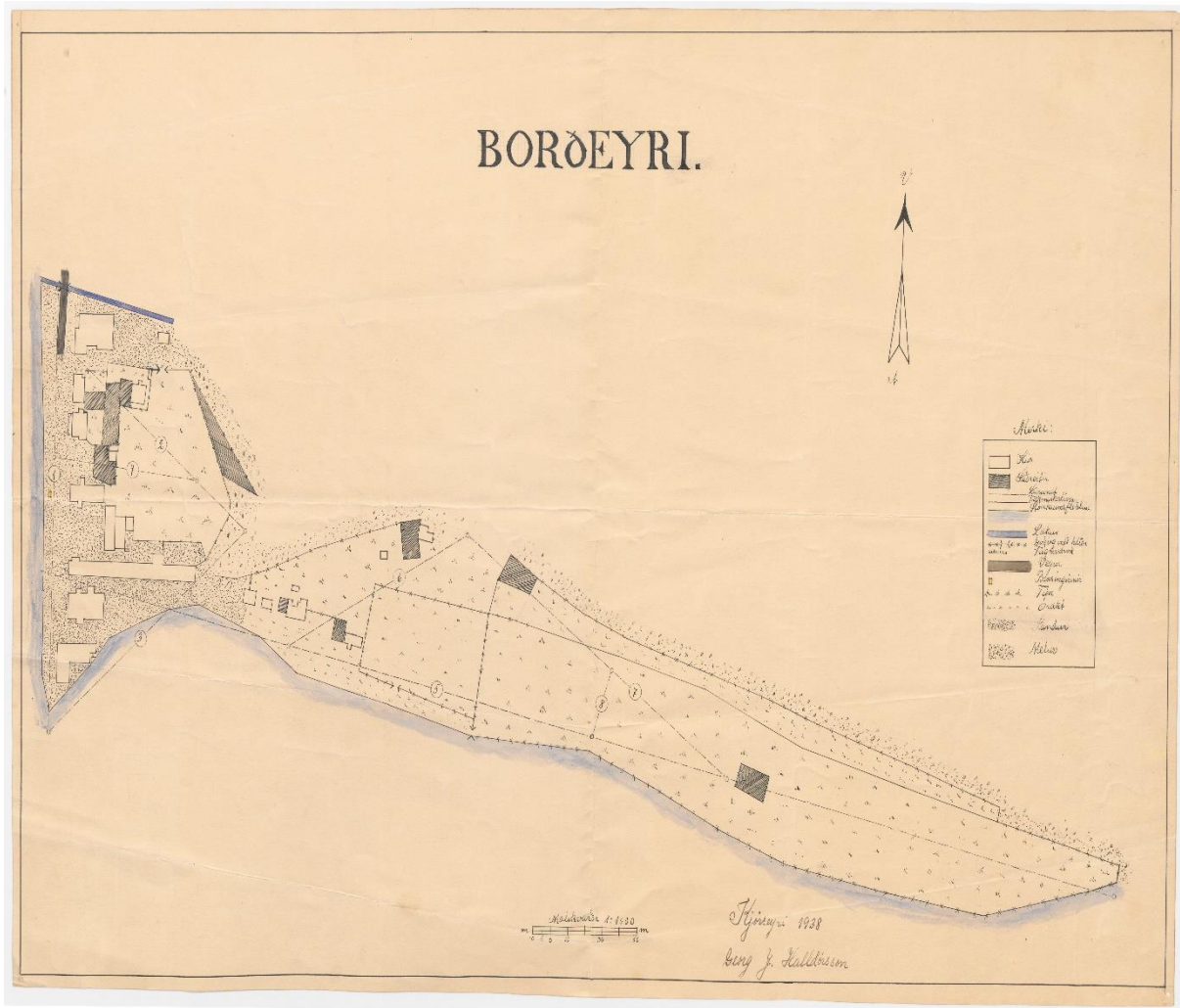
lærdómskröfum. Þau lög voru uppfærð og endurnýjuð á þriðja áratugnum og var þá miðað við að lágmarki átta vikna kennslu í farskólum árlega. Frá árinu 1936 þurfti sérstaka undanþágu til að sinna barnakennslu eftir gamla farskólafyrirkomulaginu sem þá þótti orðið úrelt.¹²⁴ Í Bæjarhreppi var slík undanþága í gildi og farskólafyrirkomulag við lýði allt til ársins 1951 þegar Bæjarhreppur keypti hús Landsímans á Borðeyri og setti á fót heimavistarskóla. Bjarni Þorsteinsson kennari var ráðinn sem skólastjóri, en hann hafði þá starfað sem farkennari í Bæjarhreppi í tæp 30 ár og var mjög vinsæll á meðal nemenda. Upphaflega keypti Bæjarhreppur húsið af Landsímanum á 60.000 krónur ásamt Ólafshúsi, sem stendur við hlið Landsímahússins, og hófst kennsla strax um haustið 1951. Síðar endurgreiddi ríkissjóður hluta kaupverðsins enda þótti þetta fyrirkomulag hagkvæmara en að byggja nýtt skólahús.¹²⁵ Þar var svo starfræktur heimavistarskóli til ársins 1972 og þremur árum síðar var nýtt skólahús tekið í notkun rétt ofan við lækinn á Borðeyri. Skólahald lagðist af um skeið í aldarlok en var tekið upp aftur árið 2001 og var starfandi barnaskóli til ársins 2016. Borðeyrarskóli hefur nú verið lagður niður og þau fáu börn sem eftir eru í Hrútafirði eru flutt með skólabílum til Hvammstanga.

Af ofangreindu yfirliti yfir sögu Borðeyrar má sjá hversu ríkan sess þorpið á Borðeyri á í menningarsögu svæðisins við Húnaflóa. Það ber ekki mikið á þessu litla snotra þorpi á eyrinni, sem ferðalangar horfa gjarnan á þegar þeir keyra um Hrútafjörð eftir þjóðvegi eitt, en eitt sinn var þetta „höfuðborg þriggja sýslna“ hvert bændur og búalið söfnuðust hundruðum saman þegar sást til kaupskipa að vori. Þarna var miðstöð ferðalanga hvort sem þeir voru á leið milli landsfjórðunga í atvinnu- og ævintýraleit, líkt og Þórbergur Þórðarson greinir frá í *Íslenskum aðli*, eða á leið til framandi landa í leit að nýju lífi líkt og þúsundir vesturfara á síðustu áratugum 19. aldar. Þá sigldu þeir með skipum sem fluttu sauðfé og hross í þúsundatali, rekin um borð við mikið havarí á Borðeyri, á markaði á Bretlandseyjum. Símastúlkur á Borðeyri svöruðu upphringingum landsmanna og tengdu þá saman landshorna á milli og lentu hringjendur oftast en ekki á spjalli við þessar stúlkur sem urðu sumar landsfrægar fyrir vikið. Um leið sýnir saga Borðeyrar glögglega hvað stjórnarsýsluávarðanir sem í fljótu bragði virðast léttvægar og lítilsháttar, líkt og ákvörðun um að neita Bæhreppingum um gjaldeyrslán til að byggja hafskipabryggju eða að flytja aðsetur sýslumanns til Hólmavíkur eða byggja hús undir starfsemi Landsímans fimm kílómetrum innar með firðinum, geta haft afdrifarík áhrif á jafn lítil byggðalög. Enn fremur sýnir saga Borðeyrar hvernig sú einskæra ógæfa að tveir stórbrunnar með tíu ára millibili getur nánast gert út af við svo brothætta byggð en um leið hvernig heimamenn á Borðeyri, líkt og víðar um landið, hafa með seiglu og þrautsegu haldið lífi í byggðakjörnum sem þessum þrátt fyrir allar mótþáttur. Um leið sést hvernig verslun, sá miðpunktur í myndun þéttbýliskjarna á Íslandi á fyrri tíð, reyndist ekki nægjanlegur grundvöllur fyrir blómlegum vexti kaupstaða. Til þess þurfti einnig aðrar undirstöðuáttvinnugreinar líkt og fiskveiðar reyndust öðrum byggðalögum, en Borðeyri var of langt frá helstu fiskimiðum við Húnaflóa til að það reyndist raunhæft að byggja upp slíka starfsemi þar. Þannig má lesa helstu drætti í sögu Íslands á 19. og 20. öld út

¹²⁴ *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880–2007*. I–II. bindi.

¹²⁵ Þí. Menntamálaráðuneytið. 2013. B/0102. Bréfasafn 1947–1991. Barnaskólinn í Bæjarskólahverfi, B-190. Afrit af afsali Póst- og símamálastjóra dags. 13. desember 1951; bréf Fræðslumálastjóra dags. 16. nóvember 1951 og 1. ágúst 1952; Böðvar Guðlaugsson, „Borðeyri er borgin fin“, *Tíminn* 17. desember 1976, bls. 62–63.

frá þessari litlu þyrpingu húsa á smáfaxinni eyri við innanverðan Hrútafjörð sem haldist hefur lítið breytt að svipmóti um meira en hálfra aldar skeið, eins og gluggi inn í fortíðina.

Mynd 27. Uppdráttur af byggðinni á Borðeyri árið 1938. Borðeyrartangi, svæðið sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði í byggð, er reiturinn lengst til vinstri. Uppdrátturinn er varðveittur á Þjóðskjalasafni Íslands.

3.3 Byggingarsaga Borðeyrartanga

Hér verður farið yfir sögu mannvirkjagerðar á því svæði á Borðeyri sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði. Um er að ræða þann hluta Borðeyrar sem gekk undir nafninu plássið. Samtímamenn töluðu um þessa byggð sem „borg“ og var „plássið“ aðalbyggðin þar sem öll starfsemi staðarins fór fram og flest íbúðarhúsin stóðu í byrjun 20. aldar.¹²⁶

¹²⁶ Magnús F. Jónsson, „Úr endurminningum Magnúsar F. Jónssonar“, bls. 324; Böðvar Guðlaugsson, „Borðeyri er borgin mín“, bls. 62.

Líkt og að framan getur hefur Borðeyri verið þekktur verslunarstaður og hafnlægi fyrir hafskip frá því á landnámsöld, þó að lítið hafi verið um kaupskap þar á löngum tímabilum á einkokunartímanum. Eitthvað var um launverslun erlendra fiskveiðiskipa á Borðeyri en ekki er vitað hvort þeir reistu þar byggingar. Á 18. öld er nokkrum sinnum getið um húsarústir á Borðeyrartanga. Í ferðadagbókum Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar frá því um miðbik aldarinnar segir að á Borðeyri megi ljóslega sjá leifar um skipakomur.¹²⁷ Ólafur Ólafsson, sem skrifaði eftirnafn sitt upp á latínu sem Olavius, ferðaðist um Ísland á árunum 1775–1777 og rannsakaði staðhætti fyrir dönsk stjórnvöld, sem þá voru í miklum umbótahug. Hann segir að á Borðeyri sjáist „tóttir gamalla verzlunarhúsa“.¹²⁸ Ekki er þó fullvíst um hvers konar byggingar hefur verið að ræða. Skömmu áður en Ólafur ferðaðist um landið starfaði nefnd sem síðar hefur verið kölluð Landsnefndin fyrri og hafði það hlutverk að kanna ástand og hagi landsmanna og gera tillögur að úrbótum á málefnum Íslands. Nefndin óskaði eftir skýrslum og bréfum frá landsmönnum og sér í lagi embættismönnum og fengu þeir senda spurningalista þar sem meðal annars var spurt um hafnir og hentuga staði fyrir verslun. Á meðal þeirra sem skrifuðu nefndinni var séra Eiríkur Guðmundsson á Stað í Hrútafirði. Hann skrifar um Borðeyri: „Og víst hefur bygging á henni [Skipaeyri, þ.e. Borðeyri] verið í gamla daga, hvað eð votta þær girðingar er þar sjást enn í dag og menn meina verið hafi kauphöndlunarbúðir framandi þjóða á fyrri tíðum“.¹²⁹

Rúmri hálfri öld síðar voru þessar rústir enn til staðar. Í lýsingu Prestbakka- og Óspakseyrarsókna greinir séra Búi Jónsson á Prestbakka frá því að merkilegustu fornleifar á svæðinu séu „búðatóftirnar á Borðeyri.“¹³⁰ Í greinargerð sem lögð var fyrir Alþingi í tengslum við löggildingu verslunarstaðar á Borðeyri kom einnig fram að þar væru húsaleifar sem bentu til að þar hafi áður verið umfangsmikil verslun.¹³¹ Þegar Kristian Kålund ferðaðist þar um á áttunda áratug 19. aldar voru þó allar leifar horfnar sökum uppbyggingar verslunarhúsa Péturs Eggerz.¹³² Það er staðfest í fornleifaskráningu sem Margrét Hallmundsdóttir og Caroline Paulsen unnu árið 2008. Þar segir að framkvæmdir síðustu 150 ára hafi „eyðilagt allar minjar sem áður voru á tanganum“.¹³³

¹²⁷ Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson, *Ferðadagbækur 1752–1757*, bls. 292.

¹²⁸ *Ferðabók Ólafs Olavíusar II*, bls. 267.

¹²⁹ *Landsnefndin fyrri II*, bls. 378.

¹³⁰ *Sóknalýsingar Vestfjarða II*, bls. 283.

¹³¹ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga 1845*. B. Þingskjöl, bls. 78.

¹³² P. E. Kristian Kålund, *Íslenskir sögustaðir II*, bls. 216.

¹³³ Margrét Hallmundsdóttir og Caroline Paulsen, *Fornleifakönnun vegna skipulags á Borðeyri í Hrútafirði*, bls. 9.

Sem fyrr segir reisti Pétur Friðriksson Eggerz fyrsta húsið á Borðeyrartanga árið 1858. Það var torfbær og bjó hann í húsinu ásamt fjölskyldu sinni fyrst í stað. Þetta hús stóð fram undir 1910 en árið 1911 byggði Björn Magnússon steinsteypt íbúðarhús á sama stað. Torfbærinn, sem kallaður var ýmist „gamli bærinn“ eða Pétursbærinn, var þá orðinn hrörlegur og notaður til að hýsa verkafólk á vorin og haustin.¹³⁴ Gaflar hans sneru norður og suður en inngangur var á austurhlið.¹³⁵ Af myndum að dæma hefur austasti hluti bæjarins staðið eitthvað áfram, en hann sést á myndum sem teknar eru nokkrum árum eftir að Björn byggði hús sitt. Árið 1860 byggði Pétur Eggerz

Mynd 28. Riishús árið 1883. Hluti af ljósmynd eftir Sigfús Eymundsson.

veglegt timburhús í einföldum stíl við hlið torfbæjarins. Stafnar þess snúa í norður og suður og hefur sú lega hússins lagt grunninn að svipmóti byggðarinnar síðan þá, en það stendur enn og kallast nú *Riishús* (4). Húsið er gaflsneitt timburhús líkt og byggð voru víðar á Íslandi á 19. öld, t.d. hús Bjarna Sívertsen í Hafnarfirði.¹³⁶ Þá ber húsið nokkurn skyldleika við Clausenshús í Stykkishólmi, en Hans A. Clausen kaupmaður var einnig viðloðandi verslunarrekstur á Borðeyri um skeið. Það hús var þó byggt síðar (1874) en þetta þykir benda til þess að sami smiður hafi verið að verki.¹³⁷ Færa má rök fyrir því að Riishús sé elsta uppistandandi hús við Húnaflóa. Lengi var það viðtekin þekking að Hillebrandtshús á Blönduósi, sem reist var árið 1877, hafi áður staðið á Skagaströnd í allt að 130 ár og því megi telja byggingarár þess svo snemma sem 1733.¹³⁸ Fræðimenn eru þó ekki á einu máli um sannleiksgildi slíkra sagna, en þegar húsið var endurgert í upprunalegri mynd í lok síðustu aldar kom í ljós að húsið hafði verið byggt úr viðum eldra húss eða húsa. Hjörleifur Stefánsson arkitekt hefur í kjölfarið ályktað að Hillebrandtshús hafi ekki staðið í sömu mynd á öðrum stað heldur hafi viður eldra húss verið nýttur til nýbyggingar Hillebrandtshúss.¹³⁹ Ef gengið er út frá þeirri niðurstöðu má með sanni segja að Riishús sé einum 17 árum eldra en Hillebrandtshús.

Engin upprunaleg heimild hefur varðveist sem staðfest getur byggingarár Riishússins en leiða má líkur að því að húsið sé byggt árið 1860. Jónadab Guðmundsson (1825–1918)

¹³⁴ Sigurbjarni Jóhannesson, „Safn til sögu Borðeyrar“, bls. 47; Thor Jensen, *Minningar* I, bls. 95.

¹³⁵ Thor Jensen, *Minningar* I, bls. 95.

¹³⁶ Vef. Guðmundur L. Hafsteinsson, Ágrip íslenskrar húsagerðarsögu fram til 1970, bls. 106.

¹³⁷ Hdr. Þorgeir Jónsson, Riishús á Borðeyri.

¹³⁸ Hrefna Róbertsdóttir, „Timburhús fornt“, bls. 99–132.

¹³⁹ Hjörleifur Stefánsson, „Um aldur Hillebrandtshúss á Blönduósi“, bls. 75–83, sjá niðurstöðu hans á bls. 83.

Mynd 29. Riishús sumarið 2017. Ljósmynd: Benjamín Kristinsson.

skrifar í grein um upphaf Borðeyrarverslunar og birtist í tímaritinu *Vanadís* árið 1915 að Pétur Eggerz hafi byggt fyrsta hús bæjarins það ár og tilgreinir stærð þess, 24 álnir (15m) á lengd en 12 álnir (7,6m) á breidd.¹⁴⁰ Jónadab þessi var ferjumaður og verkamaður á Borðeyri stóran hluta ævi sinnar, eða allt frá því að verslun hófst þar um miðja 19. öld. Tölurnar sem hann nefnir stemma við stærð hússins. Reyndar var Riishús samkvæmt fasteignamati 1916–1918 ögn lengra, eða um 19m (30 ál.).¹⁴¹ Þar hefur verið búið að bæta við mælinguna skúr sem byggður var við norðurenda hússins einhvern tíma fyrir 1883, en þá sést glitta í hann á ljósmynd sem Sigfús Eymundsson tók. Þorgeir Jónsson arkitekt mældi húsið árið 1993 – skömmu eftir að umræddur skúr var rifinn – og reyndist það vera 7,57m á breidd en 14,7m á lengd.¹⁴² Fasteignamatið 1916 segir einnig að húsið sé byggt árið 1860 og það sama segir í fasteignamati ársins 1930.¹⁴³ Í óundirritaðri grein um sögu Borðeyrar í blaðinu *Þjóðólfi* árið 1897 er húsið sagt byggt árið 1861 og er það elsta prentaða heimild sem tilgreinir byggingarár hússins.¹⁴⁴ Í ferðabók Englendingansins Charles William Shepherd um Íslandsferð hans árið 1862 greinir hann frá viðkomu sinni á Borðeyri. Hann segir eitt hús vera á verslunarstaðnum, svartmálað aflanget hús með hvítum gluggum líkt og Danir byggi gjarnan á verslunarstöðum á Íslandi. Það standi nærri sjónum og sé umkringgt grasi vaxinni lóð.¹⁴⁵ Finnur Jónsson (1842–1924) á Kjörseyri skrifar í endurminningum frá fyrstu komu sinni til Borðeyrar sem ungur

¹⁴⁰ Jónadab Guðmundsson, „Fyrsta Borðeyrarverzlun“, bls. 215.

¹⁴¹ Þf. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 137.

¹⁴² Hdr. Þorgeir Jónsson, Riis-hús á Borðeyri.

¹⁴³ Þf. Fasteignamat 1930 Bak/1. Borðeyri. Verslun R. P. Riis.

¹⁴⁴ *Þjóðólfi* 23. apríl 1897, bls. 77.

¹⁴⁵ C.W. Shepherd, *Íslandsferð 1862*, bls. 36.

maður árið 1864. Þá hafi staðið þar einn torfbær og eitt timburhús og hafi þá verið komin krambúð í suðurenda hússins.¹⁴⁶ Vissulega er um endurminningar að ræða sem skrifaðar voru löngu síðar og minni hans getur hafa brugðist en þegar frásögn hans er borin saman við aðrar heimildir þá getur varla verið um annað hús en Riishús að ræða.

Sú missögn varð síðar útbreidd að svokallað Langapakkhús hafi verið elsta húsið á Borðeyri, en það var rífið til að rýma fyrir nýjum verslunarhúsum Kaupfélagsins árið 1958.¹⁴⁷ Jón Marteinsson á Fossi var fyrstur til að fullyrða þetta í framhaldsgrein um sögu Borðeyrar í

Mynd 30. Hús Riisverslunar á fyrsta áratug 20. aldar. Langapakkhús er lengst til vinstri.

Tímanum árið 1964, en það stenst ekki nánari skoðun.¹⁴⁸ Það hús stóð við norðurenda verslunarhúsa Riisverslunar og sneri stöfnum í austur og vestur og hafði því engan suðurenda til að hýsa krambúð, líkt og Finnur á Kjörseyri greindi frá. Stærð Langapakkhúss var líka ögn frábrugðin þeim málum sem Jónadab tilgreinir í grein sinni og sem samræmast málum sem gefin eru upp í fasteignamatsgögnum, en í fasteignamatinu 1930 eru mál

Langapakkhúss („vörugeymsluhúss“) sögð vera 15,3m (24 álnir) x 5,2m (8,3 álnir) x 3m. Húsið sem Jónadab tilgreinir er með öðrum orðum jafnlangt en breiðara en Langapakkhús miðað við þessar mælingar.¹⁴⁹ Í fasteignamati 1916 er tilgreint vörugeymsluhús („kjöthús“) úr timbri með spónlögðu þaki sem sé 24,5 ál. á lengd, 8,5 ál. á breidd og 5 ál. á hæð og húsið sagt byggt árið 1878.¹⁵⁰ Langapakkhús stóð einnig lengra frá sjónum en Riishús, en Shepherd sagði eina hús staðarins vera „close to the water’s edge“ („frammi við sjóinn“).¹⁵¹

Riishús hefur upphaflega verið byggt sem verslunarhús og sem íbúðarhús fyrir verslunarstjórann Pétur Eggerz og fjölskyldu hans. Þannig er því lýst í elstu heimildum. Hann byggði síðar fleiri hús. Árið 1875 kom enska ferðakonan Elizabeth Jane Oswald til Borðeyrar og sagði verslunarstaðinn samanstanda af einu verslunarhúsi, einu kaupmannshúsi (íbúðarhúsi) og einni fánastöng.¹⁵² Þá hefur fyrrnefnt Langapakkhús ekki enn verið byggt. Ekki minnst Sigurbjarni Jóhannesson, fyrrum verslunarþjónn á Borðeyri, heldur á pakkhúsið í endurminningum sínum þar sem hann segir frá fyrstu heimsókn sinni til Borðeyrar annað hvort 1876 eða 1877.¹⁵³ Ártalið sem nefnt er í fasteignamatinu 1916 (þ.e. 1878) er því líklega nærri lagi.

¹⁴⁶ Finnur Jónsson, *Þjóðhættir og ævisögur frá 19. öld*, bls. 21.

¹⁴⁷ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hróttfirðinga“, bls. 245.

¹⁴⁸ Jón Marteinsson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, bls. 183.

¹⁴⁹ Þí. Fasteignamat 1930 Bak/1. Borðeyri. Verslun R. P. Riis.

¹⁵⁰ Þí. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 138.

¹⁵¹ C.W. Shepherd, *The north-west peninsula of Iceland*, bls. 42–43; C.W. Shepherd, *Íslandsferð 1862*, bls. 36.

¹⁵² Elizabeth Jane Oswald, *By fell and fjord*, bls. 86–87.

¹⁵³ Sigurbjarni Jóhannesson, „Safn til sögu Borðeyrar“, bls. 47.

Ætla má að húsið sem Elizabeth Jane Oswald kallar kaupmannshús sé umrætt Riishús en verslunarhúsið sé hús sem Pétur byggði einhvern tíma á fyrri hluta sjöunda áratugarins. Byggingarár þess er ekki vitað með vissu. Í fasteignamatinu 1916 stendur að húsið sé byggt árið 1862.¹⁵⁴ Það ártal er endurtekið í fasteignamatinu 1930.¹⁵⁵ Ekki er hússins þó getið í

Mynd 31. Verslunarhúsið sem Pétur Eggerz byggði á sjöunda áratug 19. aldar. Það var upphaflega á einni hæð en annarri hæð var bætt ofan við árið 1888. Myndin er tekin á millistríðsárunum og á bak við húsið sést í suðurenda Sýslumannshússins.

endurminningum Finns Jónssonar frá árinu 1864. Ekki er öðrum heimildum til að dreifa sem staðfest gætu byggingarár hússins. Það var sambærilegt í hönnun og útliti og eldra húsið. Það var jafnlangt og jafnbreitt og eldra hús Péturs en nokkuð hærra, en mál þess voru samkvæmt fasteignamati 30x12x8 álnir en undir því var einnig kjallari.¹⁵⁶ Af ljósmyndum má sjá að húsið hefur verið með hærri mæni en eldra húsið auk þess sem kjallarinn lyfti því ögn hærra. Þakgerð, klæðning veggja og gluggagerð hefur verið með sama hætti og á eldra húsinu. Það var einnig gaflsneitt og með kvisti í þaki á vesturhlið hússins. Í húsinu var krambúð, skrifstofa og vörugymsla. Þegar slátrað var á blóðvelli á milli húsanna var kjötið saltað í tunnur og þær geymdar í kjallara hússins. Kornvörur voru geymdar á rishæð. Árið 1888 var byggð önnur hæð ofan á húsið. Þá hafði Hans A. Clausen kaupmaður í Stykkishólmi átt húsið um nokkurt skeið ásamt öðrum húsum sem verið höfðu í eigu Félagsverslunarinnar við Húnaflóa eftir að Pétur seldi félaginu eignir sínar (sjá síðasta kafla).¹⁵⁷ Richard Peter Riis gerðist verslunarstjóri hjá Clausen nokkru áður og keypti verslun Clausens á Borðeyri árið 1890 eftir að Clausensverslun varð gjaldþrota. Hann rak svo verslunina og átti þessi hús til dauðadags árið 1920. Þá tók hlutafélag við versluninni og rak hana undir sama nafni um tíu ára skeið þar til Verslunarfélag Hrótfirðinga keypti allt heila klabbið árið 1930.

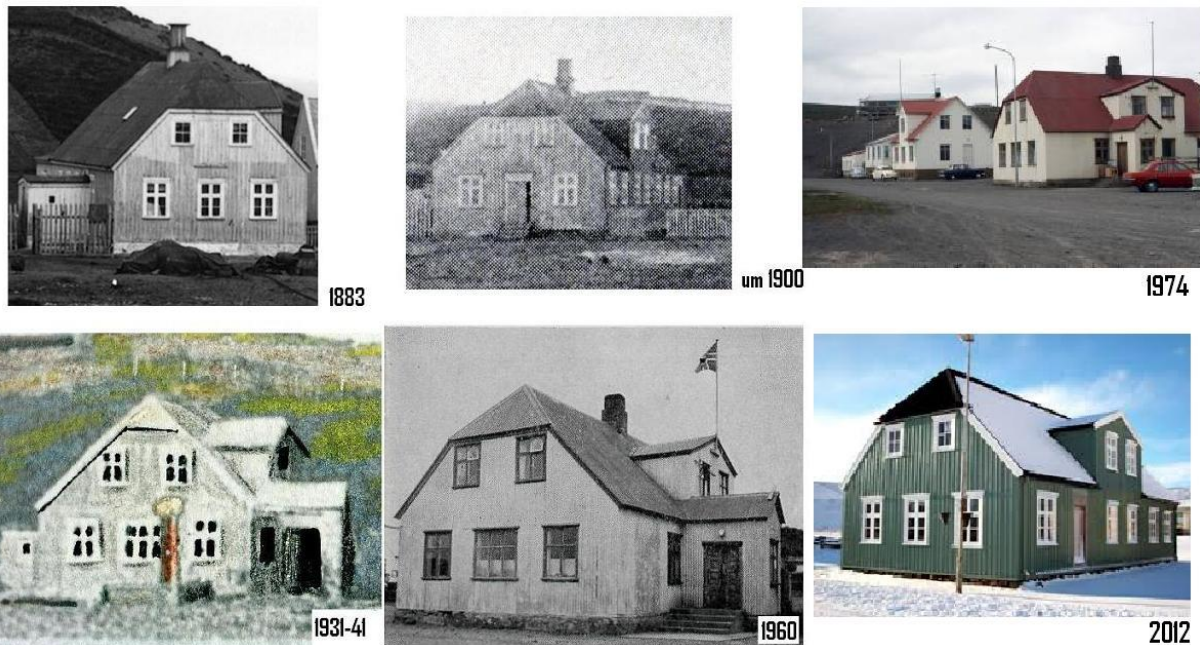
¹⁵⁴ Þí. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 137.

¹⁵⁵ Þí. Fasteignamat 1930 Bak/1. Borðeyri. Verslun R. P. Riis.

¹⁵⁶ Þí. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 137.

¹⁵⁷ Sigurbjarni Jóhannesson, „Safn til sögu Borðeyrar“, bls. 48.

Riishús var í upphafi notað allt í senn sem íbúðarhús, vörugæymsla og krambúð en eftir að Pétur Eggerz byggði fleiri hús undir starfseminu varð húsið fyrst og fremst íbúðarhús verslunarstjóra. Var það um tíma kallað faktorshús og á tímabili var það kennt við Teódór Ólafsson verslunarstjóra. Þannig er það skráð í manntalinu 1901 og einnig er það kallað Teódórshús í endurminningum Magnúsar F. Jónssonar frá Torfastöðum í Miðfirði.¹⁵⁸ Það varð íbúðarhús kaupfélagsstjóra eftir að Verslunarfélag Hrútfirðinga eignaðist verslunina árið 1930. Eftir stórbruna á Borðeyri árið 1941, þegar verslunarhús Kaupfélags Hrútfirðinga brann ásamt Sýslumannshúsinu svokallaða, öðlaðist Riishús nýtt hlutverk, en þá var verslun félagsins færð á jarðhæð þess en á rishæð var íbúð fyrir starfsfólk. Kaupfélagsstjórinn flutti í Tómasarbæ með fjölskyldu sína. Þessu hlutverki þjónaði húsið þar til nýtt verslunarhús var tekið í notkun árið 1960. Þá hafði komið til tals að rífa Riishús en ekkert varð af þeirri ráðagerð. Síðasti íbúinn flutti svo úr húsinu árið 1965 og eftir það drabbaðist húsið niður. Um skeið var þar starfrækt trésmíðaverkstæði en annars var húsið notað sem geymsla. Um tíma kom til skoðunar að flytja húsið að Byggðasafni Húnavetninga og Strandamanna á Reykjum í Hrútafirði og varðveita það þar en í byrjun tíunda áratugar 20. aldar var stofnaður félagsskapur um varðveislu hússins á þeim stað sem það stendur á.¹⁵⁹ Árið 2001 afsalaði Kaupfélag Hrútfirðinga húsinu til Félags áhugamanna um endurbyggingu Riishúss, sem hafði verið stofnað formlega sama ár. Í janúar ári áður, þ.e. 25. janúar 2000, hafði Björn Bjarnason menntamálaráðherra friðlýst ytra byrði hússins samkvæmt tillögu Húsafriðunarnefndar ríkisins.¹⁶⁰ Félagið hefur endurbyggt húsið í upprunalegri mynd samkvæmt teikningum og

Mynd 32. Þróun Riishús í gegnum tíðina. Samsett mynd sem Heiðar Skúlason útbjó.

¹⁵⁸ Vef. Manntalsvefur Þjóðskjalasafns. www.manntal.is; Magnús F. Jónsson, „Úr endurminningum Magnúsar F. Jónssonar. Þriðja frásögn“, bls. 324.

¹⁵⁹ Georg Jón Jónsson, „Riishús á Borðeyri“, bls. 35–45.

¹⁶⁰ Hdr. Afsal undirritað af Guðrúnu Jóhannsdóttur o.fl. dags. 9. júlí 2001 á Borðeyri. Afrit úr þinglýsingarbók sýslumannsins í Strandasýslu.

greinargerð sem Þorgeir Jónsson arkitekt gerði eftir athuganir á húsinu árið 1993. Bragi Skúlason húsasmiður á Sauðárkróki sá um endurbygginguna.¹⁶¹ Í húsinu er nú starfrækt kaffihús og minjagripasala yfir sumartímann.

Nokkrar breytingar hafa verið gerðar á húsinu í gegnum tíðina. Í fasteignamatinu 1930 kemur fram að mikil viðgerð hafi farið fram á húsinu árið 1921.¹⁶² Árið 1924 var sett bárujárnsklæðning utan á húsið og á þakið og skipt um glugga.¹⁶³ Í umræddu fasteignamati segir að kvistur sé á húsinu og var þá löngu kominn, þar sem hann sést á ljósmynd frá 1883. Hann er þó ekki talinn upprunalegur á húsinu.¹⁶⁴ Þá var í fasteignamati 1930 sagður vera einn skorsteinn á húsinu og sagður steypdur, en í fasteignamati 1940 er hann sagður hlaðinn úr múrsteini. Það sést einnig bara einn skorsteinn á ljósmynd frá 1883, en samkvæmt úttekt Þorgeirs Jónssonar arkitekts má telja líklegt að upphaflega hafi verið tveir skorsteinar á húsinu. Árið 1940 kemur fram að skúr sé við húsið, líklega er átt við bíslag, en ekki tilgreint hvar á húsinu en á myndum frá ýmsum tímum má sjá að bíslög hafa verið á húsinu bæði að austanverðu og vestanverðu. Þá eru líka taldar upp eftirfarandi byggingar á lóðinni: Þvottahús úr timbri með jarnþaki, 3,6 x 2,4 x 2,5m að stærð og fjós úr torfi með jarnþaki fyrir þrjár kýr.¹⁶⁵ Þvottahús þetta stóð áfast við norðurenda hússins en var rífið í kringum 1990. Breytilegt var hvar inngangur hússins var. Á ljósmynd eftir Sigfús Eymundsson frá árinu 1883 sést að inngangsskúr (bíslag) var á vesturhlið hússins. Á mynd úr bókinni *Fra Islands Næringsliv* og tekin er á fyrsta áratug 20. aldar sjást hurð og tröppur á suðurenda hússins, sem ekki var á eldri myndinni.¹⁶⁶ Ekki sést í vesturhlið hússins á þeirri mynd. Á mynd sem tekin er á fjórða áratug 20. aldar sést að inngangur á suðurenda hefur verið fjarlægður og kominn gluggi í staðinn. Á annarri mynd frá sama áratugi sést að komið er bíslag á austurhlið hússins líka.

¹⁶¹ Georg Jón Jónsson, „Riishús á Borðeyri“, bls. 44–45.

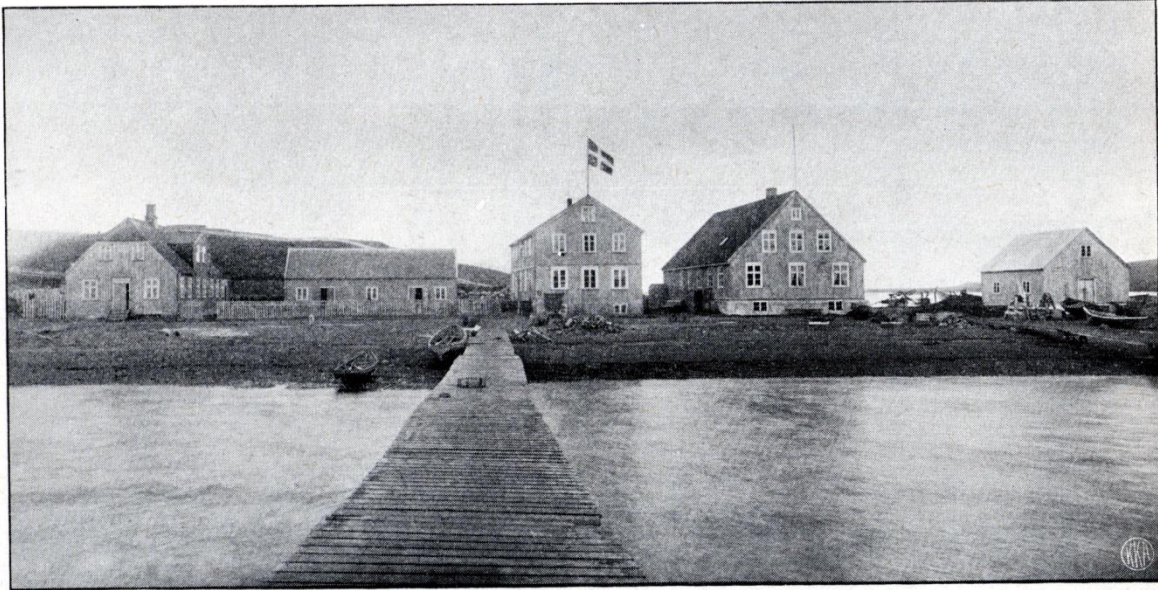
¹⁶² Þí. Fasteignamat 1930 Bak/1. Borðeyri. Verslun R. P. Riis.

¹⁶³ Þí. Fasteignamat ríkisins. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940, „Íbúðarhús V. H.“.

¹⁶⁴ Hdr. Þorgeir Jónsson, Riishús á Borðeyri.

¹⁶⁵ Þí. Fasteignamat ríkisins. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940, „Íbúðarhús V. H.“.

¹⁶⁶ *Fra Islands Næringsliv*, bls. 124.

Mynd 33. Borðeyri um aldamótin 1900. Riishús er lengst til vinstri. Þvínæst er Langapakkhús með stafna í austur og vestur. Verslunarhús R. P. Riis er fyrir miðri mynd með danska fánann við hún. Við hlið þess er verslunarhús Brydes, byggt árið 1878. Lengst til hægri er skúr Verslunarfélags Dalamanna, sem um þetta leyti komst í eigu Verslunarfélags Hrútfirðinga.

Líkt og fyrr segir voru aðeins tvö timburhús og einn torfbær á Borðeyri þegar Elizabeth Jane Oswald var á ferð þar árið 1875 og þegar Sigurbjarni Jóhannesson kom þar skömmu síðar. Á næstu árum fjölgaði húsum hins vegar töluvert á Borðeyrartanga og staðurinn breyttist úr því að vera einfaldur verslunarstaður í blómlegt þorp í örum vexti. Auk Langapakkhússins, sem fyrr hefur verið nefnt og hefur líklega verið byggt af Hans A. Clausen eftir að hann keypti hús Félagsverslunarinnar árið 1878, kom nýr kaupmaður til sögunnar á Borðeyri og reisti veglegt hús undir starfsemi sína. Hann hét Valdimar Bryde og hafði verið kaupmaður á Skagaströnd og stundað lausakaupmennsku á Borðeyri um skeið. Hann lét flytja til landsins tilhöggvið timbur fyrir húsið um vorið 1878 og það var reist þá um sumarið og var flutt inn í það um haustið.¹⁶⁷ Húsið sneri stöfnum í norður og suður líkt og hús Péturs Eggerz og stóð rétt austan við verslunarhúsið sem Pétur hafði byggt rúmum áratug fyrr. Á milli húsanna var aðeins mjótt sund. Hús Brydes var stórt og mikið, 30 álnir (18,9m) á lengd og 16 álnir (10,1m) á breidd samkvæmt fasteignamati 1916.¹⁶⁸ Það var einlyft en með „ris svo hátt, að tvö loft voru yfir stofuhæð“. Íbúð verslunarstjórans var í suðurenda hússins en við hlið hennar var sölubúð en nyrst í húsinu var vörugeymsla. Í kjallara hússins voru einnig geymdar pakkhúsvörur, svo sem steinolía og byggingarefni. Þar var framan af malargólf að undanskildu eldhúsi og búi en árið 1884 var gert steinsteyp gólf um allan kjallarann og þótti nýnæmi því steinsteypa var þá ekki algeng hér á landi. Gísli Þóroddsson múrari frá Reykjavík sá um vinnuna en Thor Jensen var honum til aðstoðar.¹⁶⁹

Bryde verslaði þó ekki lengi á Borðeyri. Árið 1892 seldi hann R. P. Riis húsið ásamt vöruleyfum sínum og skuldum. Í skrá um skattskyldar fasteignir í Strandasýslu árið 1903 er

¹⁶⁷ Thor Jensen, *Minningar* I, bls. 70.

¹⁶⁸ Þí. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 137.

¹⁶⁹ Thor Jensen, *Minningar* I, bls. 74–75, 122–123.

hús Brydes sagt vera í eigu W. Fischer í Kaupmannahöfn. Hann var umsvifamikill Íslandskaupmaður og er Fischersund í Reykjavík kennt við hann.¹⁷⁰ Waldimar Fischer (1822–1888) var þó látinn þegar hér var komið sögu og Friðrik sonur hans tekinn við verslunarrekstrinum.¹⁷¹ Óljóst er hvenær húsið komst í eigu hans en engum sögum fer af verslun á hans vegum á Borðeyri. Hann var þó umboðsmaður fyrir R. P. Riis um tíma og því líklegt að eignarhaldið tengist viðskiptaböndum þeirra.¹⁷² Húsið var enn skráð í eigu Fischers árið 1907 en árið 1909 var það selt fyrir 500 krónur. Kaupandinn var Halldór Kr. Júlíusson sýslumaður Strandasýslu og bjó hann í húsinu til ársins 1938 og var húsið kennt við hann og kallað Sýslumannshúsið.¹⁷³ Það stóð autt þegar breski herinn yfirtók húsið um sumarið 1940 og settu þeir upp eldhús í sundinu á milli þess og verslunarhússins við hliðina, sem þá var komið í eigu Verslunarfélags Hrútfirðinga. Þar kom upp eldur í febrúar 1941 og brann húsið þá til grunna.

¹⁷⁰ Guðjón Friðriksson og Jón Þ. Þór, *Kaupmannahöfn sem höfuðborg Íslands II*, bls. 119–121.

¹⁷¹ „Nicolai Bjarnason áttæður“, *Frjáls verzlun* 2:12 (1940), bls. 15.

¹⁷² Dines Petersen, „Endurminningar Íslands-kaupmanns“, *Frjáls verzlun* 20:4 (1960), bls. 25.

¹⁷³ Þí. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 137.

Mynd 34. Tómasarbær árið 1929, nokkrum árum áður en húsið var rífið niður og nýtt byggt á sama grunni. Þar var gistiheimili og kom það erlendum ferðamönnum spánskt fyrir sjónir að kalla torfbæ „hótel“.

Konráð Jóhannsson smiður. Í manntalinu 1901 er skráð á Borðeyri húsið Íbúðarhús Theodórs Ólafssonar og er hann þar búsettur ásamt fjölskyldu sinni og mun vera fyrrnefnt Brydehús. En þar er einnig skráð annað hús – „Theodórs-bær“ – og í því eru skráðir nokkrir aðkomumenn og tvö börn.¹⁷⁶ Mun það vera þetta hús. Það rennir stoðum undir að Theódór hafi byggt bæinn, eða að minnsta kosti búið í honum. Tómas Jörgenson flutti til Borðeyrar árið 1911 og hóf greiðasölu í þessu húsi nokkru síðar, en lögboðin gestabók þess er löggilduð árið 1921, og er húsið kennt við Tómas í dag. Það hefur þó gengið undir öðrum nöfnum, svo sem Lýðshús og Sigurðarbær, og þá farið eftir ábúendum hverju sinni. Til er ljósmynd af torfbænum frá árinu 1929 þar sem sést að hann hefur verið reisulegur, með timburstöfnum og vænu risi. Myndin er úr ferðabók Olive Murray Chapman, *Across Iceland, The Land of Frost and Fire* (1930) og í myndatexta er húsið kallað hótel. Tómas flutti burt árið 1930 og keypti Þórarinn Lýðsson trésmiður húsið ásamt föður sínum Lýð Sæmundssyni smið frá Bakkaseli á 2.200 kr árið 1933. Þeir breyttu því úr torfbæ í timburhús árið 1935 en notuðu sama grunn og eitthvað af

Fleiri hús voru byggð á þessum tíma og voru húsin á tanganum a.m.k. sex talsins þegar Sigfús Eymundsson tók þar frægar ljósmyndir sumarið 1883. Upp úr 1880 var reistur torfbær með timburstöfnum rétt norðan við húsaröðina, nær melkambinum. Ekki er vitað með vissu hver byggði bæinn. Georg Jón Jónsson, bóndi á Kjörseyri og einn af fróðustu núlifandi mönnum um sögu Borðeyrar, segir húsið líklega byggt af Jóni Jasonarsyni veitingamanni.¹⁷⁴ Jón Marteinson (1879–1970) frá Fossi í Hrutafirði segir hins vegar í grein sinni um sögu Borðeyrar að Theódór Ólafsson og kona hans Guðrún Ólafsdóttir Stephensen hafi byggt bæinn og búið þar til ótilgreinds árs þegar þau fluttu í Brydehús.¹⁷⁵ Þá flytji inn í þetta hús

¹⁷⁴ Hdr. Georg Jón Jónsson, Borðeyri.

¹⁷⁵ Jón Marteinson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, bls. 220.

¹⁷⁶ Vef. <http://manntal.is>

efninu úr torfbænum.¹⁷⁷ Húsið var stækkað sem samsvarar þykkt torfveggjanna og gluggum fjölgað á stöfnum hússins. Eftir að þeir feðgar fluttu eignaðist Kaupfélag Hrótfirðinga húsið og var það íbúðarhús Jónasar Einarssonar kaupfélagsstjóra þar til nýtt hús var reist undir hann ofar í kaптúninu – utan þess svæðis sem hér er fjallað um – árið 1965.¹⁷⁸ Í Tómasarbæ fluttist þá Þorvaldur Helgason. Í fyrstu leigði hann húsið af Kaupfélaginu en síðar eignaðist hann húsið og er það enn í eigu hans og afkomenda hans en hefur um langt skeið aðeins verið sumardvalarstaður.

Mynd 35. Tómasarbær skömmu eftir að húsið var endurbyggt.

Jón Jasonarson byggði hús úr timbri undir veitingarekstur einhvern tíma á níunda áratug 19. aldar. Það hefur lengi verið talið byggt upp úr 1880¹⁷⁹ en það sést þó ekki á myndum Sigfúsar Eymundssonar frá árinu 1883. Jón þessi bjó áður á Skagaströnd en flutti til Borðeyrar og gerðist starfsmaður Clausensverslunar á síðari hluta áttunda áratugarins. Hann bjó fyrst í Pétursbænum svokallaða og stundaði þar veitingarekstur til búdrýginda, seldi bæði öl og vindla. Baðstofan þar var því aðalsamkomustaður Borðeyringa og nærsveitunga á þeim árum og var stundum spilað á harmóníku og dansað.¹⁸⁰ Húsið sem hann byggði síðar var almennt kallað Vertshúsið. Það var þó einnig kallað „hótelið“, líkt og Þórbergur Þórðarson

Mynd 36. Vertshúsið í byrjun 20. aldar.

gerir í bók sinni *Íslenskur aðall*, en hann dvaldi þar um stutt skeið í byrjun 20. aldar.¹⁸¹ Það stóð á melnum upp undir brekkunni skammt austan við lækinn. Af myndum að dæma var vertshúsið einlyft timburhús með rishæð undir mæni. Þar var bæði gistihús og veitingasala. Um helgar voru gjarnan haldnar dansskemmtanir í húsinu.¹⁸² Inni í húsinu var svokölluð veitingastofa sem giskað er á að hafi verið um 4x6 álnir að stærð. Þar var borð á miðju gólfi og baklausir trébekkir við borðið. Þar var gjarnan setið við drykkju.¹⁸³ Einnig voru nokkur geymslurými byggð við húsið auk þess Jón Jasonarson byggði lítinn timburskúr niðri við lækinn þar sem hann geymdi

¹⁷⁷ Þí. Fasteignamat ríkisins. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940. „Lýðshús“.

¹⁷⁸ Jónas R. Jónsson frá Melum, „Jónas Einarsson. Minningargrein“, *Morgunblaðið* 27. ágúst 1995.

¹⁷⁹ Sjá t.d. Jón Marteinsson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, bls. 197; *Hdr.* Georg Jón Jónsson, Borðeyri, bls. 16.

¹⁸⁰ Thor Jensen, *Minningar* I, bls. 95.

¹⁸¹ Þórbergur Þórðarson, *Íslenskur aðall*, bls. 23–24.

¹⁸² Jón Marteinsson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, bls. 197; Sigurbjarni Jóhannesson, „Safn til sögu Borðeyrar“, bls. 59.

¹⁸³ Magnús F. Jónsson, „Úr endurminningum Magnúsar F. Jónssonar“, bls. 342.

vörur. Segir sagan að vertinn hafi drýgt vínið með vatni úr læknum, en hann var lengi vatnsból Borðeyrarbúa.¹⁸⁴ Þeim skúr var síðar breytt í íbúðarhús (árið 1944) og var þá kallað Lækjarbrekka. Þar bjó Einar Elíasarson, áður bóndi í Óspaksstaðaseli. Það var 4,4m á lengd og 3,8m á breidd og rúmir þrjú metrar á hæð með járnklæddum útveggjum. Við húsið voru útihús úr torfi og grjóti. Húsið var jafnað við jörðu fljótlega eftir að Einar lést árið 1979.¹⁸⁵

Árið 1909 var gamla vertshúsið rífið og reist nýtt og stærra hús. Það var 16x12x9 álnir á stærð og á tveimur hæðum og með kjallara að auki. Þar voru 11 herbergi og því rúm fyrir marga næturgesti.¹⁸⁶ Árið 1912 samþykkti Alþingi hins vegar aðflutningsbann á áfengi og urðu vínveitingar alfarið bannaðar nokkrum árum síðar. Þá var fótunum kippt undan starfsemi veitingahússins. Þegar fasteignamatsmenn voru staddir á Borðeyri í mars 1918 var húsið komið í eigu Guðmundar Sigurðssonar kaupfélagsstjóra á Hvammstanga en það var selt skömmu síðar Gunnari Sigurðssyni og lét hann taka húsið niður og flytja til Reykjavíkur síðar sama ár.¹⁸⁷ Það stendur enn á Hallveigarstíg 10 í Reykjavík en er töluvert breytt.

Mynd 37. Borðeyri árið 1913. Nýrra Vertshúsið, byggt 1909, er lengst til vinstri, tvílyft með kjallara og risi. Fyrir miðri mynd er eldri gerð Ólafshúss, byggt árið 1902 en rífið árið 1924 og nýtt byggt á sama grunni. Við hlið þess er Landssímahúsið, byggt árið 1911.

¹⁸⁴ Hdr. Georg Jón Jónsson, Borðeyri, bls. 17; Thor Jensen, *Minningar I*, bls. 81; Magnús F. Jónsson, „Úr endurminningum Magnúsar F. Jónssonar“, bls. 324.

¹⁸⁵ Þf. Fasteignamat ríkisins. 1992. L/370. Strandasýsla. Viðbótar- og endurmat fasteignaskrár. Lækjarbrekka. dags. 6. mars 1946; Viðtal við Heiðar Skúlason, 8. desember 2017.

¹⁸⁶ Þf. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 139.

¹⁸⁷ Hdr. Gunnar Sigurðsson til Byggingarnefndar Reykjavíkur 11. júlí 1918 og Byggingarnefnd Reykjavíkur til Gunnars Sigurðssonar 19. júlí 1918.

Árið 1902 byggði Ólafur Theodórsson trésmiður einlyft timburhús með risi á Borðeyri og var húsið kennt við hann og kallað Ólafshús. Hús þetta var samkvæmt fasteignamati sem gert var 1918 talið 10 x 8 x 5 álnir á stærð, pappaklætt og portbyggt og með kjallara undir húsinu.¹⁸⁸ Þar segir reyndar að húsið sé byggt árið 1903 en í kjallara hússins er hornsteinn þess enn til staðar og í hann er grafið ártalið 1902 og hefur alla tíð verið miðað við það ártal sem byggingarár.¹⁸⁹ Ólafur flutti úr húsinu árið 1904 og flutti þá faðir hans, Theodór Ólafsson, í húsið og rak þar smáverslun. Hann varð bráðkvaddur 1906.¹⁹⁰ Bogi Sigurðsson kaupmaður í Búðardal keypti húsið árið 1907 og var skráður eigandi þess árið 1918.¹⁹¹ Síðar eignaðist Ólafur Jónsson smiður húsið. Hann reif það árið 1924 og byggði annað stærra timburhús á sama grunni. Það er *Ólafshúsið (2)* sem nú stendur og bjó Ólafur í því til ársins 1936 þegar hann flutti til Þingeyrar í Dýrafirði.¹⁹² Húsið er talið 10m x 6,3m x 4,8m á stærð í fasteignamati ársins 1940, einlyft með lágu risi og rúmgóðum kjallara.¹⁹³ Ólafur þessi var trésmiður að mennt og hafði meðal annars sótt framhaldsmenntun í trésmíðum í Danmörku á kostnað Richards Peters Riis. Hann tók einnig að sér ýmis önnur nauðsynjastörf. Þar á meðal dró hann tennur úr Hróttfirðingum sem þjáðust af tannþínu því enginn var tannlæknirinn og

Mynd 38. Ólafshús sumarið 2017. Húsið er byggt af Ólafi Jónssyni árið 1924 á grunni eldra og minna húss sem bar sama nafn. Húsið hefur verið endurgert sem næst upprunalegri mynd. Mynd: Benjamín Kristinsson.

¹⁸⁸ Þf. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 138.

¹⁸⁹ Viðtal við Guðmund Vigni Hauksson, eiganda hússins, dags. 15. desember 2017.

¹⁹⁰ Jón Marteinson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, bls. 222.

¹⁹¹ Þf. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 138.

¹⁹² Fasteignamat 1930; Jón Marteinson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, bls. 222.

¹⁹³ Þf. Fasteignamat ríkisins 1992. L/5 Matsgerðir. Strandasýsla, Bæjarhreppur. Fasteignamat 1940.

langur vegur til næsta starfandi læknis. Ólafur var hins vegar vel birgur af tóngum og tólum sem nota mátti til að losa fólk við skemmdar tennur. Þótti hann býsna fær í þessu starfi.¹⁹⁴ Salbjörg Magnúsdóttir (1911–2005), starfsskona Landssímans, keypti húsið árið 1936 á 6.000 kr. Hún var eiginkona Jónasar Benónýssonar, sem var viðriðinn Borðeyrardeiluna frægu sem getið er í síðasta kafla. Þau fluttu til Búðardals árið 1942 þegar hann tók við stöðu kaupfélagsstjóra þar.¹⁹⁵ Húsið komst þá í eigu Landssímans sem átti það til ársins 1951 þegar Landssíminn flutti starfsemi sína frá Borðeyri og að Brú, fyrir botni Hrutafjarðar. Þá keypti Bæjarhreppur húsið ásamt Landssímahúsinu.¹⁹⁶ Ólafshús varð síðar skólastjórabústaður og var skólabókasafn í kjallara þess þar til nýtt skólahús var tekið í notkun á Borðeyri árið 1975.¹⁹⁷ Eftir það bjuggu ýmsir í húsinu til skemmri tíma.

Guðmundur Vignir Hauksson eignaðist húsið árið 2003 og hefur notað það sem frístundahús og sumardvalarstað. Hann hefur látið gera húsið upp og hefur Daníel Karlsson trésmiður á Hvammstanga séð um það starf. Endurbyggingin hefur verið unnin með samþykki Húsafriðunarnefndar og miðast við að halda í upprunalegt svipmót hússins. Eina breytingin sem gerð hefur verið eru nýjar útitröppur á vesturhlið hússins, teiknaðar af Magnúsi Skúlasyni.¹⁹⁸

Fyrirnefnt *Landssímahús* (3) er byggt af Birni Magnússyni símskjóra árið 1911 og var það fyrsta steinsteypa húsið í Hrutafirði. Húsið er einlyft með kjallara og háu risi. Stærð þess í fasteignamati 1916–1918 var skráð 16x13 álnir með 8 álna vegg hæð en 6,5 álna risi. Björn hafði samið við R. P. Riis um lóð undir húsið á þeim stað þar sem elsta hús Borðeyrar – torfbær Péturs Eggerz – stóð og var hrörlegur torfbærinn rifinn að mestu til að rýma fyrir nútímalegu steinsteypuhúsinu. Á ljósmynd frá árinu 1913 má þó sjá að austasti hluti hússins stóð þá enn. Húsið var nefnt símskjórahúsið fyrstu árin en síðar Landssímahús en það var íbúðarhús

Landssímastöðin á Borðeyri.

Mynd 39. Landssímahúsið á þriðja áratug 20. aldar. Myndin er úr Minningarriti Landssímans frá árinu 1926.

¹⁹⁴ Erlendur Jónsson, *Að kvöldi dags*, bls. 22.

¹⁹⁵ Skúli Guðjónsson, „Tveir gamlir félagar“, *Íslendingaþættir Tímans* 3. júní 1970, bls. 19–21.

¹⁹⁶ Þí. Menntamálaráðuneytið 2013. Bréfasafn. B/0102. Afsal dags. 13. desember 1951; bréf frá Fræðslumálastjóra dags. 16. nóvember 1951.

¹⁹⁷ Þí. Fasteignamat ríkisins 1992. L/577 Matsgerðir. Strandasýsla. Fasteignamat 1970.

¹⁹⁸ *Ráðhús Húnaþings vestra*. Gögn í fórum byggingarfulltrúa. Hallur Kristmundsson byggingarfulltrúi Bæjarhrepps til Húsafriðunarnefndar dags. 2. mars 2008 ásamt meðfylgjandi teikningu; Samtal við Guðmund Vigni Hauksson, eiganda hússins. 28. september 2017.

Björns en hýsti einnig símstöðina á Borðeyri. Hann seldi ríkissjóði húsið árið 1920 fyrir 35.000 krónur og árið 1926 er það sagt í eigu Landssímans.¹⁹⁹ Björn flutti í burtu árið 1933 og var húsið áfram notað sem íbúðarhús stöðvarstjóra og til reksturs símstöðvar til ársins 1951 þegar Landssíminn flutti starfsemi sína í nýtt húsnæði að Brú, fyrir botni Hrútafjarðar. Þá keypti Bæjarhreppur húsið af Ríkissjóði ásamt Ólafshúsi, sem hafði komist í eigu Landssímans í millitíðinni, og var kaupverðið fyrir húsin tvö samtals 60.000 krónur.²⁰⁰ Húsið var notað sem heimavistarskóli frá árinu 1952 til ársins 1975 þegar nýtt skólahús á Borðeyri var tekið í notkun. Húsið er nú í einkaeigu.

Ekki hafa verið gerðar miklar breytingar á húsinu. Þó var gerður kvistur á norðurhlið hússins, en ekki er vitað hvenær. Hann sést ekki á mynd frá 1932. Kvisturinn á norðurhlið var stækkaður og færður til lítið eitt með samþykki Húsafriðunarnefndar árið 2008. Rammar hafa einhvern tíma verið teknir úr gluggum en þeir eru að öðru leyti óbreyttir fyrir utan að búið er að skipta um gluggaefni á kjallaragluggum.²⁰¹

¹⁹⁹ Hdr. Afrit úr afsals- og veðmálalabók Strandasýslu. Mál nr. 245. Dags. 26. maí 1920; *Landssími Íslands: Minningarrit 1906–1926*, bls. 76.

²⁰⁰ Þf. Menntamálaráðuneytið 2013. Bréfasafn. B/0102. Afsal dags. 13. desember 1951; bréf frá Fræðslumálastjóra dags. 16. nóvember 1951.

²⁰¹ *Ráðhús Húnaþings vestra*. Gögn í fórum byggingarfulltrúa. Húsafriðunarnefnd ríkisins til Katrínar Kristjánsdóttur dags. 24. janúar 2008; Húsafriðunarnefnd ríkisins til Katrínar Kristjánsdóttur dags. 16. júní 2008; teikning af húsi eftir Hauk Árnason tæknifræðing dags. 26. maí 2008; Katrín Kristjánsdóttir til Skipulags- og byggingarnefndar Bæjarhrepps dags. 29. maí 2008

Mynd 40. Borðeyri á árunum 1935–1940. Fremsta húsið, næst ljósmyndara, er Brynjólfshús, byggt 1924–1926, með útihúsum á lóðinni. Tómasarbær er þar á bakvið til vinstri og hefur hér nýlega verið endurreistur á grunni eldra húss. Í baksýn má sjá brunarústir Tangahússins. Hér hefur verið búið að brúa lækinn svo að Borðeyrarvegur liggur þar yfir. Mynd í eigu Minjasafnsins á Akureyri.

Á árunum 1924–1926 var *Brynjólfshús* (1) byggt við búlevarðinn svokallaða – breiðgötuna meðfram sjónum – upp undir lækinn þar sem hann rennur í sjóinn. Það var byggt af Málfundafélagi Hrótfirðinga sem samkomuhús, en félagið var stofnað árið 1918 sem umræðu- og menningarfélag. Áætlaður byggingarkostnaður var 3.000 krónur og þurfti félagið að taka lán fyrir tveimur þriðju af kostnaðinum.²⁰² Húsið er látlaust og fremur lítið (10m x 6,2m x 3,5m) einlyft steinsteypuhús án kjallara og með lágu risi. Innanhúss var húsið aðeins einn salur með leiksviði í öðrum endanum með tveimur litlum hliðarklefum.²⁰³ Um áramótin 1938–1939 keypti Félag Ungra Framsóknarmanna í Hrótafirði húsið, en þá hafði komið til tals að rífa það, en Málfundafélagið hafði þá verið lítið sem ekkert starfandi um nokkurra ára skeið.²⁰⁴ Húsið er skráð í eigu Félags ungra Framsóknarmanna í Hrótafirði í fasteignamati árið 1940. Ungir Framsóknarmenn hafa tekið strax til hendinni því árið 1939 var byggður inngangsskúr við húsið austan megin að stærð 6m x 2,5m x 2m. Einnig var það klætt að innan og lagðar í það raflagnir.²⁰⁵ Félagið átti þó húsið ekki lengi. Það var gert að íbúðarhúsi og veitingastofu árið 1945 og var þá kallað Halldórshús, kennt við Halldór Ólafsson eiganda

²⁰² Lýður Björnsson, „Málfundafélag Hrótfirðinga“, bls. 415.

²⁰³ Þí. Fasteignamat ríkisins. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940. „Samkomuhús“.

²⁰⁴ *Tíminn* 7. mars 1939, bls. 112; Lýður Björnsson, „Málfundafélag Hrótfirðinga“, bls. 416.

²⁰⁵ Þí. Fasteignamat ríkisins. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940.

þess.²⁰⁶ Húsið var komið í eigu Brynjólfs Sæmundssonar bifreiðastjóra og vélvirkja árið 1970 og hefur húsið verið kennt við hann síðan þá og kallað Brynjólfshús.²⁰⁷

Alveg upp við vesturhlið hússins voru útihús úr timbri og torfi sem sem aðrir eigendur voru að og voru þau eldri en húsið sjálft.²⁰⁸ Af myndum má sjá að þessi hús höfðu verið reist í byrjun 20. aldar og líklega voru þau ennþá eldri. Engar skjallugar heimildir hafa fundist um þessi hús né hver hafi byggt þau eða hvenær. Engum frásögnum er til að dreifa heldur sem varpað gætu ljósi á það. Einnig var geymsluskúr norðan við húsið úr timbri og járn, 6m að lengd og 3m að breidd, nefndur í endurmati 1946 en ekki er vitað hvenær hann var byggður.²⁰⁹ Ekki er vitað með vissu hvenær þessi hús voru fjarlægð en af myndum má sjá að húsin norðan við eru horfin um 1970. Húsið hefur verið í niðurníslu í nokkur ár en unnið er að endurbótum.

Á níunda áratug 19. aldar lét John Coghill sauðakaupmaður byggja lítinn geymsluskúr, sem kallaður var fjalaskúr, undir pöntunarvörur sem hann hafði flutt til landsins fyrir bændur í Hrutafirði. Úr því urðu nokkur málaferli þar sem aðrir aðilar höfðu þá fengið þar útmælda lóð og kærði byggingu skúrsins sem ólögmeta verslun.²¹⁰ Skúr þessi stóð á svipuðum stað og Verslunarfélag Hrutfirðinga byggði síðar verslunarhús. Í fasteignamati sem gert er á árunum 1916–1918 eru upptaldar húseignir Verslunarfélags Hrutfirðinga, sem var stofnað árið 1899. Þar er talið vöruhús og krambúð úr timbri með járnklæddu þaki 9x8 álnir að stærð sem byggt hafði verið „um 1898“ og því verið í eigu Verslunarfélags Dalamanna áður.²¹¹ Í grein um Borðeyri í *Þjóðólfi* árið 1897 stendur að síðarnefnt félag hafi látið byggja hús „til að leggja vörur upp í“ og er þar væntanlega átt við þetta hús.²¹² Það stóð fremst á Borðeyrartanga og við norður- og suðurenda hússins voru litlir viðbyggðir skúrar. Einnig átti félagið slátrunarhús úr „járnþynnum“ og með steinsteyptu gólfi. Það var 18 x 11 x 4,5 álnir að stærð og hefur verið byggt eftir 1910 eftir að málaferlum vegna kæru R. P. Riis um útmælingu lóðarinnar lauk (sjá síðasta kafla). Það er nefnt á korti danskra landmælingamanna árið 1912 en hefur þá líklega verið glænýtt því það sést ekki á ljósmyndum sem teknar voru skömmu áður. Því er lýst sem litlu og lélegu af Jónasi Einarssyni, sem gerðist kaupfélagsstjóri á Borðeyri árið 1949, og fullyrðir hann í grein að slátrun hafi að hluta farið fram utandyra.²¹³

²⁰⁶ Þf. Fasteignamat ríkisins. L/370 Matsgerðir, Strandasýsla. Bæjarhreppur 1950-1968 – Viðbótar- og endurmat

²⁰⁷ Þf. Fasteignamat ríkisins. L/577 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1970.

²⁰⁸ Þf. Fasteignamat ríkisins. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940.

²⁰⁹ Þf. Fasteignamat ríkisins. L/370 Matsgerðir, Strandasýsla. Bæjarhreppur 1950-1968 – Viðbótar- og endurmat.

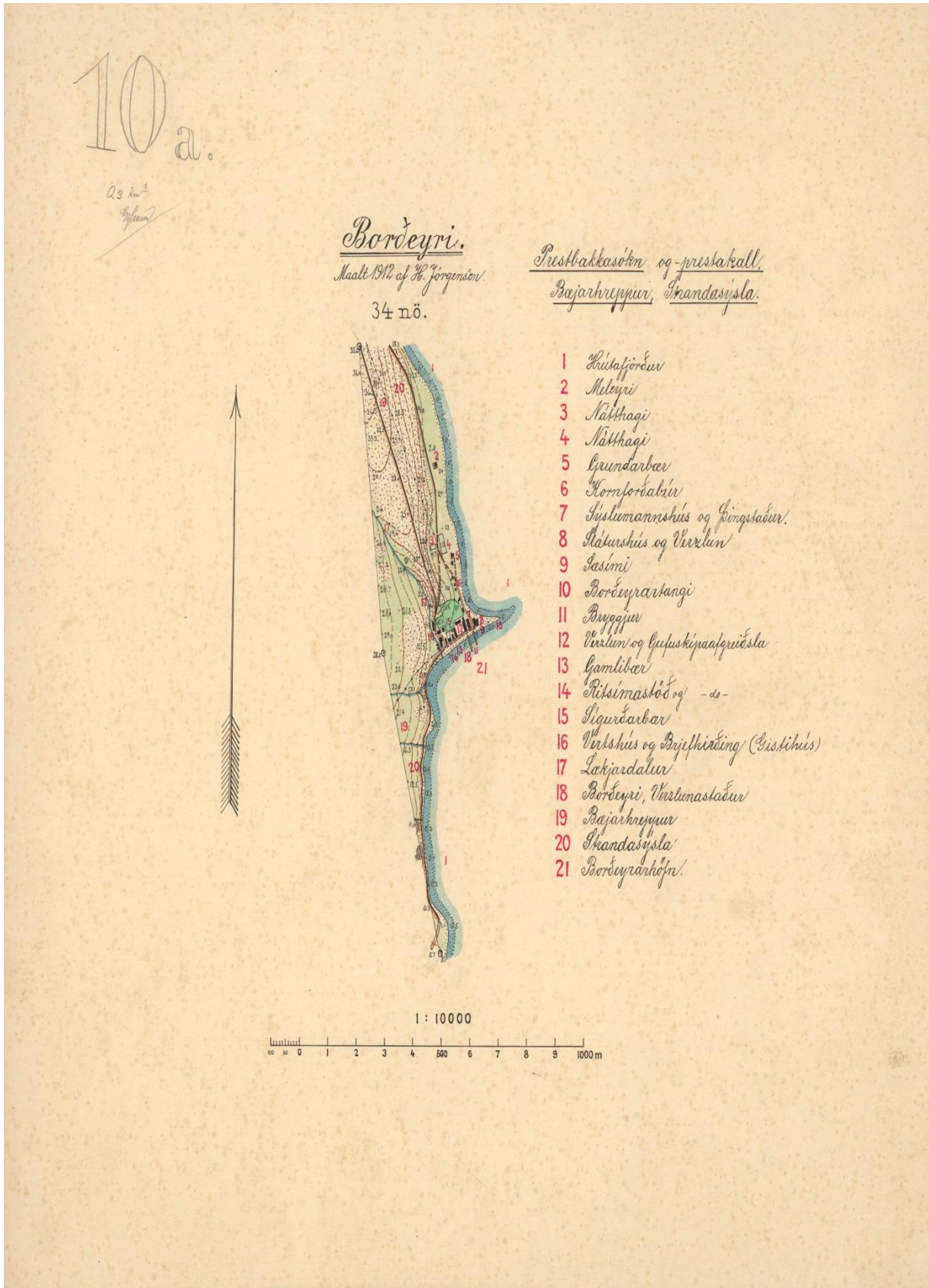
²¹⁰ *Landsyfjirjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum II*, bls. 445–447.

²¹¹ Þf. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 139.

²¹² *Þjóðólfi* 23. apríl 1897, bls. 78.

²¹³ Jónas Einarsson, „Borðeyrarverzlun frá aldamótum“, bls. 110.

Mynd 41. Kort af Borðeyri og nánasta umhverfi teiknað af dönskum landmælingamönnum árið 1912. Inn á kortið eru merkt helstu hús og kennileiti og er það góð heimild um húsakynni og umhverfi þorpsins um þetta leyti.

Skömmu eftir að Verslunarfélagið reisti sitt sláturhús byggði R. P. Riis sláturhús (7) sem var stórt og reisulegt á þess tíma mælikvarða. Þar voru jafnvel haldnir dansleikir fyrstu árin eftir að það var byggt.²¹⁴ Lá það í beinni línu til norðurs frá verslunarhúsi Riis. Víða í heimildum er sagt að húsið sé byggt árið 1912 en rétt byggingarár mun vera 1914. Þannig er byggingarár skráð í fasteignamatinu 1916–1918. Húsið er ekki nefnt og ekki merkt inn á kort danskra landmælingamanna frá árinu 1912. Það rennir stoðum undir þessa túlkun að á ljósmynd sem leiða má líkur að sé frá árinu 1913 sýnir ekkert slíkt hús. Á myndinni (Byggð.Dal. 628/1995-1-42) sést hús yst á Borðeyrartanga (til austurs), sem líklega er sláturhús Verslunarfélagsins, en sama hús er ekki á mynd sem talin er sýna danska landmælingamenn koma í land árið 1912 (LÍ, PJ-100). Ljósmynd sem tekin er árið 1915 sýnir hins vegar að þá hefur sláturhús Riis verið byggt. Þar af leiðandi hlýtur það að vera frá 1914.

Húsið er byggt úr timbri en með steinsteypu gólfi og klætt með bárujárnri að utanverðu. Grindin að húsinu var flutt inn frá Danmörku og sá Ólafur Jónsson trésmiður á Borðeyri um flutninginn og smíð hússins.²¹⁵ Á teikningu af húsinu sem varðveitt er á Þjóðskjalasafni Íslands og er dagsett 13. september 1934 og undirrituð af Ólafi Jónssyni er húsið sagt vera 12x63 álnir.²¹⁶ Það hlýtur að vera misritun því að í fasteignamatinu 1916–1918 er húsið sagt vera 12x72 álnir á stærð.²¹⁷

Verslunarfélag Hrótfirðinga keypti húsið ásamt öðrum fasteignum Riisverslunar árið 1930 og byggði fljótlega frystihús við suðurenda hússins. Heimildir eru misvísandi um byggingarár þess. Jónas Einarsson kaupfélagsstjóri segir í grein um sögu Kaupfélagsins í *Strandapóstinum* árið 1970, sem hann byggði á gjörðabókum félagsins, að húsið hafi verið tilbúið og tekið til notkunar um haustið 1932.²¹⁸

Í fasteignamatsblöðum árið 1940 er það hins vegar sagt byggt árið 1934.²¹⁹ Mögulega hefur fyrrnefnd teikning af sláturhúsinu verið gerð í tengslum við byggingu þess, en hún sýnir þó ekki frystihúsið sjálft, aðeins hvar það tengist við sláturhúsið. Frystihúsið var samkvæmt fasteignamatinu 1940 22m x 7,5m x 5m á stærð, úr timbri og klætt bárujárnri. Það

Mynd 42. Sláturhús R. P. Riis séð ofan af Borðeyrarmel. Tangahús sést í baksýn og því hlýtur myndin að vera tekin á árunum 1928–1930 og sláturhúsið því óbreytt frá fyrstu gerð. Myndin birtist í Samvinnunni árið 1937.

²¹⁴ „Mér er það efst í huga. Viðtal við Brand Búason“, *Tíminn Sunnudagsblað* 14. nóvember 1971, bls. 852.

²¹⁵ Jón Marteinsson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, bls. 222.

²¹⁶ Þf. Teikningasafn. Skápur 23, skúffa 33. Sláturhús á Borðeyri 1934.

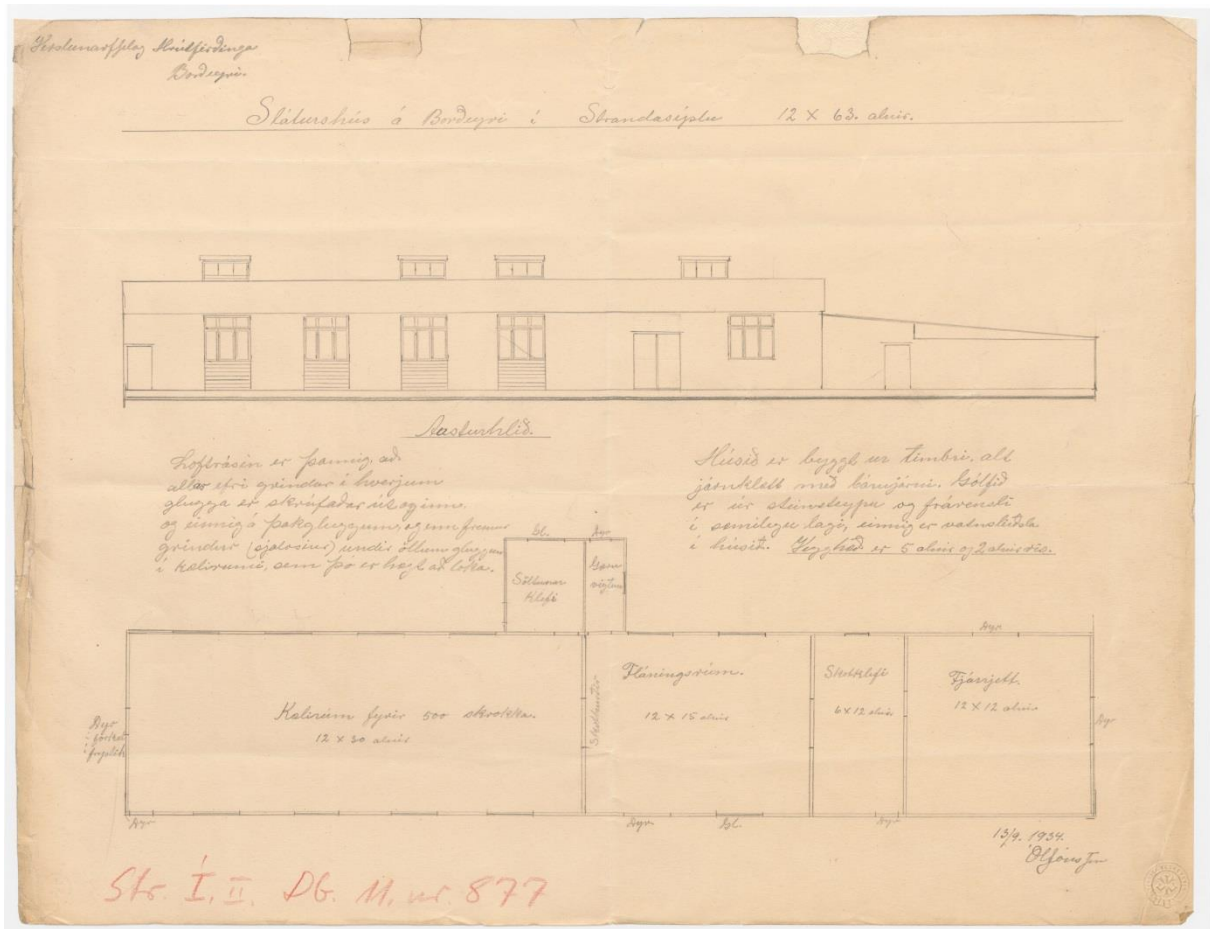
²¹⁷ Þf. Fasteignamat 1916–1918 – undirmat; Strandasýsla, bls. 137.

²¹⁸ Jónas Einarsson, „Borðeyarverzlun frá aldamótum“, bls. 111; Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrótfirðinga“, bls. 255.

²¹⁹ Þf. Fasteignamat ríkisins. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940. Borðeyri nr. 3a: Verslunarhús.

brann í stórbrunum árið 1941 og var aldrei endurreist. Heimamönnum tókst með snarræði að bjarga sláturhúsinu með því að rjúfa á milli þess og frystihússins, en þau voru sambyggð.²²⁰ Árið 1954 var byggð viðbót vestan við norðurenda hússins sem sláturfjarrétt (8) í sama stíl, þ.e. trégrind klædd bárujárni en þak voru asbestplötur á trégrind. Þessi viðbygging er 11m á lengd, 9 á breidd og 2,5 á hæð.²²¹ Gærusöltunarhús var reist norðan við nýju fjarréttina árið 1959.²²² Það hefur nú verið rífið en steinsteyptur grunnur þess stendur enn ásamt norðurvegg og er innan verndarsvæðisins.

Mynd 43. Teikning Ólafs Jónssonar húsamiðs á Borðeyri af sláturhúsinu frá árinu 1934. Hún er varðveitt á Þjóðskjalasafni Íslands.

Sláturhúsið var í notkun til ársins 1964 þegar nýtt sláturhús (9) var fullgert. Það er sambyggt gamla sláturhúsinu en snýr til austurs og vesturs. Gamla sláturhúsið var áfram notað sem fjarrétt og geymsla allt þar til slátrun var hætt á Borðeyri. Á einhverjum tímamarki á bilinu 1955 til 1974 hefur þak hússins verið endurgert af því að á ljósmyndum fram að fyrra ártalinu má sjá nokkrar túður/upphækkningar á mæninum og að norðurendi hússins var með einhalla skúrþaki. Á ljósmynd frá 1974 er þakið aðeins með einni túðu/upphækkun á mæninum. Árið

²²⁰ Þf. Stjórnarráð Íslands I. Db. 16, nr. 79. Bruni á Borðeyri. 2471/1941.

²²¹ Þf. Fasteignamat ríkisins. L/370 Matsgerðir, Strandasýsla. Bæjarhreppur 1950-1968 – Viðbótar- og endurmat. dags. 30. desember 1954.

²²² Þf. Fasteignamat ríkisins. 1992. L/577 Matsgerðir. Fasteignamat 1970.

1979 var norðurendi hússins endurbyggður og þakinu breytt svo að það hefur nú mænispak alla lengjuna.

Mynd 44. Frétt úr Tímanum 24. maí 1964 um að nýja sláturhúsið sé fullgert.

The image shows a newspaper clipping from 'Tíminn' dated Sunday, May 24, 1964. The main headline is 'SKARÐIÐ OPNAÐ' (The Slaughterhouse is Open). Below it, there is a photograph of a long, single-story wooden building, identified as the new slaughterhouse in Borðeyri. To the right of the photo is a sub-headline 'SLÁTURHÚS RISIÐ Á BORÐEYRI' (Slaughterhouse Rises in Borðeyri). The article text describes the opening of the slaughterhouse, mentioning its location in Borðeyri, its size (600 square meters), and the cost (12 million krona). It also mentions the involvement of the Aðalfundur (General Assembly) and the local community.

Nýja sláturhúsið var byggt árið 1963 og slátrað þar um haustið sama ár.²²³ Húsið var svo fullbúið og tekið í fulla notkun haustið 1964.²²⁴ Hafist var handa við undirbúning við smíði þess upp úr 1960 og húsið teiknað af Teiknistofu Sambandsins í samráði við Framleiðsluráð landbúnaðarins.²²⁵ Upphaflega stóð til að byggja stórt frystihús við vesturenda hússins og var gert ráð fyrir því á teikningum.²²⁶ Af þeirri framkvæmd varð þó aldrei. Nokkrar endurbætur voru gerðar á sláturhúsinu innanstokks árið 1979, sett nýtt færibandakerfi o.fl. Síðasta sláturtíðin í húsinu var haustið 1996. Þá varð til nýtt fyrirtæki – Norðvesturbandalagið – sem sameinaði sláturvinnslu kaupfélaga og búnaðarsambanda allt frá Búðardal til Hvammstanga og norðureftir Ströndum. Til rekstrarhagræðingar var hætt að slátra á nokkrum stöðum, þar á meðal á Borðeyri. Eftir það voru áfram sviðin kindahöfuð og reykt kjöt í húsinu, eða til ársins 2004 þegar Kaupfélagið hætti endanlega starfsemi og byggingar þess voru seldar. Síðan þá hefur húsið aðeins verið notað sem geymsla.²²⁷

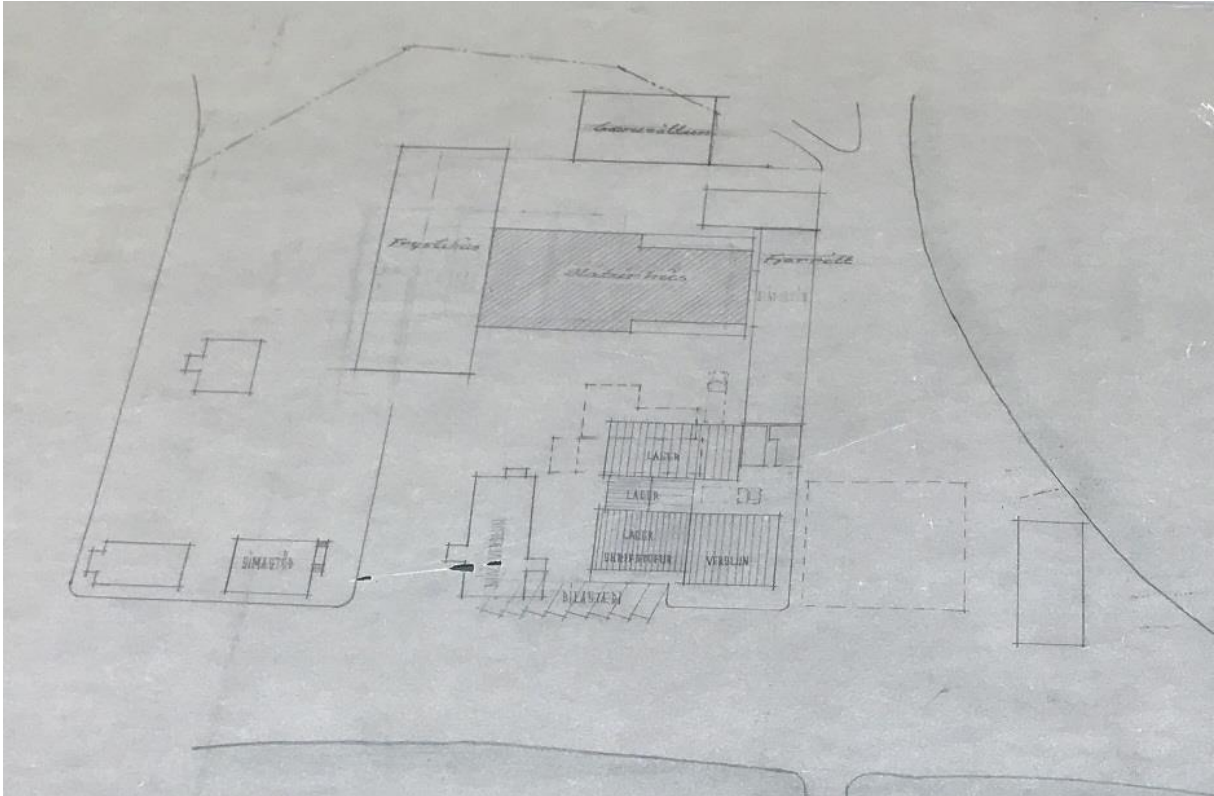
²²³ Þí. Byggingastofnun Landbúnaðarins 2005. A/32-14. A-Bæjaskjöl.

²²⁴ Tíminn 24. maí 1964, bls. 16.

²²⁵ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrutfirðinga“, bls. 258–259.

²²⁶ Þí. Teikningasafn Teiknistofu Sambands Íslenskra Samvinnufélaga afhent af Nýju Teiknistofunni ehf árið 2004. Græni teikningaskápur, skúffa 9.

²²⁷ Morgunblaðið 4. júlí 1997, bls. 20.; DV 23. september 1997, bls. 7; Samtal við Lárus Jón Lárusson 29. september 2017.

Mynd 45. Tillaga að staðsetningu húsa Kaupfélagsins gerð árið 1958 af Teiknistofu S.Í.S. Gert er ráð fyrir stóru frystihúsi við vesturenda sláturhússins og hafskipabryggju (utan myndar). Teikningin er varðveitt á Þjóðskjalasafni Íslands.

Öll hús Verslunarfélags Hrótfirðinga yst á tanganum (svokölluðum Eyrarodda) voru rifin þegar Verslunarfélagið lét byggja tvílyft steinsteypt hús á lóðinni árið 1928, en það er nú kallað *Tangahúsið* (6). Það var 152 m² að grunnfleti og byggingarkostnaður var um 21.000 krónur.²²⁸ Húsið rúmaði sölubúð, vörugeymslur og skrifstofur Verslunarfélagsins auk íbúðar fyrir kaupfélagsstjóran. Tæpum þremur árum síðar, þann 28. janúar 1931, brann húsið að stærstum hluta svo að aðeins útveggir stóðu uppi og var ekki gert upp nema að hluta til fyrr en löngu síðar, að undanskildum bílskúr sem byggður var við austurhlið brunarústanna skömmu eftir brunann. Upptök brunans voru í svefnherbergi í suðurenda hússins á efri hæð og talið að ungt barn hafi þar farið óvarlega með logandi kerti eða eldspýtur eða þá að kviknað hafi í út frá olíulampa.²²⁹

²²⁸ Jónas Einarsson, „Borðeyrarverzlun frá aldamótum“, bls. 110.

²²⁹ Þí. Stjórnarráð Íslands, I. skrifstofa 0000. Bréfasafn B/0381-1. Bruni húss Verslunarfélags Hrótfirðinga á Borðeyri.

Mynd 46 (til vinstri) sýnir Tangahúsið árið 1974. Norðurhluti hússins var endurbyggður um miðbik 20. aldar. Myndin er í eigu Ljósmyndasafns Reykjavíkur. Mynd 47 (til hægri) sýnir Tangahúsið í núverandi mynd eftir endurbyggingu árið 1978. Ljósmyndari: Benjamín Kristinsson.

Norðurendi hússins var gerður upp árið 1951 af verslunarfélaginu, sem hafði skipt um nafn árið 1940 og hét nú Kaupfélag Hróttfirðinga. Endurbyggði húshlutinn var notaður sem vörugæmsla um árabíl og voru endurbæturnar teiknaðar af Teiknistofu S.Í.S. Byggt var úr steinsteypu og með járn- og pappavarinni timbursúð á þaki.²³⁰ Í núverandi fasteignaskrá Fasteignamatís ríkisins er árið 1952 skráð byggingarár hússins, og er þar líklegast átt við um þessa endurbyggingu. Nafnið Tangahús kemur fyrst fram í heimildum í umsókn um byggingarleyfi dagsett 20/5 1977 þegar óskað er eftir leyfi fyrir „endurbyggingu á Tangahúsi (starfsmannahúsi).“²³¹ Teikningu að endurbyggingu gerði Teiknistofa SÍS og er sú elsta dagsett 28. júní 1976.²³² Sú teikning sem unnið var eftir er hins vegar dagsett 7. mars 1977 og fylgir umsókn um byggingarleyfi dags. 20/5 1977. Húsið var þá hannað sem vistarverur og matsalur fyrir starfsmenn sláturhúss Kaupfélagsins en einnig sem vörugæmsla. Útliti hússins var breytt lítillega og var m.a. settur kvistur (svokallaður Hafnarfjarðarkvistur) í þakflötinn á vesturhlið hússins.²³³

Ásdís Guðmundsdóttir og Ingibjörg R. Auðunsdóttir keyptu húsið af Kaupfélagi Hróttfirðinga árið 2004 og breyttu húsinu í gistiheimili. Fram kemur í byggingarvottorði, dagsettu 10/6 2010 og undirrituðu af Halli Kristmundssyni, að Tangahús sé „mikið endurnýjað“ en það er nokkuð orðum aukið. Þær framkvæmdir sem gerðar hafa verið eru að nýr gluggi var settur á jarðhæð norðurstafns, skipt var um útidyrhúð á vesturhlið hússins og

²³⁰ Þf. Teikningasafn Teiknistofu Sambands Íslenskra Samvinnufélaga afhent af Nýju Teiknistofunni ehf árið 2004. Græni teikningaskápur, skúffa 9.

²³¹ *Ráðhús Húnaþings vestra*. Bygginganefnd Bæjarhrepps í Strandasýslu 1967. Umsókn um byggingarleyfi dags. 20. maí 1977, undirritað af Jónasi Einarssyni.

²³² Þf. Teikningasafn Teiknistofu Sambands Íslenskra Samvinnufélaga afhent af Nýju Teiknistofunni ehf árið 2004. Græni teikningaskápur, skúffa 9.

²³³ *Ráðhús Húnaþings vestra*. Gögn í fórum byggingarfulltrúa. Mappa merkt „Tangahús“ innihaldandi teikningar og bréf varðandi gistiheimilið í Tangahúsi frá árunum 2008-2010 og mappa merkt Bæjarhreppur og inniheldur teikningar o.fl. tengt endurbyggingu árið 1977.

gáttin stækkuð með gluggum sitt hvoru megin auk þess sem gluggar á suðurstaftni voru færðir til og stækkaðir með tilliti til brunavarnarráðstafana.²³⁴

Sem fyrr getur flutti Verslunarfélag Hrótfirðinga starfsemi sína í húsakynni Riisverslunar eftir brunann árið 1931. Í þessum gömlu húsum rak félagið verslun sína allt til ársins 1960 þegar nýtt verslunarhús var tekið í notkun (5). Ákvörðun um byggingu hússins var tekin á stjórnarfundi Kaupfélags Hrótfirðinga árið 1956 og hafist handa 1958 en húsið var formlega vígt 3. september 1960, en það hafði verið tekið í notkun í júní sama ár.²³⁵ Teikningar annaðist Teiknistofa Sambandsins en hönnuður var Ingimar Oddsson. Byggingarframkvæmdum stjórnaði Ísak Árnason frá Sauðárkróki. Til að rýma fyrir húsinu var brunarústum húsanna sem brunnu árið 1941 endanlega ýtt í burtu auk þess sem svonefnt Langapakkhús var rifið. Það hafði þá staðið lítið breytt frá árinu 1878. Með byggingu kaupfélagshússins breyttist talsvert svipmót byggðarinnar. Áður höfðu flest húsin á tanganum snúið stöfnum í norður og suður og myndað þar með röð húsa með keimlíku sniði sem gaf bænum einkennandi útlit. Með byggingu kaupfélagshússins var því svipmóti raskað, en stafnar þess snúa í austur og vestur auk þess sem það stendur aftar en nærliggjandi hús vegna bílastæðis framan við það. Húsið hýsti verslun, skrifstofur og vörugeymslu Kaupfélags

Framhlíð hins nýja verslunar- og skrifstofuhúss.

Mynd 48 (til vinstri). Kaupfélagshúsið árið 1960. Myndin birtist í Samvinnunni sama ár. Mynd 49 (til hægri) sýnir sama hús sumarið 2017. Ljósmyndari: Vilhelm Vilhelmsson.

Hrótfirðinga til ársins 2002 en þá fór félagið í nauðarsamningaferli og hætti rekstri. Kaupfélag Vestur-Húnvetninga keypti húsið og rak þar verslun til skamms tíma. Sigrún Waage keypti húsið árið 2006 og rak þar verslunina og veitingastaðinn Lækjargarð til ársins 2007.²³⁶ Húsið er í einkaeigu og hefur ekki verið í notkun síðan Lækjargarður hætti starfsemi að undanskildu verkstæði fatahönnuðar sem er í einu litlu rými og notað öðru hvoru. Fáar breytingar hafa verið gerðar á ytra byrði hússins á þessum tíma. Þó hefur gluggum á efri hæð (undir mæni) á suðurhlíð vesturhluta hússins verið breytt, múrað upp í litlu gluggagötin sem sjást á gömlum

²³⁴ Sama heimild; Tölvupóstur frá eigendum Tangahúss til Vilhelms Vilhelmssonar 28. september 2017.

²³⁵ Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrótfirðinga“, bls. 244–245; „Þau eru verst hin þöglu svik“, *Samvinnan* LIV:12 (1960), bls. 12–14.

²³⁶ *Ráðhús Húnþings vestra*. Gögn í fórum byggingarfulltrúa. Afrit af kaupsamningi á milli Kaupfélags Vestur-Húnvetninga og Sigrúnar Eggertsdóttur Waage; *Morgunblaðið* 16. september 2013.

myndum af húsinu og settir stórir einpósta gluggar úr plastefni í staðinn. Ekki er vitað hvenær þessi breyting var gerð, en á mynd sem tekin er árið 2005 eru þessir gluggar komnir.

Verslunarhúsið og nýja sláturhús Kaupfélagsins voru síðustu nýbyggingar á Borðeyrartanga. Síðan þá – í meira en hálföld – hefur ekkert nýtt hús risið þar. Þó má segja að endurgerð Tangahúss árið 1978 komist nálægt því þar sem húsið var þá að hluta til enn brunarústir einar. Einnig hafa Ólafshús og Riishús hlotið endurnýjun lífdaga með vandaðri uppbyggingu og endurgerð og Tómasarbær og Brynjólfshús eru nú í sama ferli. Að koma til Borðeyrar er því að mörgu leyti eins og að stíga í tímavél og ferðast 50 ár aftur í tímann.

4. Mat á varðveislugildi byggðar

Hér að framan hefur verið gerð grein fyrir landfræðilegri legu svæðisins á Borðeyri við Hrutafjörð sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði í byggð ásamt helstu staðfræðilegu einkennum og fjallað um sögu verslunar og byggðar á Borðeyri frá landnámsöld og fram á okkar daga, með áherslu á sögu þéttbýlismyndunar á staðnum frá því á síðari hluta 19. aldar og fram yfir miðja 20. öld. Í þessum kafla verður lagt mat á varðveislugildi svæðisins á grundvelli fyrrgreindrar umfjöllunar auk húsakönnunar sem gerð var vegna þessa verkefnis. Þá verður einnig stuðst við ritgerð Arons Stefáns Ólafssonar til B.S. prófs við umhverfisdeild Landbúnaðarháskóla Íslands frá árinu 2013 sem fjallar um hvernig gera megir Borðeyri að áhugaverðum ferðamannastað með endurhönnun svæðisins.²³⁷ Dreignir verða saman helstu þrædir umfjöllunarinnar til þess að greina heildarsvipmót byggðarinnar og menningarsögulegt gildi hennar. Matið er byggt á SAVE aðferðinni samkvæmt leiðbeiningum frá Minjastofnun Íslands, en hún byggir á fimm punkta mati þar sem tekið er tillit til listræns gildis, menningarsögulegs gildis, umhverfisgildis, upprunagildis og núverandi ástands.²³⁸ Hér er farið þá leið að lýsa fyrst byggðinni í stuttu máli, greina þarnaest heildarsvipmót byggðarinnar en fara þar á eftir í gegnum matspunktana fimm lið fyrir lið. Loks er sett fram heildrænt varðveislugildi svæðisins. Niðurstaða mats á varðveislugildi er tekin saman í eftirfarandi töflu.

²³⁷ Aron Stefán Ólafsson, *Borðeyri. Hönnunartillaga að áhugaverðum ferðamannastað*. B.S.-ritgerð við umhverfisdeild Landbúnaðarháskóla Íslands, maí 2013.

²³⁸ Guðný Gerður Gunnarsdóttir, *Verndarsvæði í byggð. Tillaga og greinargerð*, bls. 9–13.

Tafla 1. Mat á varðveislugildi.

	Hús	Byggingarár	Stíll	Byggingarlist/1 istrænt gildi	Menningarsögulegt gildi	Umhverfisgildi	Upprunalegt gildi	Ástand	Varðveislugildi
1	Brynjólfshús	1924	Steinsteypu klassík	Lágt	Hátt	Miðlungs	Hátt	Lágt	Miðlungs
2	Ólafshús	1924	Timburhús - einfaldur sveitser stíll	Miðlungs	Lágt	Hátt	Hátt	Hátt	Hátt
3	Landssímahús	1911	Steinsteypu klassík	Miðlungs	Hátt	Hátt	Hátt	Miðlungs	Hátt
4	Riishús	1860	Timburhús - eldri gerð gaflsneitt	Hátt	Hátt	Hátt	Hátt	Hátt	Hátt
5	Kaupfélag	1959	steinsteypt - móðernismi	Lágt	Miðlungs	Lágt	Miðlungs	Lágt	Lágt
6	Tangahús	1928	Steinsteypu klassík	Lágt	Hátt	Miðlungs	Lágt	Hátt	Miðlungs
7	Gamla sláturhús	1914	Timburhús - einfaldur stíll	Lágt	Hátt	Miðlungs	Hátt	Lágt	Miðlungs
8	Fjarrétt	1954	Timburhús - einfaldur stíll	Lágt	Lágt	Lágt	Hátt	Lágt	Lágt
9	Sláturhús	1963	Steinsteypt - fúnksjónalis mi	Lágt	Miðlungs	Miðlungs	Hátt	Lágt	Lágt
10	Tómasarbær	1935	Timburhús - einfaldur sveitser stíll	Lágt	Miðlungs	Hátt	Hátt	Miðlungs	Miðlungs

4.1 Lýsing á byggðinni

Borðeyri stendur á lítilli malar- og sandeyri um 5 km frá fjarðarbotni vestan megin við innanverðan Hrútafjörð, en hann liggur í suður inn af Húnaflóa og er einn af lengstu fjörðum landsins. Ásýnd Hrútafjarðar einkennist af aflíðandi, grösugum hálsnum sem liggja niður að sjó. Hrútafjörður er, líkt og Vestfirðir allir, að stærstum hluta eitt samfellt blágrýtissvæði en þó finnst þar einnig líparít og móberg. Strandlengjan var undir sjó í ísaldarlok fyrir um 10.000 árum síðan og hefur landið risið þegar jökulfarginu létti og má vel sjá það af landslaginu á svæðinu þar sem stórir malarbakkar eru áberandi. Sjávarsíðan er ekki svipmikil og lítið er um áberandi landslagseinkenni að undanskildum nokkrum litlum eyrum sem skaga út í fjörðinn. Borðeyrartangi er ein þeirra en einnig má tilgreina Kjörseyri og Reykjatanga nokkuð utar í firðinum. Meðfram firðinum er mó- og graslendi sem að stórum hluta er undir rækt en ofar á hálsunum einkennist landslagið af votlendi.²³⁹ Ekki er mikið um vatnsföll en nokkrar smærri ár renna þó úr hlíðunum ofan til og út í Hrútafjörð. Lítið er um trjárækt í firðinum en þó eru einstaka lundir og skjólbelti og er Vigdísarlundur í Lækjardal rétt við þéttbýlið á Borðeyri einn sá sýnilegasti. Talsvert fuglalíf er í firðinum og þar má oft sjá seli synda í víkum eða liggja á skerjum auk þess sem hvalir synda stundum inn fjörðinn og eiga það til að stranda á grynningum innst í firðinum.²⁴⁰

Sé ekið í norðurátt eftir Innstrandavegi (nr. 68) frá vegamótum við þjóðveg eitt, rétt austan við Staðarskála fyrir botni Hrútafjarðar, verður fljótlega komið að Borðeyri. Vegurinn liggur nokkru ofar en þorpið og er gott útsýni yfir það frá veginum. Þaðan er hægt að beygja út af veginum og aka eftir Borðeyrarvegi sem hlykkjast fram hjá yngri hluta þorpsins í hlíðinni vestan við lækinn. Sá hluti þorpsins samanstendur af sex íbúðarhúsum, einu

Mynd 50. Nærmynd af dönsku landmælingakorti frá 1912. Hér sjást vegastæði Borðeyrarvegur og vegslóðans meðfram læknum upp á Borðeyrarmel og bersýnilegt að þau hafa lítið breyst frá þeim tíma og til okkar daga.

bifreiðaverkstæði, skólabyggingu og nýlegum sparkvelli og byggðist upp frá því um 1960 og fram undir 1980. Þegar komið er niður á sjálfa eyrina er komið inn á fyrirhugað verndarsvæði. Þar liggur vegurinn meðfram víkinni sunnan við húsaþyrpinguna. Þar hefur hann legið frá því að byggð hófst á Borðeyri á síðari hluta 19. aldar og hefur lítið breyst fyrir utan malbikun og ræsi sem hleypir læknum undir veginn og út í víkina. Þar standa sex hús í svo til beinni röð og mynda megin svipmót byggðarinnar, líkt og síðar verður rætt. Vegurinn tekur svo skarpa

²³⁹ Aron Stefán Ólafsson, *Borðeyri: Hönnunartillaga að áhugaverðum ferðamannastað*, bls. 22; *Vef. „Náttúrufar“*. Vefur Tangahúss á Borðeyri. Vefslóð: <http://www.tangahus.is/is/page/natturufar>

²⁴⁰ *Vef. „Stór hrefna strandaði í Hrútafirði“*. mbl.is 2. október 2017. vefslóð: https://www.mbl.is/frettir/innlent/2017/10/02/stor_hrefna_strandadi_i_hrutafirdi/

beygju til norðurs austarlega á tanganum, á milli *kaupfélagshússins* og *Tangahúss*. Sjá má af korti frá árinu 1912 að vegarstæðið hefur lítið breyst. Þaðan liggur vegurinn til norðurs fram hjá gamla sláturhúsinu og út á Astureyrina svokölluðu þar sem eru nokkur hús til viðbótar auk tjaldsvæðis, en eyrin liggur austan undir Borðeyrarmel. Á milli fyrsta og annars húss tangans (þ.e. *Brynjólfs húss* og *Ólafshúss*) liggur einnig vegslóði sem liggur frá Borðeyrarvegi framhjá *Tómasarbæ* og upp á melinn ofan við byggðina. Sá vegslóði hefur einnig verið á sama stað frá upphafi byggðar á Borðeyri, en hefur tekið einhverjum breytingum eftir því sem hús á því svæði hafa horfið á braut.

Svæðið sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði í byggð á Borðeyri er 14.771 m² á stærð eða tæplega 1,5 hektarar og stendur á fyrrnefndri eyri sem nefnist Borðeyrartangi. Mörk þessa svæðis ná frá læk sem fellur úr grónum gilskorningi sem kallast Lækjardalur að vestanverðu og meðfram sjólínunni á suðurhlið tangans frá þeim stað sem lækurinn fellur í víkina allt fram á eyraroddann í austri. Þaðan liggja mörkin meðfram sjóvarnargarði til norðvesturs þar til náð er beinni sjónlínu við brattan malarkamb rétt norðan við norðurgafll *gamla sláturhússins*. Þaðan ná mörkin í beinni línu meðfram kambnum til vesturs að læknum. Á svæðinu standa tíu hús auk nokkurra smærri viðbygginga og er þetta elsti hluti þéttbýlisins á Borðeyri og jafnframt sá sýnilegasti þegar horft er yfir þorpið af Innstrandavegi ofan til að vestanverðu eða af þjóðveginum handan fjarðarins. Þéttbýlið á tanganum er sá hluti þorpsins sem er mest áberandi og er helsta einkenni í ímynd og svipmóti Borðeyrar. Húsin eru lágreist og aðeins eitt þeirra á tveimur hæðum. Þau laga sig því vel að umhverfinu og skyggja hvergi á landslagið sem umlykur byggðina. Svæðið er fallega myndrænt þar sem það afmarkast af strandlínu tangans að sunnanverðu og eftir sjóvarnargarði að austan- og norðaustanverðu. Norðan við byggðina er hár og gróinn malarkambur sem kallast Borðeyrarmelur. Vestan við hann er Lækjardalur og liðast lækurinn niður dalinn og fellur í víkina í suðvesturverk tangans. Dalurinn er vel gróinn, skjólsæll og fallegur. Efst í honum er skógræktin Vigdísarlundur og þar er fallegur áningarstaður. Þessi náttúrulega afmörkun gerir svæðið að heildrænni byggð sem lagar sig vel að umhverfinu.

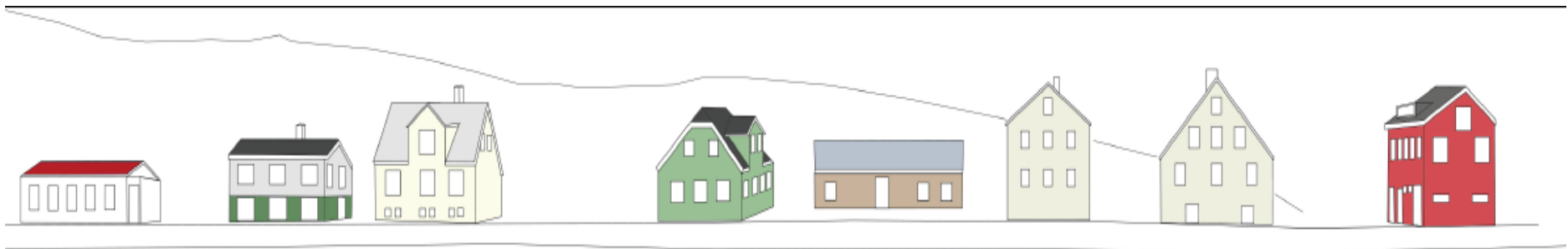
Sem fyrr segir standa sex af tíu húsum fyrirhugaðs verndarsvæðis í svo til beinni línu meðfram sjónum á suðurhlið tangans, en Borðeyrarvegur liggur á milli húsanna og strandlínunnar. Þægilegt er að ganga meðfram fjörunni og utarlega á tanganum er áningarstaður með litlum grasbala, borði og bekkjum. Þaðan er fallett útsýni inn eftir firðinum og inn í fjarðarbotninn. Frá eyraroddanum yst á tanganum og norðurhlið hans er bein sjónlína út eftir firðinum og vel sýnilegt yfir á Reykjatanga og byggingar skólans þar sem er austan megin fjarðarins u.þ.b. 10 km utar í firðinum. Af vegamótum Innstrandavegs og Borðeyrarvegs ofan í hliðinni vestan við þorpið er jafnframt gott útsýni yfir allt þorpið og sér í lagi byggðina á Borðeyrartanga, sem hér er lagt til að verði gerð að verndarsvæði í byggð, og inn eftir Lækjardal allt að skógræktinni í Vigdísarlundi.

Til viðbótar við fyrrnefnda línu húsa eru fjögur hús til viðbótar á Borðeyrartanga. *Gamla sláturhúsið* liggur í norður-suður og er staðsett á bak við kaupfélagshúsið. Borðeyrarvegur liggur meðfram húsinu og út á Austureyrina. Upp að því liggur nýja *sláturhúsið* í austur-vestur undir melbakknum. Þaðan er svo stuttur spölur í *Tómasarbæ* sem stendur undir melbakknum vestan til, skammt frá læknum. Á milli þessara húsa og

fyrirnefndrar línu húsa við sjávarkantinn er talsvert opið svæði sem er annars vegar órækt og hins vegar ómalbikuð aðkeyrsla að sláturhúsinu. Þetta svæði býður upp á margvíslega möguleika til þess að byggja upp skemmtilegt almenningsrými, líkt og Aron Stefán Ólafsson hefur gert tillögu að í nýlegri B.S. ritgerð sinni. Lega þessara húsa skapar ásamt húsaröðinni við sjávarkantinn heildstæða byggð með miklu innra samræmi og skapar sterkt auðkenni og svipmót fyrir svæðið í heild.

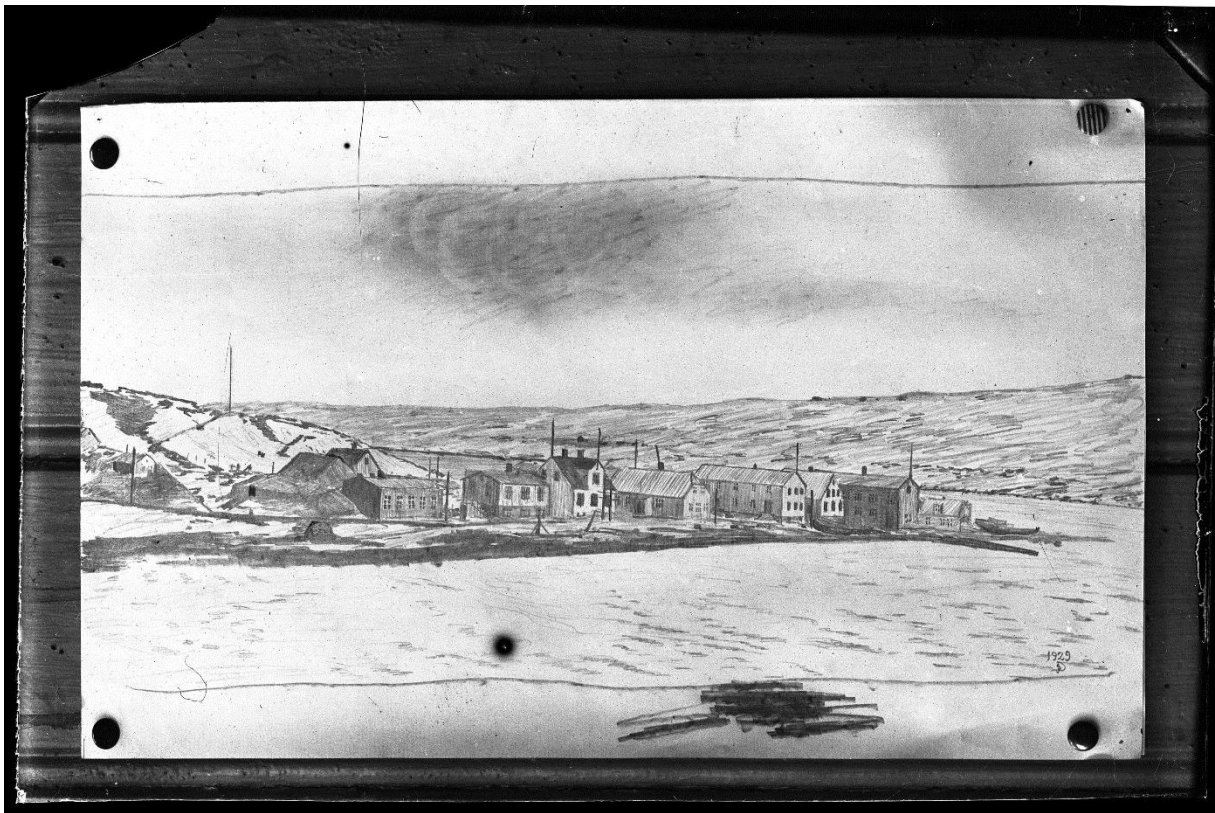
Mynd 51. Núverandi götummynd Borðeyrarvegjar. Húsin frá vinstri til hægri eru: Brynjólfshús (1924), Ólafshús (1924), Landssímahús (1911), Riishús (1860), Kaupfélagshús (1959) og Tangahús (1928). Hæðarlína Borðeyrarmels sést í bakgrunni en strandlengjan í forgrunni. Mynd: Aron S. Ólafsson.

Mynd 52. Götummynd Borðeyrarvegjar árið 1930. Húsin frá vinstri til hægri eru: Brynjólfshús, Ólafshús, Landssímahús, Riishús, Langapakkhús (1878–1958), Verzlunarhús Péturs Eggerz (+/- 1864–1941), Sýslumannshús/Brydeshús (1878–1941), Tangahús. Mynd: Aron S. Ólafsson.

4.2 Greining á svipmóti

Þéttbýlið á Borðeyrartanga, því svæði sem lagt er til að verði gert að verndarsvæði í byggð, ber þess skýr merki að þorpið byggðist upp í kringum verslun kaupmanna og þjónustu við þá en jafnframt er sem byggðin sé frosin í tíma þar sem engin uppbygging hefur verið um áratuga skeið og lítil starfsemi orðin eftir og fáir íbúar. Hún hefur því ríkt menningarsögulegt gildi og virkar nánast eins og safn um sögu verslunar og þéttbýlismyndunar á 19. og 20. öld. Byggðin er lágreist og látlaus og staðsetning húsa byggir á hagnýtingu og praktík fremur en sjónrænu gildi og nokkuð er um opin rými þar sem náttúran fær að njóta sín. Þó er takmarkað rými tangans vel nýtt og meirihluti húsanna standa mjög þétt saman og sum alveg sambyggð. Helsta sjónræna einkenni byggðarinnar er röð sex húsa sem standa við sjávarsíðuna á suðurhlið tangans og ná frá læknum og fram á ytri hluta tangans en einnig mótast svipmót hennar töluvert af náttúrulegum takmörkum svæðisins, þ.e. fjörunni að sunnan-, austan og norðaustanverðu, læknum að vestanverðu og malarkambinum að norðanverðu. Töluvert samsvörun er á milli byggingarstíls húsanna, sem eru flest í einföldum stíl og ýmist úr timbri eða steinsteypu. Þó sker eitt hús sig töluvert úr og spillir heildarsvipmóti byggðarinnar með móðernískum stíl auk þess að raska þeirri sjónrænu og fallegu röð húsa við sjávarsíðuna sem hefur verið einkennandi fyrir þorpið áður en tvö af elstu húsum þess brunnu til grunna árið 1941. Hér á eftir verður farið í nánar helstu einkenni svipmóts byggðarinnar þrep fyrir þrep eftir leiðbeiningum Minjastofnunar.

Mynd 53. Byggðin á Borðeyrartanga árið 1929 líkt og hún birtist listamanninum Jóni Jónssyni Dahlmann. Mynd í eigu Ljósmyndasafns Íslands.

4.2.1 Byggingarlist

Húsin á Borðeyrartanga flokkast annars vegar í dæmigerð íbúðarhús verkafólks á fyrri hluta 20. aldar og hins vegar í hús sem byggð eru undir verslun og afurðavinnslu henni tengdri. Byggðin er lágreist og látlaus og húsin að mestu laus við hvers kyns skraut og skruð. Tvö íbúðarhús (*Tómasarbær* (10) og *Ólafshús* (2)) eru einföld og fremur lítil timburhús með bárujárnsklæðningu, einlyft með risi og kjallara en tvö eru steinsteypt íbúðarhús sem þó eru nokkuð ólík. *Brynjólfsús* (1) var byggt sem samkomuhús á árunum 1924–1926 og er lágreist hús án kjallara og með lágu risi en *Landssímahúsið* (3) þótti reisulegt, stórt og veglegt hús þegar það var byggt árið 1911. Það er einlyft en kjallari þess aðeins niðurgrafinn að hálfu.

Rishæð er nokkuð há og húsið með háum mæni. Húsið stendur því nokkuð hátt þrátt fyrir að teljast einlyft. Við hlið þess stendur elsta hús bæjarins, *Riishús* (4), byggt árið 1860. Það er timburhús af eldri gerð, klætt lóðréttu listapili og með hlöðnum grunni. Stafnar þess vísa í norður og suður og hefur sú lega hússins mótað heildarsvipmót byggðarinnar alla tíð. Húsið er fremur látlaust en þó skreytt með glugga- og

Mynd 54. Riishús sumarið 2017. Húsið er elsta hús þorpsins og hjarta þess. Í baksýn hægra megin má sjá Kaupfélagshúsið. Stíll þess og lega í götumyndinni er töluvert á skjön við heildarsvipmót Borðeyrar og raskar götumyndinni.

hurðaföldum og vindskeiðum auk þess sem gaflsneitt þakið gefur því ákveðið sérkenni meðal húsa af þessari gerð. Húsið stendur fyrir miðjum tanganum og má segja að sé hjarta bæjarins. *Gamla sláturhúsið* (7) og *fjarrétt* (8) sem byggt er við norðurenda þess eru hús úr timburgrindum með bárujárnsklæðningu á steypum grunni og alfarið laus við skraut en nýja *sláturhúsið* (9) er aftur steinsteypt iðnaðarhús í fúnksjónalískum stíl en einnig laust við skreytingar. *Tangahús* (6) sker sig frá öðrum húsum á svæðinu að því leyti að það er tvílyft. Staðsetning þess yst á tanganum og sterkur rauður litur á veggjum þess markar því einnig nokkra sérstöðu og gerir húsið að einu helsta kennileiti bæjarins. Það samrýmist þó ágætlega heildarsvipmóti bæjarins þar sem það er látlaust og laust við skruð auk þess sem lega þess í norður-suður samræmist vel gömlu heildarmynd bæjarins. Það hús sem helst sker sig úr frá öðrum húsum á svæðinu er *kaupfélagshúsið* (5). Það var byggt á árunum 1958–1960 og er módernískt steinsteypt hús með einhalla þaki. Það snýr stöfnum í austur og vestur og baka til við húsið er stór vörugeymsla, svo að úr lofti virðist byggingin í heild sem hálfgerð hrúgald. Það brýtur því töluvert upp svipmót húsalengjunnar meðfram Borðeyrarvegi út eftir tanganum. Einnig eru á því stórir póstalausir búðargluggar sem brjóta talsvert upp

heildarmynd húsakynna á svæðinu. Þá stendur það um 5 metrum aftar en önnur hús við veginn, þar sem rúm var gert fyrir bílastæði framan við húsið. Eykur það enn á framandleika hússins á þessum stað.

Mynd 55. Byggðin á Borðeyri myndar heildstætt svipmót með lágreistum húsum sem falla vel inn í landslagið.

Að kaupfélagshúsinu undanskildu myndar byggðin á tanganum nokkuð heildstætt svipmót þar sem öll húsin eru lágreist og látlaus og að mestu laus við skraut. Form þeirra og byggingarstíll ber þessi merki að í flestum tilfellum hafi upphaflega verið byggt með takmörkuðum fjárhag en jafnframt að vandað hafi verið til verka við gerð húsanna og við val á staðsetningu þeirra svo að byggðin myndi samstæða heild. Gerir þar lítið til þó að byggingarefni séu ólík þar sem önnur stíleinkenni húsanna eru keimlík. Flest hafa húsin mænispök klædd bárujárn og gluggar eru almennt af svipaðri stærð og ýmist með krosspósta gluggum eða 6–9 ramma gluggum. Þessi stíleinkenni auka á samsvörun húsanna. Staðsetning Tómasarbæjar undir melbrekkunni aftan við Ólafshús og gamla og nýja sláturhússins austar á norðurhlið svæðisins lokar svo byggðinni svo að hún myndar samstæða heild sem liggur nánast eins og sporaskja og þekur þannig stóran hluta tangans. Einnig skapar þessi lega húsanna stórt svæði í miðju tangans sem býður upp á margvíslega notkun sem almenningsrými.

Út frá byggingarlistarlegu sjónarmiði er ekki að finna neitt sérstakt eða einstakt við húsakostinn á Borðeyrartanga. Húsin eru keimlík sambærilegum húsum víða um land, en þó hefur Riishús nokkra sérstöðu á svæðinu. Hins vegar myndar húsaþyrpingin svipmót sem hefur talsvert sjónrænt gildi þar sem samsvörun húsanna er mikil og formgerð þeirra fellur vel að umhverfinu.

Listrænt gildi/byggingarlistarlegt gildi: **Miðlungs**

4.2.2 Menningarsögulegt gildi

Líkt og fram kemur í sögulegu yfirliti hér að framan á verslunarstaðurinn á Borðeyri á sér langa sögu, allt aftur til landnáms. Eiginlegt þéttbýli varð þó ekki fyrr en upp úr miðri 19. öld. Borðeyri var gerð að löggildum verslunarstað með tilskipun konungs árið 1846 en það var fyrst 12 árum síðar sem föst búseta kaupmanns hófst þar þegar Pétur Friðriksson Eggerz

byggði sér torfbæ og hóf verslunarstörf, en tveimur árum síðar reisti hann fyrsta timburhúsið á staðnum og stendur það enn. Eftir að verslun hófst á ný á Borðeyri um miðja 19. öld varð þar strax miðstöð viðskipta fyrir íbúa úr öllum nærliggjandi sveitum svo að þorpið var um skeið kallað höfuðstaður þriggja sýslna. Sú hagsbót sem upptaka verslunar á Borðeyri var fyrir íbúa á svæðinu er ótvíræð, en þeir höfðu áður þurft að ferðast um langan veg og nota til þess marga daga yfir hábjargræðistímam til að sækja sér nauðpurftir. Tilurð verslunarstaðarins Borðeyrar var því mikil lyftistöng fyrir héraðið.

Mynd 56. Borðeyri var í örum vexti á upphafsárum 20. aldar. Myndin er tekin af Birni Blöndal póstmestara á Hvammstanga á árunum 1914–1918. Hún er í eigu Ljósmyndasafns Íslands.

uppbygging á staðnum á fyrstu áratugum 20. aldar sem ber merki um stórhug heimamanna og framfaravilja. Þar spilaði staðsetning sýslumannsskrifstofu Strandasýslu á Borðeyri á árunum 1909–1938 drjúgan þátt en þó hefur skiptistöð Landssímans sem opnuð var á Borðeyri árið 1908 haft enn meiri áhrif, en hún var mikilvægur tengiliður á milli landsfjórðunga í símkerfi landsins um áratuga skeið eða þar til starfsemin var flutt nokkra kílómetra inn með firðinum að Brú og nýtt hús reist undir starfsemina. Þá var Verslunarfélag Hrútfirðinga, sem síðar hét Kaupfélag Hrútfirðinga, öflugt og stóð fyrir mikilli uppbyggingu á staðnum og var þar helsti

Þessi litli verslunarstaður varð ein helsta útflutningshöfn lifandi búfenaðar frá Íslandi á síðustu áratugum 19. aldar og þar átti Félagsverslunin við Húnaflóa sitt helsta aðsetur á áttunda áratug 19. aldar, en hún var um skeið eitt umfangsmesta verslunarfélag landsins og spilaði stóran þátt í því að umbylta verslunarmálum Íslendinga á þessu umbrotaskeiði í sögu landsins. Árið 1878 flutti þangað 16 ára drengur frá Danmörku og gerðist ólaunaður verslunarlærlingur hjá Valdimar Bryde, sem setti á fót fastaverslun á Borðeyri sama ár. Þessi drengur hét Thor Jensen og varð síðar umsvifamikill í íslensku atvinnulífi og er ættfaðir Thorsaranna, sem hafa verið áberandi í viðskiptalífi og stjórnámálum á Íslandi um áratuga skeið. Þegar verslunarstöðum tók að fjölga í nágrenni Borðeyrar um aldamótin 1900, svo sem á Hvammstanga, á Hólmavík og í Búðardal, fór smám saman að draga úr umfangi og umsvifum verslunar á Borðeyri. Engu að síður var mikil

atvinnuveitandinn nær alla 20. öldina og þjónaði þörfum bænda úr nærliggjandi sveitum, keypti afurðir þeirra og tryggði þeim helstu nauðsynjar. Á kreppuárunum leiddu deilur verkamanna við kaupfélagið til verkfallsaðgerða sem breiddust um allt norðurland og eru frægar í verkalyðssögu landsins og kallast Borðeyrardeilan. Borðeyri varð þó aldrei fjölmennur þéttbýlisstaður og mjög hefur dregið úr íbúafjölda og starfsemi á staðnum í byrjun 21. aldar eftir að kaupfélagið hætti starfsemi í kringum aldamótin og dregið hefur smám saman úr skólastarfi samhliða fækkun barna í nærliggjandi sveitum.

Þetta agnarsmáa þorp við Hrutafjörð á sér því risavaxna sögu sem hefur ótvírætt menningarsögulegt gildi fyrir nærliggjandi héröð og í raun landið allt. Byggðin á Borðeyrartanga, sem hér er lagt til að verði gerð að verndarsvæði í byggð, ber þessari sögu glögg merki. *Riishús* (4) var fyrsta húsið sem reis á hinum nýja verslunarstað, að undanskildum litlum torfbæ, árið 1860 og stendur enn. Það er elsta uppistandandi hús við Húnaflóa²⁴¹ og hefur

verið friðað að skipun ráðherra frá árinu 2000. Tvö yngri hús á Borðeyri standa jafnframt á grunnnum eldri húsa og var notast við hluta úr eldri húsunum í gerð þeirra yngri. *Tómasarbær* (10), byggður 1935, stendur á grunni torfbæjar sem byggður var upp úr 1880 og grunnur

Mynd 57. Borðeyri árið 1932. Mynd í eigu Ljósmyndasafns Íslands.

Ólafshúss (2), reist 1924, er frá árinu 1902. Þannig má rekja sögu Borðeyrar smám saman aftur nánast til fyrstu tíðar hins endurreista verslunarstaðar út frá byggingarsögu þessara húsa. *Gamla sláturhúsið* (7) hefur einnig ríkt menningarsögulegt gildi. Það var byggt árið 1914 og var á meðal fyrstu sláturhúsa sem byggð voru sérstaklega í þeim tilgangi hér á landi, en það elsta er frá 1907. Það hefur aldrei verið notað sem annað en sláturhús eða í tengslum við slíkt starf og því hefur svo til ekkert verið breytt frá upphafi. Það veitir því einstaka innsýn í upphaf innanhússlátrunar hér á landi, sem var mikilvægur vendipunktur í atvinnusögu landsmanna í byrjun 20. aldar. Loks er *Landssímahúsið* (3) elsta steinsteypa húsið í Hrutafirði og á meðal elstu steinsteypuhúsa á Norðurlandi vestra. Það gegndi í tæplega hálföld mikilvægu hlutverki sem skiptistöð í símkerfi landsins og voru þar að jafnaði 3–4 starfsmenn. Skiptistöðin á Borðeyri var landsfræg og þótti gegna mikilvægu hlutverki sökum staðsetningar stöðvarinnar á mörkum Vesturlands og Norðurlands.

²⁴¹ Sjá röksemdafærslu í kafla 3.3

Önnur hús á svæðinu hafa minna menningarsögulegt gildi á landsvísu en eiga sér ríkan sess í héraðssögu. Má þar nefna samkomuhúsið (1) sem byggt var á árunum 1924–1926 af Málfundafélagi Hróttfirðinga og hýsti margvíslegar samkomur og skemmtanir áður en því var breytt í íbúðarhús á fimmta áratugnum. *Tangahúsið* (6) skipar sérstakan sess í hugum heimamanna þar sem saga Borðeyrar á 20. öld birtist með einkar skýrum hætti í sögu hússins. Það var byggt af miklum stórhug árið 1928 en brann tæpum þremur árum síðar og stóðu aðeins útveggir þess uppi árum saman. Það var endurreist að hluta til árið 1951 en ekki að fullu fyrr en 1978. Þannig birtast í sögu hússins bæði hrakfarir þorpsins og þrautsegja heimamanna við að halda lífi í byggðinni.

Mynd 58. Horft í vestur frá eyraroddanum með Tangahús í forgrunni. Húsaröðin sem hér sést hefur staðið óbreytt frá því Tangahús var reist árið 1928 ef frá eru skilin tvö hús sem brunnu árið 1941 og stóðu á milli Tangahúss og Riishúss. Ásýnd götumyndarinnar hefur því staðið lítið breytt í nærri heila öld.

Menningarsögulegt gildi byggðarinnar á Borðeyrartanga felst þó ekki síst í götumynd og heildarsvipmóti sem hefur lítið sem ekkert breyst frá því að þorp tók að myndast þar fyrir 160 árum síðan. Húsaskipanin, röðun húsa á tanganum, lega Borðeyrarvegjar meðfram fjörunni og sjónrænt útlit þorpsins hefur aðeins tekið smávægilegum breytingum frá upphafi byggðarinnar og engar nýbyggingar hafa verið reistar þar í meira en hálfa öld, ef endurbygging Tangahúss árið 1978 er frátalin. Að því undantöldu er yngsta

bygging á svæðinu nýja *sláturhúsið* (9) sem byggt var árið 1963. Að koma til Borðeyrar er því að mörgu leyti líkt því að stíga í tímavél og ferðast nokkra áratugi aftur í tímann, eða inn á lifandi safn um sögu Íslands á fyrri helming 20. aldar, þegar geysilegar framfarir í tækni, atvinnu- og lifnaðarháttum, menningu og félagslífi gjörbreyttu lífi landsmanna.

Menningarsögulegt gildi: **Hátt**

4.2.3 Umhverfisgildi

Byggðin á Borðeyrartanga hefur frá upphafi mótast og takmarkast af umhverfi tangans og náttúrulegum takmörkum hans, malarbakka Borðeyrarmels að norðanverðu, læknum að vestanverðu og fjöruborðinu að sunnan- og austanverðu. Engin landfylling hefur verið sett til að stækka

Mynd 59. Borðeyri á áttunda áratug síðustu aldar.

byggingarland og því hefur byggðin algjörlega mótast af þessum

takmörkum. Þar sem byggðin er lágrest og nokkuð dreifð þá skyggja húsin ekki á landslagið. Þvert á móti fellur byggðin vel að landslaginu í kring og tekur mið af þeim mörkum sem henni er sett af umhverfinu. Þannig spila umhverfi og byggð vel saman. Frá svæðinu er því gott útsýni til allra átta, ekki síst til suðurs inn með firðinum og til norðurs út eftir firði. Nálægð við náttúruna er mikil og aðeins stuttur gangur út úr byggðinni og í skógræktina í Vigdísarlundi eða upp í óræktað votlendi og móa. Einnig er mikil nálægð við dýralíf þar sem töluvert er af mófugli og sjófuglum á svæðinu auk þess sem fyrir kemur að selir geri sig heimankomna í fjöruborðinu í vikinni íbúum og gestum til mikillar ánægju.²⁴²

Sjávarkanturinn, fjaran og malarkamburinn eru áberandi í umhverfi svæðisins á Borðeyrartanga en það er að öðru leyti laust við sérstök náttúruleg kennileiti sem auðkennt gætu svæðið. Upplifun íbúa og gesta af nálægð við náttúru og dýralíf er þó mjög mikil og má segja að kyrrð og ró í nálægð við náttúru sé eitt af helstu einkennum og um leið styrkleikum Borðeyrar.

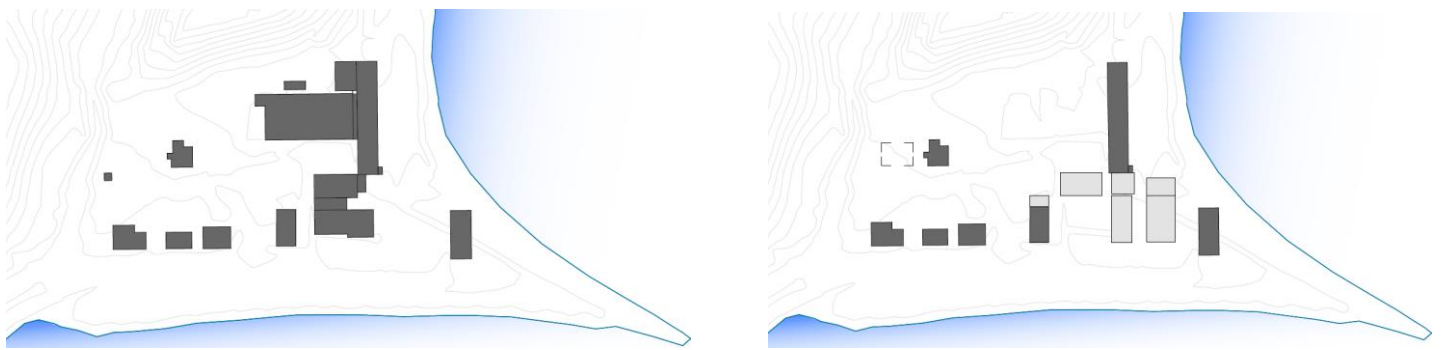
Umhverfisgildi: **Hátt**

4.2.4 Upprunalegt gildi

Líkt og greint er frá í ítarlegu máli í kafla 3.3 hefur byggðin á Borðeyrartanga ekki tekið miklum breytingum síðastliðin hundrað ár eða svo, eða frá því á fyrstu áratugum 20. aldar. Flest þeirra húsa sem nú standa á svæðinu, eða sex af tíu, voru byggð á árunum 1911–1935 og þar af voru tvö byggð á grunnnum eldri húsa. Ásýnd flestra þeirra hefur lítið breyst. Þá hefur *Riishús* staðið lítið breytt á sama stað frá því það var byggt árið 1860. Það sama má segja um

²⁴² Vef. „Kópur heimsækir Katrínu“, feykir.is. 10. maí 2013. Vefslóð: <http://www.feykir.is/is/frettir/kopur-heimsaekir-katrinu>

götumyndina, en Borðeyrarvegur – sem áður var í daglegu tali kallaður „boulevard“ eða breiðstræti – hefur legið á milli húsaráðarinnar og fjörunnar sunnan megin á tanganum frá upphafi. Vegurinn beygir til norðurs þegar komið er austur fyrir kaupfélagshúsið og hefur verið þannig a.m.k. frá því í byrjun 20. aldar þegar hann er teiknaður með þeim hætti á korti danskra landmælingamanna. Mögulega hefur þó vegstæðið færst til þegar *Tangahús* var reist árið 1928 eða þegar Sýslumannshúsið brann til grunna árið 1941. Eldsvoðinn í febrúar það ár var mikið áfall fyrir þorpið enda brunnu þá tvö af elstu húsum þess til grunna. Sá atburður breytti svipmóti Borðeyrar þónokkuð enda voru húsin stór hluti af ásýnd þorpsins og einkennandi legu húsanna meðfram sjávarkantinum. Tveimur áratugum síðar var kaupfélagshúsið reist en lega þess og útlit er nokkuð á skjön við heildarsvipmót byggðarinnar. Frá því að *kaupfélagshúsið* og *nýja sláturhúsið* voru reist á árunum 1958, þegar sú vinna hófst með niðurrifi Langapakkhúss, til 1964, þegar nýja sláturhúsið var fullgert, hefur engin bygging verið reist sem breytt hefur svipmóti svæðisins. *Tangahús* var endurbyggt að fullu árið 1978 og tvær litlar viðbyggingar – frystiklefi kaupfélagsins og gærusöltunarhús sláturhússins – voru rifnar niður upp úr aldamótum en þær framkvæmdir hafa engin teljandi áhrif haft á heildarsvipmót svæðisins. Það verður því að teljast óbreytt frá því á sjöunda áratug síðustu aldar og aðeins lítillega breytt frá ásýðnu þorpsins á millistríðsárunum.

Mynd 60. Svipmót byggðarinnar á Borðeyrartanga hefur ekki tekið miklum breytingum í tímans rás. Kortið til vinstri sýnir núverandi mynd hennar en kortið til hægri sýnir byggðina líkt og hún var árið 1930. Ljósu húsin eru þau sem hafa horfið á braut. Kortin teiknaði Aron Stefán Ólafsson árið 2013.

Húsakynninn sjálf hafa í flestum tilfellum litlum breytingum tekið frá upphaflegri mynd þeirra. Við *Brynjólfsús* (1) var lítill inngangsskúr byggður að austanverðu árið 1939 og útihús sem stóðu á lóð þess að vestanverðu og norðanverðu voru rifin einhvern tíma fyrir 1970. Að öðru leyti stendur húsið óbreytt að utanverðu, en innanhúss hafa ýmsar breytingar verið gerðar í gegnum tíðina. *Ólafshús* (2) hefur svo til ekkert breyst frá því það var reist árið 1924 og hefur á síðastliðnum árum verið endurgert í upprunalegri mynd. Aðeins útitröppur og útidyrarhurð á vesturenda hússins hafa breyst en auk þess hefur lóðin verið endurbætt. *Landssímahúsið* (3), *gamla sláturhúsið* (7) og *Tómasarbær* (10) standa lítið breytt frá upphaflegri mynd, en þó hefur einum kvisti verið bætt við sitt hvort húsið og lóð Landssímahússins endurbætt. Þak sláturhússins var endurgert og útliti þess breytt lítillega upp úr miðri 20. öld og árið 1979 var þaki á norðurenda hússins breytt svo að nú er mænispak á öllu húsinu. Engar aðrar breytingar

hafa verið gerðar á ytri byrði hússins. Útihús sem áður stóðu á lóðum Landssímahúss og Tómasarbæjar hafa og verið fjarlægð. *Riishús* (4) er elsta hús Borðeyrar. Því hefur nokkuð verið breytt í gegnum tíðina með bíslögum á vestur- og austurhlið, viðbyggingu við norðurstafn og viðbættum kvisti á austurhlið og bárujárnsklæðningu á þaki og veggjum.

Inngangur hússins hefur margsinnis verið færður og hefur verið á vesturhlið, austurhlið og suðurstafni. Frá árinu 2000, þegar húsið var friðað að skipun ráðherra, hefur húsið verið endurgert í upprunalegri mynd og allar viðbætur við húsið fjarlægðar að undanskildum kvisti á austurhlið, en honum var snemma bætt við húsið og er sýnilegur á ljósmynd frá árinu 1883, og bárujárnsklæðningu á þaki. *Tangahúsið* (6) var reist árið 1928 en það brann þremur árum síðar og var aðeins endurbyggt að hluta árið 1951. Suðurhluti þess var endurbyggður árið 1978 og eru það síðustu meiriháttar byggingarframkvæmdir á Borðeyrartanga. Ytra byrði hússins breyttist ekki mikið við endurbygginguna en þó voru útveggir lækkaðir lítið eitt og áberandi kvistur settur í þakflötinn að vestanverðu. Nokkrar minniháttar breytingar hafa verið gerðar á útihurð og gluggum. *Fjarrétt* (8), *kaupfélagshús* (5) og *nýja sláturhús* (9) standa svo til óbreytt frá því þau voru byggð upp úr miðri 20. öld.

Mynd 61. Tómasarbær er byggður árið 1935 á grunni eldri torfbæjar sem stóð á sama stað og bar sama nafn. Grunnurinn er hlaðinn úr steingrýti. Mynd tekin af Benjamín Kristinssyni sumarið 2017.

Af ofangreindu má sjá að breytingar á heildarsvipmóti byggðarinnar á Borðeyrartanga hafa verið minniháttar, ef frá eru talin áhrif brunans árið 1941 og bygging kaupfélagsins árið 1959. Má telja að það séu einu framkvæmdirnar sem spillt hafa upprunalegu gildi svipmóts byggðarinnar. Á móti má telja að endurgerð nokkurra húsa á svæðinu hafi haldið trúnaði við svipmót þess og styrkt upprunagildi þess.

Upprunalegt gildi: **Hátt**

4.2.5 Ástand

Hvað ástand varðar má skipta byggðinni á Borðeyrartanga í tvennt. Annars vegar eru hús sem

Mynd 62. Ólafshús sumarið 2017. Húsið hefur verið endurgert eftir upphaflegri mynd og er vel viðhaldið og staðarprýði.

hafa verið endurbyggð í upprunalegri mynd (*Riishús (4)*, *Ólafshús (2)*), hús sem hefur lítið verið breytt en ekki endurbyggð í upprunalegri mynd (*Landssímahús (3)*) eða hús sem hefur verið haldið við en hafa tekið einhverjum breytingum (*Tangahús (6)*), sbr. kafla 4.2.4. Þessum húsum hefur öllum verið haldið vel við og ástand þeirra er mjög gott, þó að aðeins sé farið að sjá á Landssímahúsinu. Sérstaklega eru Ólafshús, Riishús og Tangahús staðarprýði og styrkja mjög heildaryfirbragð svæðisins. Hins vegar eru *Brynjólfshús (1)*, sem er mjög illa farið og óíbúðarhæft, og húsin sem standa á kaupfélagslóðinni og hafa ekki verið í

notkun um langt skeið. Það eru *kaupfélagshúsið (5)*, *gamla sláturhúsið (7)*, *fjárréttin (8)* og *sláturhúsið (9)*. Þessum húsum hefur lítið sem ekkert verið haldið við síðastliðinn áratug og jafnvel lengur og er farið að sjá verulega á þeim. Í núverandi ástandi eru þau í raun lýti á ásjónu svæðisins og munu skemmast og sum jafnvel verða ónýtt innan fárra ára verði ekkert að gert. Loks er unnið að endurbótum á einu húsi (*Tómasarbæ (10)*) og eru þær komnar vel á veg þegar þetta er ritað í janúar 2018. Í þeim endurbótum hefur engu verið breytt í ytra byrði hússins og er það því nálægt upprunalegri gerð, að fráskildum kvisti á vesturhlið hússins sem ekki var á fyrstu gerð hússins.

Mynd 63. Gamla sláturhúsið sumarið 2017. Það er byggt árið 1914 og heyrir því undir aldursfriðunarákvæði laga um menningarmínjar. Húsinu hefur ekki verið haldið við um langt skeið og húsið liggur undir skemmdum.

Ástand útisvæða á Borðeyrartanga má segja að skiptist einnig í tvennt. Borðeyrarvegur og fjaran á suðurhlið tangans eru í góðu ástandi. Þar hefur verið komið fyrir fallegum

áningarstað fyrir ferðamenn ásamt upplýsingaskilti um sögu þorpsins. Eykur þetta svæði mjög á sjónrænt gildi svæðisins og upplifun af heimsókn þangað. Sjóvarnargarður á tanganum norðanverðum er einnig nýlegur og í góðu ástandi. Svæðið sem liggur á bak við húsaröðina

við Borðeyrarveg, á milli hennar og malarkambsins, er hins vegar að mestu í órækt og notað sem geymslupláss fyrir úr sér gengin ökutæki og annað rusl. Spillir það nokkuð heildaryfirbragði svæðisins.

Ástandsgildi: **Miðlungs**

4.3 Varðveislugildi

Sé tekið mið af ofangreindum þáttum má sjá að heildarvarðveislugildi svæðisins er töluvert. Þar spilar menningarsögulegt gildi svæðisins stærsta rullu þar sem Borðeyri skipar mikilvægan sess í verslunarsögu héraðsins og raunar á landsvísu. Einnig er upprunalegt gildi heildarmyndar svæðisins hátt þar sem byggðin hefur lítið breyst í tímans rás og hefur staðið nánast óbreytt í meira en hálfri öld. Niðurstaðan er því sú að varðveislugildi svæðisins teljist hátt.

Varðveislugildi: **Hátt**

Tafla 2. Heildarmat á varðveislugildi.

	Byggingarlist / listrænt gildi	Menningarsögulegt gildi	Umhverfis gildi	Upprunalegt gildi	Ástand	Varðveislumat
Borðeyrartangi	Miðlungs	Hátt	Hátt	Hátt	Miðlungs	Hátt

5. Verndarflokkar

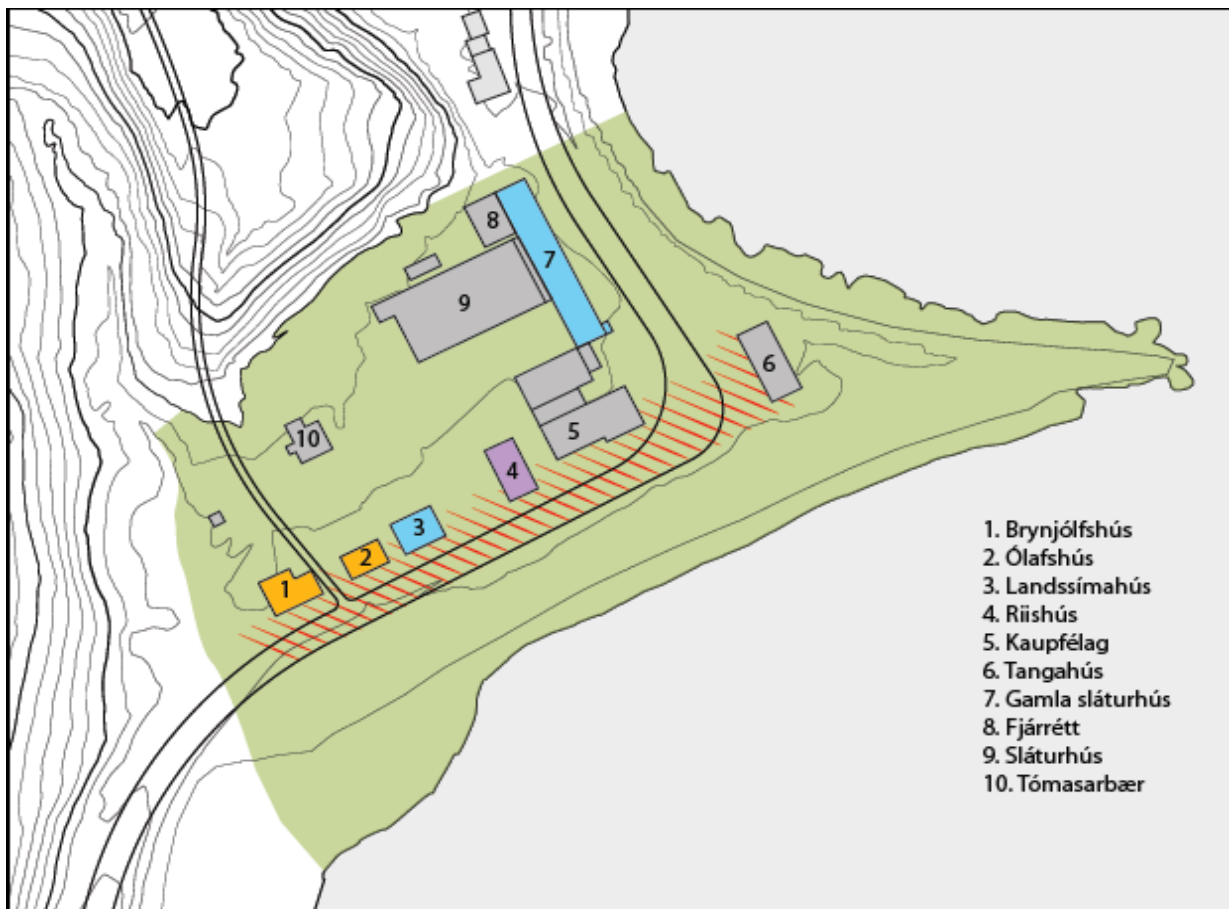
Í þessum kafla verður farið yfir þá verndarflokka sem lagt er til að verði látnir gilda um verndarsvæðið á Borðeyrartanga. Forsendur þeirra er að finna annars vegar í lögum um menningarminjar nr. 80/2012 um verndun húsa, mannvirkja og leifar þeirra og hins vegar skv. leiðbeiningum Minjastofnunar Íslands þar sem verndarflokkar eru skilgreindir út frá varðveislugildi húsa, götumynda, húsapýrpinga o.fl.

5.1 Hús og mannvirki sem falla undir ákvæði laga um menningarminjar

Á verndarsvæðinu er eitt hús sem hefur verið friðlýst samkvæmt skipun ráðherra frá árinu 2000 og nýtur allra þeirra ákvæða um vernd sem um getur í lögum um menningarminjar nr. 80/2012. Það er *Riishús* (4), byggt árið 1860 og er því elsta hús á Borðeyri og elsta uppistandandi hús við Húnaflóa. Þar að auki teljast tvö hús til viðbótar friðuð samkvæmt 29. gr. sömu laga, en þar segir að öll hús og mannvirki sem séu 100 ára eða eldri séu friðuð og njóti lögbundinnar verndar í samræmi við það. Umrædd hús eru *Landssímahúsið* (3), byggt 1911, og *gamla sláturhúsið* (7), byggt árið 1914. *Ólafshús* (2) er samkvæmt fasteignaskrá byggt árið 1902 og ætti því einnig að falla undir sömu ákvæði. Í húsakönnun sem undirritaður vann í tengslum við tillögu um að byggðin á Borðeyrartanga verði gerð að verndarsvæði í

byggð er hins vegar komist að þeirri niðurstöðu að húsið sé byggt árið 1924. Það fellur því ekki undir hundrað ára regluna svokölluðu. Um það gildir hins vegar 30. gr. sömu laga þar sem segir að eigendur húsa sem byggð séu árið 1925 eða fyrr sé skylt að „leita álits hjá Minjastofnun Íslands“ ef þeir hyggjast breyta þeim, flytja þau eða rífa. Sama ákvæði gildir um *Brynjólfsús* (1) sem byggt var á árunum 1924–1926 og er skráð með eldra ártalinu í fasteignaskrá. Önnur hús á svæðinu falla ekki undir ákvæði þessara laga.

Líkt og fram kemur í fornleifaskráningu Margrétar Hallmundsdóttur og Caroline Paulsen um Borðeyri fundust „engar minjar“ á svæðinu við vettvangskönnun þegar skráningin var gerð árið 2008.²⁴³ Undirritaður fór um svæðið ásamt Sólveigu Huldu Benjamínsdóttur fornleifafraeðingi og Benjamín Kristinssyni, deildarstjóra á Byggðasafni Húnavetninga og Strandamanna, síðsumars árið 2017 og var komist að sömu niðurstöðu og því ekki talin þörf á frekari fornleifaskráningu að svo stöddu.

Mynd 64. Verndarsvæði og mannvirki innan þess. Litamerkingar vegna verndarflokka eru útskýrðar í kafla 5.2 í þessari greinargerð. Kort: Jón Rafnar Benjamínsson, landslagsarkitekt.

²⁴³ Margrét Hallmundsdóttir og Caroline Paulsen, *Fornleifakönnun vegna skipulags á Borðeyri í Hrótafirði*, bls. 14.

5.2 Verndarflokkar samkvæmt varðveislumati

Við afmörkun verndarflokka er byggt á ofangreindu varðveislumati ásamt húsakönnun. Verndarstaða einstakra húsa er tilgreind í kafla 5.1 og á mynd 64 í sama kafla. Þar eru friðlýst hús merkt með fjólubláum lit, friðuð hús með bláum lit og umsagnarskyld hús með appelsínugulum lit. Myndin sýnir einnig verndarsvæðið og er það merkt með grænum lit. Hér er jafnframt lagt til að götumynd Borðeyrarveggar meðfram suðurhlið tangans og út á eyraroddann njóti sérstakrar verndar og er hún merkt á myndinni með rauðum lit. Ekki er gert ráð fyrir að aðrar samstæður húsa né aðrar heildir innan verndarsvæðisins verði gefið aukið varðveislugildi sem varðveisluverð heild að svo stöddu.

6. Skilmálar um verndun og uppbyggingu

Skilmálar þessir um verndun og uppbyggingu innan þess svæðis á Borðeyri sem lagt er til að gert verði að verndarsvæði í byggð eru settir til að ná fram þeim markmiðum sem sett eru í tillögunni. Hlutverk þeirra er að stýra breytingum innan svæðisins með því að laga þróun og uppbyggingu að þeim sérkennum byggðarinnar sem markmiðið er að vernda og halda á lofti. Mikilvægt er að undirstrika að skilmálar þessir útiloka ekki uppbyggingu á svæðinu heldur setja skýran ramma um hvers eðlis sú uppbygging geti og eigi að vera til að hún valdi ekki tjóni á því sem fyrir er og gildi þess, líkt og dregið hefur verið fram í köflunum hér að framan. Í þessu samhengi er talað um *sambætta verndun*, en með því er átt við markaða stefnu sveitarfélags eða annarra slíkra aðila um að verndun og uppbygging tiltekinna svæða haldist í hendur svo að hvers kyns breytingar miði að því að styrkja þá þætti byggðarinnar sem æskilegt sé að vernda, svo sem heildarsvipmót, byggingarstíl, menningarsögulegt gildi eða annað slíkt. Hér er farið eftir leiðbeiningum Minjastofnunar Íslands þar sem settar eru fram verklagsreglur um það hvernig flokka skuli varðveislugildi einstakra eininga eða heilda innan hvers verndarsvæðis. Flokkarnir eru eftirfarandi:

Hátt varðveislugildi: Minnstir möguleikar á uppbyggingu. Aðgerðir skulu miða að því að bæta það sem fyrir er. Endurbætur á húsum og mannvirkjum skulu færa þau nær upphaflegri gerð.

Miðlungs varðveislugildi: Nokkrir möguleikar á uppbyggingu. Endurbætur skulu miða að því að færa hús eða mannvirki nær upphaflegri gerð en nýbyggingar (t.d. stækkanir eða viðbyggingar) skulu miða að því þær samlagist byggðinni sem fyrir er og virði hlutföll, stílbrögð og svipmót byggðarinnar á svæðinu.

Lágt varðveislugildi: Mestir möguleikar á uppbyggingu. Nýbyggingar skulu falla vel að byggðinni sem fyrir er og taka mið af hlutföllum, stílbrögðum og svipmóti hennar.

Líkt og sjá má af töflu 3 sem upplistar skilmála um verndun og uppbyggingu dreifast byggingar á svæðinu nokkuð jafnt á þessa þrjá varðveisluflokka. Mat undirritaðs er þess vegna að byggðin sé nokkuð frá þolmörkum og því sé enn svigrúm til uppbyggingar á auðum reitum eða þar sem nýrri byggingar mega víkja þar sem þær spilla svipmóti byggðarinnar. Um

alla slíka uppbyggingu gilda eftir sem áður öll lagaákvæði um verndarsvæði í byggð svo að hún þarf að samræmast heildarsvipmóti svæðisins.

Tafla 3. Skilmálar um verndun og uppbyggingu.

Svæði/hús	Varðveislugildi	Skilmálar
Borðeyrartangi	Hátt	<ul style="list-style-type: none"> • Öll uppbygging húsa, mannvirkja og umhverfi þeirra og almenningsrýma skal stuðla að því að styrkja heildarásýnd svæðisins. Viðhalda skal og draga fram söguleg einkenni, samræma umfang og útlit bygginga og mannvirkja. Eingöngu er heimilt að fjarlægja hús eða mannvirki í því skyni að færa byggð nær upphaflegri mynd. • Nýbyggingar skulu miða að því að styrkja heildarásýnd svæðisins, virða útlit þess í umhverfislegu tilliti sem og byggingarstíl og menningarsöguleg einkenni byggðarinnar. • Óheimilt er að reisa hús hærrí en tvær hæðir auk kjallara og rishæðar á svæðinu eða hækka núverandi hús yfir þá hæð. • Virða skal samstæður húsabyrpinga og dreifingu þeirra um svæðið í sögulegu tilliti. Þéttleiki byggðar og bil á milli húsa skal taka mið af því sama. • Fella skal aðkeyrslu, götur og stíga, bílastæði, áningarstaði og annað slíkt að ríkjandi svipmóti byggðarinnar í sögulegu tilliti. • Breytingar á götumynd Borðeyrarveggar meðfram sjávarsíðunni sunnan megin tangans skulu miða að því að færa hana nær upphaflegri mynd. Óheimilt er að færa veginn nema aðsteðjandi hætta, t.d. vegna hækkunar sjávarborðs, sé á að söguleg ásýnd götummyndar spillist eða hætta staði að vegfarendum. • Heimilt er að fjarlægja grunna og aðrar rústir húsa sem ekki hafa menningarsögulegt gildi og ekki voru uppistandandi þegar húsakönnun var gerð, sbr. greinargerð um verndarsvæði í byggð á Borðeyri. • Leggja skal áherslu á að varðveita svipmót fjöru/sjávarkants í núverandi mynd. Gerð mannvirkja í fjöru eða við sjávarsíðuna skal taka mið af menningarsögulegum einkennum og sögulegri ásýnd.
Brynjólfsbús	Miðlungs	<ul style="list-style-type: none"> • Endurbætur skulu miða að því að færa húsið nær upphaflegri mynd. • Breytingar, s.s. stækkun eða viðbyggingar, eru heimilar en skulu miða að því að viðhalda ásýnd hússins og eru háðar umsögn Minjastofnunar skv.

		<p>30. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Heimilt er að reisa skúra eða aðrar litlar byggingar á lóð og sömuleiðis að rækta upp lóðina með gróðri en slíkar framkvæmdir skulu ávallt taka mið af ásýnd hússins og svæðisins í heild.
Ólafshús	Hátt	<ul style="list-style-type: none"> • Endurbætur skulu miða að því að færa húsið nær upphaflegri mynd. • Breytingar á húsi skulu háðar skriflegu leyfi Minjastofnunar. Í því tilliti skal taka mið af 100 ára reglu um aldursfriðun þrátt fyrir endurmat á aldri hússins í húsakönnun. • Stærri breytingar á lóð hússins, s.s. gerð bílastæðis, eru umsagnarskyldar.
Landssímahús	Hátt	<ul style="list-style-type: none"> • Endurbætur skulu miða að því að færa húsið nær upphaflegri mynd. • Breytingar á húsi skulu háðar skriflegu leyfi Minjastofnunar sökum aldursfriðunar (100 ára reglu). • Stærri breytingar á lóð hússins, s.s. gerð bílastæðis, eru umsagnarskyldar.
Riishús	Hátt	<ul style="list-style-type: none"> • Óheimilt er að gera breytingar á húsinu. • Endurbætur skulu miða að því að færa húsið nær upphaflegri mynd. • Óheimilt er að gera breytingar á nánasta umhverfi hússins.
Kaupfélagshús	Lágt	<ul style="list-style-type: none"> • Breytingar á húsi eru heimilar en skulu taka mið af heildarásýnd svæðisins í menningarsögulegu tilliti og umhverfi þess svo að götumynd raskist ekki eða spillist. • Sé húsið rífið skal það gert í því skyni að endurreisa hús á lóðinni í líkingu við eldri húsin sem áður stóðu þar.
Tangahús	Miðlungs	<ul style="list-style-type: none"> • Breytingar og endurbætur á húsinu skulu miða að því að færa það nær upphaflegri mynd.
Gamla sláturhús	Miðlungs	<ul style="list-style-type: none"> • Endurbætur skulu miða að því að færa ytra byrði hússins nær upphaflegri mynd. • Breytingar á húsi að innan- og utanverðu skulu háðar skriflegu leyfi Minjastofnunar sökum aldursfriðunar (100 ára reglu).
Fjárrétt	Lágt	<ul style="list-style-type: none"> • Breytingar á húsi, þ.m.t. niðurrif, eru heimilar en skulu taka mið af heildarásýnd svæðisins í sögulegu tilliti og umhverfi þess.
Sláturhús	Lágt	<ul style="list-style-type: none"> • Breytingar á húsi, þ.m.t. niðurrif, eru heimilar en skulu taka mið af heildarásýnd svæðisins í sögulegu tilliti og umhverfi þess. • Nýbyggingar á lóð skulu taka mið af því að styrkja heildarásýnd svæðisins.
Tómasarbær	Miðlungs	<ul style="list-style-type: none"> • Endurbætur skulu miða að því að færa húsið nær

		<p>upphaflegri mynd.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Breytingar á húsi skulu háðar skriflegu leyfi Minjastofnunar líkt og um aldursfriðun væri að ræða sökum þess að húsið stendur á grunni eldra húss (frá árinu 1881) og líkist því mjög að formi og gerð. • Nýbyggingar á lóð eru heimilar en skulu taka mið af heildarásýnd svæðisins í sögulegu tilliti og umhverfi þess. • Breytingar á lóð, s.s. gerð bílastæðis eða ræktaðs garðs, skulu taka mið af heildarásýnd svæðisins og umhverfi þess.
--	--	---

7. Samráð

Fyllist út af Húnaþingi vestra, í samráði við Vilhelm Vilhelmsson, að loknum íbúafundi sem halda skal samhliða gerð samþykktar sveitarstjórnar.

8. Samþykkt sveitarstjórnar

Fyllist út af Húnaþingi vestra.

9. Staða verndarsvæðis innan skipulags

Á Borðeyri er í gildi deiliskipulag frá árinu 1997. Drög að nýju deiliskipulagi voru gerð árið 2012 en það var ekki klárað. Skipulagið frá árinu 1997 er ekki í samræmi við gildandi aðalskipulag fyrir árin 2014–2026 og því er óvíst hvort nokkuð deiliskipulag á Borðeyri teljist gilt. Á því skipulagi er jafnframt ekki gert ráð fyrir neinum breytingum á byggðinni á Borðeyrartanga né tekið tillit til menningarsögulegrar sérstöðu né annarra þátta sem gætu haft áhrif á stöðu verndarsvæðisins innan skipulags á svæðinu. Það er því ljóst að leggjast þarf í gerð nýs deiliskipulags fyrir Borðeyri þar sem unnið verði út frá lagalegri stöðu verndarsvæðisins á Borðeyrartanga. Einnig verður tekið tillit til lagalegrar stöðu verndarsvæðisins við endurskoðun aðalskipulags þegar tímabili nógildandi skipulags lýkur.

10. Heimildaskrá

Óprentaðar heimildir

Landsbókasafn Íslands – handritadeild:

Landsbókasafn – handritadeild. Lbs. 3635, 4to. Reikningar og viðskiptagögn úr búi Péturs Fr. Eggerz kaupstjóra

Landsbókasafn Íslands – handritadeild. Lbs. 4508, 4to. Verðslunarsaga frá Borðeyri (1848 og 1849).

Landsbókasafn Íslands – handritadeild. Lbs. 150 NF. Bréfasafn Torfa Bjarnasonar.

Landsbókasafn Íslands – handritadeild. Safn Jóns Sigurðssonar 134.

Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ):

ÞÍ. Byggingastofnun Landbúnaðarins 2005. A/32-14. A-Bæjaskjöl.

ÞÍ. Fasteignamat 1916-1918 – undirmat; Strandasýsla.

ÞÍ. Fasteignamat 1930 Bak/1. Borðeyri

ÞÍ. Fasteignamat ríkisins. 1992. F/296-2. Fasteignaskrá Strandasýslu; L/5 Matsgerðir, Strandasýsla. Fasteignamat 1940

ÞÍ. Fasteignamat ríkisins. 1992. L/370. Strandasýsla. Viðbótar- og endurmat fasteignaskrár.

ÞÍ. Fasteignamat ríkisins 1992. L/577 Matsgerðir. Strandasýsla. Fasteignamat 1970.

ÞÍ. Menntamálaráðuneytið 2013. Bréfasafn. B/0102. Bréfasafn 1947-1991. Barnaskólinn í Bæjarskólahverfi, B-190.

ÞÍ. Stjórnarráð Íslands, I. skrifstofa 0000. Bréfasafn B/0381-1. Bruni húss Verslunarfélags Hrótfirðinga á Borðeyri.

ÞÍ. Stjórnarráð Íslands I. Db. 16, nr. 79. Bruni á Borðeyri. 2471/1941.

ÞÍ. Stjórnarráð Íslands II. Skrifstofa 0000. Bréfasafn. B/64-20. Kæra frá R. P. Riis á borðeyri út af lóðarmælingu. 1440-1441/1909.

ÞÍ. Teikningasafn. Skápur 23, skúffa 33. Sláturhús á Borðeyri 1934.

ÞÍ. Teikningasafn Teiknistofu Sambands Íslenskra Samvinnufélaga afhent af Nýju Teiknistofunni ehf árið 2004. Græni teikningaskápur, skúffa 9.

PÍ. Tryggvi Gunnarsson bankastjóri. 2013. B/0018. Bréfasafn.

Ráðhús Húnaþings vestra:

Ráðhús Húnaþings vestra. Gögn í fórum byggingarfulltrúa.

Ráðhús Húnaþings vestra. Bygginganefnd Bæjarhrepps í Strandasýslu 1967

Í fórum höfundar (Hdr.):

Hdr. Afrit úr afsals- og veðmálabók Strandasýslu. Mál nr. 245. Dags. 26. maí 1920. Afrit fengið að láni frá Heiðari Skúlasyni á Ljótunnarstöðum.

Hdr. Afsal undirritað af Guðrúnu Jóhannsdóttur o.fl. dags. 9. júlí 2001 á Borðeyri. Afrit úr þinglýsingarbók sýslumannsins í Strandasýslu, fengið að láni frá Heiðari Skúlasyni á Ljótunnarstöðum.

Hdr. Georg Jón Jónsson, Borðeyri. Ritgerð samin til birtingar í enn óútgefnum hluta ritsins Strandir. Afrit fengið að láni frá Heiðari Skúlasyni á Ljótunnarstöðum.

Hdr. Gunnar Sigurðsson til Byggingarnefndar Reykjavíkur 11. júlí 1918 og Byggingarnefnd Reykjavíkur til Gunnars Sigurðssonar 19. júlí 1918. Afrit fengið að láni frá Heiðari Skúlasyni á Ljótunnarstöðum.

Hdr. Tölvupóstur frá eigendum Tangahúss til Vilhelms Vilhelmssonar 28. september 2017.

Hdr. Þorgeir Jónsson, Riishús á Borðeyri. Úttekt og tillaga að endurbótum. Ódagsett en unnin síðla árs 1993. Afrit fengið að láni frá Heiðari Skúlasyni á Ljótunnarstöðum.

Viðtöl:

Viðtal við Heiðar Skúlason, 8. desember 2017.

Viðtal við Guðmund Vigni Hauksson, 15. desember 2017.

Viðtal við Lárus Jón Lárusson, 29. september 2017.

Vefheimildir (Vef.):

Vef. Guðmundur L. Hafsteinsson, Ágrip ísenskrar húsagerðarsögu fram til 1970. Vefur Minjastofnunar Íslands. <http://www.minjastofnun.is/media/skjol-i-grein/agripislhsagG.pdf>

Vef. „Kópur heimsækir Katrínu“, feykir.is. 10. maí 2013. Vefslóð: <http://www.feykir.is/is/frettir/kopur-heimsaekir-katrinu>

Vef. Lagasafn Alþingis. nr. 147. Íslensk lög 1. nóvember 2017.

Vef. Manntalsvefur Þjóðskjalasafns Íslands. <http://manntal.is>

Vef. „Náttúrufar“. Vefur Tangahúss á Borðeyri. Vefslóð: <http://www.tangahus.is/is/page/natturufar>

Vef. Sigurður Örn Hansson, „Heilbrigðiseftirlit með sláturafurðum“, Dyr.is – vefur Dýralækningafélags Íslands. Vefslóð: <http://www.dyr.is/?c=webpage&id=291> Sótt: 20.11. 2017

Vef. „Sláturfélag Suðurlands fagnar 110 ára afmæli“, Bændablaðið 26. janúar 2017. Vefslóð: <http://www.bbl.is/frettir/frettir/slaturfelag-sudurlands--fagnar-110-ara-afmaeli/16440/>

Vef. „Stór hrefna strandaði í Hrutafirði“. mbl.is 2. október 2017. vefslóð: <https://www.mbl.is/frettir/innlent/2017/10/02/stor-hrefna-strandadi-i-hrutafirdi/>

Prentaðar heimildir

Blöð og tímarit:

DV.

Ísafold.

Íslendingur.

Morgunblaðið.

Norðanfari.

Tíminn.

Þjóðólfur.

Þjóðviljinn (eldri).

Bækur og greinar:

Almenningsfræðsla á Íslandi 1880–2007. I–II. bindi. Ritstj. Loftur Guttormsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2008.

Annálar 1400–1800 I.–VI. bindi. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–1987.

Arnór Sigurjónsson, Íslensk samvinnufélög hundrað ára. Reykjavík: Snælandsútgáfan, 1944.

Aron Stefán Ólafsson, *Borðeyri. Hönnunartillaga að áhugaverðum ferðamannastað*. B.S.-ritgerð við umhverfiseild Landbúnaðarháskóla Íslands, maí 2013.

Björn Bjarnason, *Brandsstaða annáll*. Jón Jóhannesson tók saman. Reykjavík: Sögufélagið Húnavetningur, 1941.

Björn Sigfússon, „Félagsverslunin við Húnaflóa“, *Tímarit íslenskra samvinnufélaga* 16 (1922), bls. 50–66.

Böðvar Guðlaugsson, „Hvar sem vantar vegi. Minningarbrot frá Borðeyri“, *Samvinnan* 75:6 (1981), bls. 26–30.

Böðvar Guðlaugsson, „Borðeyri er borgin fín“, *Tíminn* 17. desember 1976, bls. 62-63.

Chapman, Olive Murray, *Across Iceland. The land of frost and fire*. London: John Lane, 1934.

Dines Petersen, „Endurminningar Íslands-kaupmanns“, *Frjáls verzlun* 20:4 (1960), bls. 23–28.

Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson, *Ferðadagbækur 1752–1757 og önnur gögn tengd Vísindafélaginu danska*. Reykjavík: Sigurjón Páll Ísaksson, 2017.

Einar Laxness, *Íslandssaga a–ö* I.–III. bindi. Reykjavík: Vaka Helgafell, 1996.

Erlendur Jónsson, *Að kvöldi dags. Minnisgreinar um menn og bækur*. Reykjavík: Smáragil, 2007.

Finnur Jónsson, *Þjóðhættir og ævisögur frá 19. öld. Minnisblöð Finns á Kjörseyri*. Jón Guðnason valdi efnið og ritaði formála. Akureyri: Pálmi H. Jónsson, 1945.

Fra Islands Næringsliv, med historisk oversigt av Bjarni Jonsson frá Vogu. Kristiania: Forlaget Norge, 1914.

Friðþór Eydal, *Hersetan á Ströndum og Norðurlandi vestra*. Reykjavík: Hólar, 2015.

Georg Jón Jónsson, „Riishús á Borðeyri“, *Strandapósturinn* 30 (1996), bls. 35–45.

Guðbjörg Haraldsdóttir, „Kvenfélagið Iðunn í Bæjarhreppi“. *Strandir* 2. Lýður Björnsson sá um útgáfuna. [Án útgáfust.]: Búnaðarsamband Strandamanna, 1985, bls. 194–195.

Guðjón Friðriksson, „Norska samlagið og gufuskipið Jón Sigurðsson“, *Lesbók Morgunblaðsins* 9. október 1993, bls. 6.

Guðjón Friðriksson og Jón Þ. Þór, *Kaupmannahöfn sem höfuðborg Íslands* I.–II. bindi. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2013.

Guðmundur Eggerz, *Minningabók Guðmundar Eggerz sýslumanns*. Reykjavík: Leiftur, 1952.

Guðmundur Magnússon, *Thorsararnir. Auður – völd – örlög*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 2005.

Guðný Gerður Gunnarsdóttir, *Verndarsvæði í byggð. Tillaga og greinargerð*. Leiðbeiningar Minjastofnunar Íslands 3. Reykjavík: Minjastofnun Íslands, 2017.

Gunnar Karlsson, „Upphafsskeið þjóðríkismyndunar 1830–1874“. *Saga Íslands IX*. Ritstj. Sigurður Líndal og Pétur Hrafn Árnason. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2008, bls. 167–374.

Helgi Skúli Kjartansson o.fl., *Samvinnuhreyfingin í sögu Íslands. Erindi á vegum Áhugafólks um samvinnusögu og Sögufélags*. Reykjavík: Sögufélag, 2003.

Helgi Skúli Kjartansson og Halldór Bjarnason, „Fríhöndlun og frelsi. Tímabilið 1830–1914“. Líftaug landsins. Saga íslenskrar utanlandsverslunar 900–2010. II. bindi. Ritstj. Sumarliði R. Ísleifsson (Reykjavík: Skrudda 2017)

Helgi Skúli Kjartansson og Steinþór Heiðarsson, *Framtíð handan hafs. Vesturfarir frá Íslandi 1870–1914*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003.

Helgi Skúli Kjartansson, „Vöxtur og myndun þéttbýlis á Íslandi 1890–1915“, *Saga XVI* (1978), bls. 151–174.

Helgi Þorláksson, „Frá landnámi til einokunar“. Líftaug landsins: Saga íslenskrar utanlandsverslunar 900–2010. 1. bindi. Ritstj. Sumarliði R. Ísleifsson (Reykjavík: Skrudda 2017),

Helgi Þorláksson, „Frá kirkjuvaldi til ríkisvalds“. *Saga Íslands VI*. Ritstj. Sigurður Líndal (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag 2003),

Hjörleifur Stefánsson, „Um aldur Hillebrandtshúss á Blönduósi. Gagnrýni á grein Hrefnu Róbertsdóttur í Árbók fornleifafélagsins 1992“, *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1993 (1994), bls. 75–84.

Hrefna Róbertsdóttir, „Timburhús fornt. Saga Hillebrandtshúss á Blönduósi“, *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1992 (1993), bls. 99–133.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns I.–XIII. bindi. 2. útg. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1980–1990.

Jóhannes Ásgeirsson, „Svipmyndir frá Borðeyri og Hrútfirðingum“, *Strandapósturinn* 11 (1977), bls. 61–66.

Jón J. Aðils, *Einokunarverslun Dana á Íslandi 1602–1787*. Reykjavík: Verslunarráð Íslands, 1919

Jón Kristjánsson, „Ungmennafélagið Harpa í Bæjarhreppi“. *Strandir* 2. Lýður Björnsson sá um útgáfuna. [Án útgáfust.]: Búnaðarsamband Strandamanna, 1985, bls. 416–525.

Jón Kristjánsson, „Verkalýðs og smábændafélag Hrútfirðinga“, *Strandir* 2. Lýður Björnsson sá um útgáfuna. [Án útgáfust.]: Búnaðarsamband Strandamanna, 1985, bls. 320–341.

Jón L. Hansson, „R. P. Riis kaupm.“, *Frjáls Verslun* 4:3 (1941), bls. 21.

Jón Marteinsson, „Þættir úr sögu Borðeyrar“, *Tíminn – Sunnudagsblað* 23. febrúar, 1. mars og 8. mars 1964, bls. 180–185, 196–199, 214, 220–223.

Jónas Einarsson, „Borðeyrarverzlun frá aldamótum“, *Strandapósturinn* 4 (1970), bls. 103–120.

Jónas Einarsson, „Kaupfélag Hrútfirðinga“. *Strandir* 2. Lýður Björnsson sá um útgáfuna. [Án útgáfust.]: Búnaðarsamband Strandamanna, 1985, bls. 227–264.

Jónas R. Jónsson frá Melum, „Jónas Einarsson. Minningargrein“, *Morgunblaðið* 27. ágúst 1995.

Jóhann Hjaltason, *Strandasýsla*. Árbók Ferðafélags Íslands 1952. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1952.

Jónadab Guðmundsson, „Fyrsta Borðeyrarverslun“, *Alþýðublaðið Vanadís* I (1914), bls. 207–215.

Kálund, P. E. Kristian, *Íslenskar sögulóðir* I.–IV. bindi. Haraldur Matthíasson þýddi. Reykjavík: Örn og Örlygur, 1984–1986.

Landsnefndin fyrri/ Den islandske Landkommission 1770–1771 II. bindi. Bréf frá prestum. Ritstj. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík: Þjóðskjalasafn Íslands, 2016.

Landssími Íslands. Minningarrit 1906 – 29. september 1926. Reykjavík: Landssími Íslands, 1926.

Lárus H. Blöndal og Vilmundur Jónsson, *Læknar á Íslandi* I.–II. bindi. Reykjavík: Læknafélag Íslands, 1970.

Lovsamling for Island I–XXI. bindi. Kaupmannahöfn: Höst, 1853–1889.

Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi* I.–II. bindi. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1972–1979.

Lýður Björnsson, „Málfundafélag Hrútfirðinga“. *Strandir* 2. Lýður Björnsson sá um útgáfuna. [Án útgáfust.]: Búnaðarsamband Strandamanna, 1985, bls. 414–416.

Magnús Jónsson, *Saga Íslendinga 9. Tímabilið 1871–1903: Landshöfðingjatímabilið*. Reykjavík: Menntamálaráð, 1957–1958.

Magnús F. Jónsson, „Úr endurminningum Magnúsar F. Jónssonar“, *Sunnudagsblaðið*, ýmis tölublöð frá apríl til júní 1965, bls. 280–285, 304–308, 322–327, 340–344, 375–377, 442, 463.

Margrét Hallmundsdóttir og Caroline Paulsen, *Fornleifakönnun vegna skipulags á Borðeyri í Hrutafirði*

„Mér er það efst í huga. Viðtal við Brand Búason“, *Tíminn Sunnudagsblað* 14. nóvember 1971, bls. 852.

„Nicolai Bjarnason átræður“, *Frjáls verzlun* 2:12 (1940), bls. 10–17.

Oscar Clausen, *Á fullri ferð. Endurminningar*. Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1959.

Oswald, Elizabeth Jane, *By fell and fjord, or Scenes and studies in Iceland*. Edinborg: Blackwood, 1882.

Ólafur E. Einarsson, „Verzlun Richards Peters Riis, Borðeyri“, *Strandapósturinn* (1971), bls. 34–38.

Ólafur Olavius, *Ferðabók. Landshagir í norðvestur-, norður- og norðaustursýslum Íslands 1775–1777* I.–II. bindi. Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1964–1965.

Pétur Eggerz, „Páll Fr. Líndal“. *Merkir Íslendingar. Ævisögur og minningargreinar* III. bindi. Þorkell Jóhannesson bjó til prentunar. Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1949.

Pétur Sigfússon, *Enginn ræður sínum næturstað. Endurminningar*. Akureyri: Bókaforlag Odds Björnssonar, 1962.

Sendibrjef til Húnavetninga og Skagfirðinga og annara Íslendinga, sem unna verzlunarfrelsi, um Fjelagsverslunina við Húnaflóa, frá Hún röði Mássyni. Kaupmannahöfn 1872.

Shepherd, C. W., *Íslandsferð 1862*. Steindór Steindórsson frá Hlöðum þýddi. Reykjavík: Bókaforlag Odds Björnssonar, 1972.

Shepherd, C. W., *The north-west peninsula of Iceland: Being the journal of a tour in Iceland in the spring and summer of 1862*. London: Longman, 1867.

Sigurbjarni Jóhannesson, „Safn til sögu Borðeyrar. Nokkrar endurminningar árin 1889–1902“, *Strandapósturinn* 13 (1979), bls. 46–64.

Sigurður Pétursson, *Vindur í seglum. Saga verkalýðshreyfingar á Vestfjörðum* I.–III. bindi. Ísafjörður: Alþýðusamband Vestfjarða, 2011–2015.

Sigurveig Jónsdóttir og Helga Guðrún Johnson, *Saga Símans í 100 ár*. Reykjavík: Síminn, 2006.

Skúli Guðjónsson, „Tveir gamlir félagar“, *Íslendingaþættir Tímans* 3. júní 1970, bls. 19–21.

Sóknalýsingar Vestfjarða I.–II. bindi. Ólafur Lárusson sá um útgáfuna. Reykjavík: Samband vestfirzkra átthagafélaga, 1952.

Steingrímur Steinþórsson, *Saga Hvammstanga og hins forna Kirkjuhvammshrepps* I. bindi. Hvammstangi: Hvammstangahreppur, 1995.

Sveinbjörn Blöndal, *Sauðasalan til Bretlands*. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 1982.

Thor Jensen, *Minningar* I.–II. bindi. Valtýr Stefánsson skrásetti. Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1954–1955.

Tíðindi frá Alþingi Íslendinga 1845–1873. Reykjavík: Alþingi, 1845–1873.

Torfi Bjarnason, „Verzlunarfelag Dalamanna“, *Ísafold* 27. febrúar 1892, bls. 66

Watts, William Lord, *Norður yfir Vatnajökul 1875 eða, Um ókunna stigu á Íslandi*. Jón Eypórsson sneri á íslensku. Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1962.

„Þau eru verst hin þöglu svik“, *Samvinnan* LIV:12 (1960), bls. 12–14.

Þorsteinn Jósepsson og Steindór Steindórsson, *Landið þitt Ísland* I.–VI. bindi. Reykjavík: Örn og Örlygur, 1980–1985.

Þór Magnússon, *Vestur-Húnavatnssýsla frá Hrítafjarðará að Gljúfurá*. Árbók Ferðafélags Íslands 2015. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 2015.

Þórbergur Þórðarson, *Íslenskur aðall*. Reykjavík: Mál og menning, 1976 (4. prentun).

11. Viðauki - Yfirlit húsakönnunar (2017)

Hér að aftan er að finna yfirlit húsakönnunar sem Vilhelm Vilhelmsson gerði um húsin á Borðeyrartanga. Húsakönnunin í heild hefur verið send til Minjastofnunar Íslands til varðveislu, líkt og reglur um verndarsvæði í byggð gera ráð fyrir.